

T.C.

İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

İBN BATTÛTA'NIN SEYAHATNAMESİNDE
GAYRİMÜSLİMLERİN DİNÎ HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mesut AKGÜL

İstanbul

Eylül-2023

T.C.
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ BİLİM DALI

İBN BATTÛTA'NIN SEYAHATNAMESİNDE
GAYRİMÜSLİMLERİN DİNÎ HAYATI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Mesut AKGÜL

Tez Danışmanı

Dr. Öğr. Üyesi Ömer Kemal ŞAHİN

İstanbul

Eylül-2023

Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Felsefe ve Din Bilimleri Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Danışman Dr. Öğr. Üyesi Ömer Kemal ŞAHİN

Üye Prof. Dr. Ziya KAZICI

Üye Prof. Dr. Özcan HIDİR

Onay

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylıyorum.

Prof. Dr. Erhan İÇENER
Enstitü Müdürü

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Yüksek lisans tezi olarak hazırladığım “**İbn Battûta’nın Seyahatnamesinde Gayrimüslimlerin Dinî Hayatı**” adlı çalışmanın öneri aşamasından sonuçlandığı aşamaya kadar geçen süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle uyduğumu, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlak ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığımı, bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu beyan ederim.

Mesut AKGÜL

ÖN SÖZ

Araştırmamdaki her aşamada bana yardımcı olan değerli tez danışmanım Dr. Öğr. Üyesi Ömer Kemal ŞAHİN'e, dersleriyle bize vizyon katan çok değerli İHL meslek dersi öğretmeni hocam Turan ÇİNİCİ 'ye, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca benden desteklerini esirgemeyen sevgili eşime ve aileme teşekkürlerimi sunarım.

Mesut AKGÜL
İstanbul-2023

ÖZET

İBN BATTÛTA'NIN SEYAHATNAMESİNDE GAYRİMÜSLİMLERİN DİNÎ HAYATI

Mesut AKGÛL

Yüksek Lisans, Felsefe ve Din Bilimleri

Tez Danışmanı: Dr. Öğr. Üyesi Ömer Kemal ŞAHİN

Eylül, 2023 - 96 Sayfa

İbn Battûta 14. yüzyılda yaşamış, yaklaşık 28 yıl boyunca İslam coğrafyasının neredeyse tamamını gezmiş, çağının en büyük seyyahıdır. Bu çalışma İbn Battûta'nın seyahatlerinde ulaştığı ülkelerde müşahade ettiği gayrimüslimlerin dinî hayatı ve kendisinin bu konudaki görüşleri ele alınarak hazırlanmıştır.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır. Tezin amaç, kapsam ve kısıtlılıklarını içeren ilk bölümden sonraki ikinci bölümde İbn Battûta'dan önce aynı coğrafyayı gezen İslam seyyahlarına ve onların gayrimüslimlerle ilgili görüşlerine yer verilmiştir. Ayrıca bu bölümde İbn Battûta ve seyahatnamesine karşı yapılan eleştiriler de bulunmaktadır. Üçüncü bölümde ise İbn Battûta'nın yaptığı seyahatlerde karşılaştığı gayrimüslimler ile ilgili gözlem ve görüşleri yer almaktadır.

Bu çalışmada muhtelif kaynaklar kullanılarak İbn Battûta'nın gözlemediği gayrimüslimlerin inançlarına, dinî hayatlarına ve İbn Battûta'nın bu gözlemleri ile ilgili beyan ettiği fikirlere ilişkin bilgiler aktarılmaya çalışılmıştır. İbn Battûta gittiği ülkelerde Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm dinlerinin müntesipleri ile karşılaşmıştır. İslam toplumunda yaşayan Yahudi ve Hristiyanların durumlarını betimleyen seyyah, Ortodoks Hristiyanların merkezi olan İstanbul şehrine de uğramış, 14. yüzyıl Bizans Devleti'ndeki Hristiyanları anlatmıştır. Ayrıca Asya'ya yaptığı yolculuklarla birlikte burada bulunan doğu dinleri olan Hinduizm ve Budizm ile ilgili önemli bilgiler de aktarmıştır.

Anahtar Kelimeler: İbn Battûta, Seyahatname, Yahudi, Hristiyan, Budizm, Hinduizm

ABSTRACT

THE RELIGIOUS LIVES OF NON-MUSLIMS IN THE TRAVEL BOOK OF IBN BAṬṬŪṬA

Mesut AKGÜL

Master, Felsefe ve Din Bilimleri

Thesis Advisor: Asst. Prof. Dr. Ömer Kemal ŞAHİN

September, 2023 – 96 Pages

Having traveled around almost the entire Islamic geography for about 28 years in the 14th century, Ibn Baṭṭūṭa is the greatest traveler of his time. This study focuses on the religious lives of non-Muslims and Ibn Baṭṭūṭa's views on this subject. Ibn Baṭṭūṭa, "the traveler of his time", observed them in the Muslim countries he reached during his travels.

Our work consists of three chapters. The first chapter introduces the aim, scope, and limitations of the thesis while the second chapter deals with Muslim travelers who visited the same geography before Ibn Baṭṭūṭa, and their views of non-Muslims. The third chapter provides Ibn Baṭṭūṭa's observations and views on the non-Muslims he encountered during his travels.

Using various sources, it has been attempted in this study to convey information about the beliefs and religious lives of non-Muslims as observed by Ibn Baṭṭūṭa, as well as the considerations Ibn Baṭṭūṭa stated about his observations. In the countries he went to Ibn Baṭṭūṭa encountered adherents of Judaism, Christianity, Hinduism, and Buddhism. The traveler not only described the situation of Jews and Christians living in Islamic societies, but also visited the city of Constantinople, the center of Orthodox Christianity, and reported about the Christians living in the 14th century's Byzantine Empire. Along with his travels to Asia, he also conveyed some important information about the Eastern religions of Hinduism and Buddhism.

Keywords: Ibn Baṭṭūṭa, Travelogue, Judaism, Christianity, Buddhism, Hinduism

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAYI	i
BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ	ii
ÖN SÖZ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	viii
BİRİNCİ BÖLÜM	
GİRİŞ	1
1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi.....	1
1.2. Araştırmanın Kapsamı	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.4. Seyahatnamelerin Önemi	3
İKİNCİ BÖLÜM	
İBN BATTÛTA VE SEYAHATNAMESİ	4
2.1. İbn Battûta'nın Hayatı ve Seyahatnamesi	4
2.2. Orta Çağ Seyyahları ve Seyahatnameleri.....	8
2.2.1. İbn Fadlân ve Seyahatnamesi.....	8
2.2.2. Mes'ûdî ve Mürûcû'z-zeheb İsimli Seyahatnamesi.....	11
2.2.3. Nasır-ı Hüsrev Kubadiyani ve Sefername	13
2.2.4. İbn Cübeyr ve Seyahatnamesi.....	14
2.2.5. Marco Polo ve Seyahatnamesi	16
2.3. İbn Battûta Seyahatnamesi'ne Yönelik Eleştiriler	17
2.3.1. Seyahat Güzergahı Hakkındaki Eleştiriler	18
2.3.2. İbn Battûta'nın Kaynak Belirtmeden Alıntı Yapması Hakkındaki Eleştiriler	20
2.4. İbn Battûta Seyahatnamesi'ndeki Dinî Hayata Genel Bir Bakış	22

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN BATTÛTA SEYAHATNAMESİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DİNİ

HAYATI VE RİTÜELLERİ	25
3.1. Yahudilik	25
3.1.1. İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Yahudilik.....	26
3.2. Hristiyanlık	34
3.2.1. İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Hristiyanlık	35
3.3. Hinduizm ve Budizm	52
3.3.1. Hinduizm.....	52
3.3.2. Budizm.....	55
3.3.3. İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Hinduizm ve Budizm	56
SONUÇ.....	65
KAYNAKÇA	70
EKLER.....	82
ÖZGEÇMİŞ.....	87

KISALTMALAR LİSTESİ

Akt.	: Aktaran
a.s	: Aleyhisselâm
Bs.	: Basım
Bkz.	: Bakınız
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
Der.	: Derleyen
Ed.	: Editör
h.	: Hicri
Hz.	: Hazreti
s.	: Sayfa
s.a.v.	: Sallallahu aleyhi vessellem
r.a	: Radıyallahu anh
ö.	: Ölüm Tarihi
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
vd.	: ve diğerleri

BİRİNCİ BÖLÜM

GİRİŞ

1.1. Araştırmanın Konusu, Amacı ve Önemi

Bu tez Orta Çağ'ın en büyük seyyahı olarak kabul edilen Ebu Abdullah Muhammed İbn Battûta Tanci'nin (ö.770/1368) *Tuhfetü'n-Nüzzâr fi Garaibi'l-Emsâr ve Acaibi'l-Esfâr* adıyla anılan seyahatnamesinde zikredilen gayrimüslimleri inceleyen bir çalışmadır. Seyyahların kaleminden çıkan seyahatnameler bize yaşadıkları çağ ile ilgili genel bilgiler sağlamaktadır. Her toplum, kendi noktainazarından hem kendi tarihi hem de başkalarının tarihi ile ilgili bilgileri aktarır. Ancak bazı zamanlarda bu bilgilerin siyasi ideolojilere kurban edilerek değiştirildiğine de rastlanmaktadır. Örneğin, gerçekte var olmayan durumlar ya da sorunlar var gibi gösterilebilmektedir (Şimşek, 2016: 241). Seyyahlar bu durumun aksine, seyahat ettikleri beldeler ve halkları hakkındaki gözlemlerini aktarmaktadır. Bu gözlemler tarihî bir bilgi çeşidi olup toplumların kültürel altyapısı, sosyal hayatı, ekonomik şartları ve dinî yaşamları seyyahın gözünden bize aktarılmış olur. Bu da seyyahın yaşadığı çağ ile ilgili birçok bilgiye ulaşmamızı sağlar.

İbn Battûta İslam dünyası adına son derece önemli mekânları ziyaret etmiş, bunun yanında İslam dünyasında yaşayan gayrimüslim topluluklar hakkında da bilgiler vermiştir. Seyahatlerinin bir bölümü de Çin, Hint ve Bizans gibi gayrimüslim nüfusun hâkim olduğu ülkelere olmuştur. İbn Battûta gittiği her ülke ve şehri mukayese ederek bize toplumlar arasındaki ilişkileri, sosyal ve kültürel farklılıkları anlatmaya çalışmaktadır (İbn Battuta, 2020: 10). O, döneminin en çok mesafe kateden seyyahıdır. Çağdaşı Venedikli ünlü seyyah Marco Polo'nun aksine (Marco Polo, 1979: 8) ticari bir kaygı gözetmeksizin sadece yeni yerler keşfetmek için seyahat etmiştir. İbn Battûta'yı diğer seyyahlardan ayıran bir diğer özellik de onun seyahat ettiği toplumlarla kurduğu ilişkilerdir. O bazen bir kadı, bazen bir danışman, bazen de bir diplomat olmuştur. Halkın içinde olmayı seven seyyah, gittiği ülkelerde evlilikler de yaparak içinde yaşadığı toplumları derin bir şekilde tahlil etme imkânına kavuşmuştur (Aykut, 1999: 363).

İbn Battûta seyahat ettiği ülkelerde karşılaştığı dinler ile ilgili de gözlemler yapmakta ve bunları seyahatnamesinde aktarmaktadır. Karşılaştığı dinler ile ilgili dinî hayatı ve

ritüelleri gözlemleyen seyyah, bunlar hakkındaki görüşlerini de ifade etmektedir. Bu bilgiler 14. yüzyıl Orta Çağ dünyasında yaşayan dinlerin tarihi hakkında önemli bir araştırma alanı açmıştır (Aykut, 1999: 362). Tezimiz İbn Battûta'nın seyahat ettiği ülke ve şehirlerde yaşayan gayrimüslim toplumların dinî hayatları ele alınarak yapılacaktır.

İbn Battûta aynı dönemde yaşadığı Marco Polo'dan daha kapsamlı bir seyahat gerçekleştirmiştir (Şakiroğlu, 2003: 5). Bu seyahatler esnasında kadılık, danışmanlık gibi görevler yapabilecek kadar seyahat ettiği toplumlarla kaynaşmıştır. Bu sebeple İbn Battûta'nın seyahatnamesinde karşılaştığı toplumlar hakkında ekonomik, sosyal, siyasi ve dinî hayat ile ilgili verdiği bilgiler önem arz etmektedir (Aykut, 1999: 364).

Biz bu çalışmamızda İbn Battûta'nın seyahatnamesinde karşılaştığı dinlerin 14. yüzyıldaki durumunu değerlendireceğiz. İbn Battûta gibi Müslüman bir seyyahın gözünden gayrimüslimler ile ilgili bilgileri aktaracağız. Yahudilik, Hristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi dinlerin 14. yüzyıldaki durumu ve İbn Battûta'nın bu konudaki yorumları araştırmamızın amacını oluşturmaktadır.

İbn Battûta 1325 yılında başlayan ve 28 yıl süren seyahati boyunca çağdaşlarının ulaşamadığı bir mesafeye ulaşmış, çağının önde gelen seyyahlarından biridir. İbn Battûta'nın Fas'tan başlayan yolculuğu Mısır, Şam, Arap Yarımadası, Irak, İran, Anadolu, Deşt-i Kıpçak, Bizans, Hint Beldeleri ve Çin'e kadar uzamaktadır. Bu seyahati boyunca dili, dini ve kültürü farklı birçok toplumla karşılaşmış olan seyyah, onlar hakkında oldukça değerli bilgiler vermiştir.

1.2. Araştırmanın Kapsamı

İbn Battûta seyahatlerini Fas'tan Çin'e, Bizans'tan Hint bölgelerine kadar oldukça geniş bir alanda gerçekleştirmiştir. Tezimiz onun seyahat ettiği bölgeler üzerine olacaktır. İbn Battûta seyahat ettiği bu bölgelerde birden çok din ve mezheple karşılaşmıştır. Seyyahın seyahat ettiği bölgelerin çoğu İslam beldeleridir. Ancak, İslam'ın hâkim olmadığı gayrimüslim ülkelerine de seyahatler düzenlemiş ve bu beldelerdeki gözlemlerini de aktarmıştır (Kurt ve İspir, 2014: 3).

İbn Battûta seyahatlerinde gayrimüslimlerden Yahudi, Hristiyan, Hindu ve Budist topluluklarla karşılaşmıştır. Bu toplulukların kutsal mekânları ve dinî hayatları ile ilgili gözlemlerini aktarmıştır. Tezimiz, İbn Battûta'nın seyahatnamesinde adı geçen gayrimüslim topluluklar, onlara ait kutsal mekânlar ve dinî hayatları ile ilgili olacaktır.

Bu kapsamda tezimiz 14. yüzyılda İbn Battûta'nın karşılaştığı gayrimüslimler ile sınırlıdır.

1.3. Araştırmanın Yöntemi

Tezimizde içerik analizi ve literatür taraması yöntemleri ile araştırma yapılacaktır. Literatür taraması yöntemi ile teze konu olan Orta Çağ'da dinlerin durumları hakkında araştırmalar yapılarak konu, dinler tarihi açısından ortaya koyulacak ve tezin güvenilirliğini artıracak olan literatür araştırılarak tez konusu bu bağlamda incelenecektir. Aynı coğrafyada yaşayan diğer seyyahların ulaştıkları gayrimüslim topluluklar ile ilgili bilgiler derlenerek karşılaştırmalı bir anlatımla aktarılacaktır. İçerik analizi yöntemi kullanılarak da İbn Battûta'nın seyahatnamesinde geçen dinlerin 14.yüzyıl dünyasındaki durumu hakkında analizler yapılacaktır. Bahse konu olan dinlerin inanç sistemi ve ibadetleri ile ilgili bilgiler aktarılarak İbn Battûta'nın seyahatnamesindeki yeri anlatılmaya çalışılacaktır.

1.4. Seyahatnamelerin Önemi

Seyahatname Arapçada “gezmek”, “seyahat etmek” anlamlarına gelen “سياحة” (siyâhatün) kelimesi ile Farsçada “risale, mektup” anlamlarına gelen “نامه” (nâme) kelimesinden oluşmuş, “gezi kitabı” ya da “gezi hatıraları” anlamında kullanılan bir kelimedir (H. Yazıcı, 2009: 9). Arapçada seyahatname terimi sözlükte “yola koyulmak, bir şeyin sırtına binmek” anlamlarındaki “رحل” (rahl) kökünden türeyen “رَحْلَةٌ” (rihletü) kelimesi ile karşılanmaktadır (Hatipoğlu, 2008: 106). Seyahatname terim anlamıyla bir yazarın gezip gördüğü yerlerle ilgili edindiği bilgi ve gözlemlerini aktardığı esere denmektedir (Akalin, 2019: 2083).

Seyahatname, insanların kendisinden olmayanı tanıma ve öğrenme merakı ile başlayan bir gezi yazısı türüdür. “Ötekine” ait olan insanı, özellikleri ve coğrafi yapıyı merak eden insan sürekli bir macera peşinde koşarak merakını gidermeye çalışmıştır. Bunun bir sonucu olarak seyahat eden insanlar, toplumların birbirini tanımada önemli bir rol oynamıştır. Seyyahlar gittikleri ülkelerin toplumsal yapısı ile birlikte beldelerin coğrafi, ekonomik ve siyasi yapısı gibi oldukça fazla bilgiye vâkıf olarak ülkelerine dönmüştür. Yazıya dökülen bu seyahat notları günümüz ile geçmiş arasında bir köprü işlevi görmektedir. Bu köprü, geçmişte yaşamış olan toplumların dinî, kültürel, iktisadi ve siyasi hayatı hakkında bilgi sahibi olmamızı sağlamaktadır (Çağrı, 2009: 12-13).

İKİNCİ BÖLÜM

İBN BATTÛTA VE SEYAHATNAMESİ

2.1. İbn Battûta'nın Hayatı ve Seyahatnamesi

İbn Battûta, tam künyesiyle Ebu Abdillâh Şemsüddîn (Bedrüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Levâtî et-Tancî (ö. 770/1368-69), 17 Recep 703 (24 Şubat 1304) tarihinde Fas'ın Tanca şehrinde doğmuştur. İbn Battûta aile mesleği olan kadılığın eğitimini almış ve bu mesleği ülkesinde icra etmiştir. Bu sebeple seyahatleri sırasında birçok devlet veya belde onu kadı yapmak istemiş, o da bu vazifeyi bazı ülkelerde yerine getirmiştir. Seyahatnamesinden edindiğimiz bilgiye göre İbn Battûta 2 Recep 725 (1325) tarihinde hac vazifesini eda etme gayesi ile Tanca'dan ayrılmıştır (Aykut, 1999: 361).

İbn Battûta varlıklı bir aileye sahip olmanın avantajıyla çıktığı hac yolculuğunda, birçok beldeyi ziyaret etmiştir. Bu yolculuğunda yeni yerler görme ve yeni insanlarla tanışma saikiyle hareket eden İbn Battûta kendisinden önce hiçbir seyyahın katedemediği mesafeleri katetmiştir. İbn Battûta'dan önceki Müslüman seyyahlar İslam beldeleri içerisinde ilim öğrenmek, elçilik görevini yerine getirmek veya hac ibadetini yapmak gibi sebeplerle yolculuğa çıkmıştır. İbn Battûta ise kendisinden önceki Müslüman seyyahların aksine İslam topraklarından dışarıya çıkarak gayrimüslimlerin hâkimiyetindeki bölgelere de seyahat etmiştir. İbn Battûta daha önce Müslüman bir seyyahın seyahat etmediği Çin'e yaptığı yolculuğu ile bir ilki gerçekleştirmiştir (İbn Battuta, 2020: 11-14).

İbn Battûta Berberî kültürünün içinde büyümüş, bu kültürün içinde iyi eğitim almış ve Arapça konuşabilen bir şahsiyettir. İbn Battûta 10. yüzyıl İslam alimlerinden el İstahrî'nin (ö.951) *Kitab-ül Mesalik ve'l Memalik* adlı eserinden ve İbn Hurdâzbih'in aynı isme sahip (ö. 912) eserinden ve diğer kitaplarından etkilenerek yolculuğuna başlamıştır. Yolculuğa çıkarken temel gayesi Kutsal Ev Kâbe'ye giderek hac vazifesini yerine getirmektir. İbn Battûta normal şartlarda yaklaşık iki ay sürecek hac yolculuğunu, içindeki macera duygusu ve yeni yerler görme arzusu ile uzatarak yaklaşık iki yıl gibi bir sürede gerçekleştirmiştir. Bu şekilde birçok beldeyi ve âlimi ziyaret etmiş, sahip olduğu bu yeni insanlarla tanışma ve bilmediği beldeleri tanıma alışkanlığı sayesinde birçok yeni bilgiye vakıf olarak ilmî anlamda daha yüksek seviyelere ulaşmıştır. İbn Battûta seyahatinin çıkış amacını şöyle açıklamaktadır:

Kutsal evi hacetmek ve Yüce Peygamberimizin [s.a.v.] mezarını ziyaret amacıyla yedi yüz yirmi beşte Tanrı ayı Receb'in ikisinde, perşembe günü doğum yerim olan Tanca'dan hareket ettim. Ne sohbetiyle ferahlayacak eşim ve dostum ne de beraber yürüdüğüm bir kervan vardı. Lakin kalbime bu kutsal toprakları görme arzusu iyice yerleştiği için dostlarımdan ayrılmayı göze alarak kuşların yuvadan gidişi gibi terkettim yurdumu. Annem ve babam henüz hayatta oldukları için ince bir hüzne boğuldum ayrılırken. Ayrılıktan benim payıma düşen neyse onların payına da düşen oydu. O zamanlar 22 yaşındaydım.! (İbn Battûta, 2004: 10).

İbn Battûta memleketi Tanca'da aldığı eğitimlerin bir neticesi olarak İslam hukuku alanında oldukça uzmanlaşmış bir kimse hâline gelmiştir. Gittiği şehirlerde ziyaret ettiği âlimlerin ona karşı olan tutumu ile karşılaştığı durumlar karşısındaki kendi tutumu onun Mâlikî mezhebinin temsilcisi olarak saygın bir şahsiyet hâline gelmesini sağlamıştır. Bu sebeple gittiği her beldede itibar görmüş, ulaştığı her şehirde Kur'an-ı Kerim, tefsir ve fıkıh gibi İslami ilimler ile meşgul olmuştur. Fıkıh âlimlerinin giyim tarzını benimseyerek dervişane bir kimlikle yaşamış, onlar gibi giyinmeye özen göstermiştir. Derviş gibi giyinmesi de ona gösterilen saygıda oldukça önemli bir etken olmuştur (Dunn, 1986: 58).

Tarihî kaynaklarda İbn Battûta'ya baktığımızda, yaşadığı dönemde Lisaneddin İbn Hatip, İbn Haldun ve İbn Hacer el-Askalânî gibi önemli âlimlerin eserlerinde adı zikredilmiştir. Muhammed bin Fethullah bin Mahmud el-Beylûnî (ö.1674), İbn Battûta'nın seyahatnamesinin muhtasarını neşrederek dünyada tanınmasını sağlayan kişidir. Yukarıda zikredilen şahıslar eserlerinde İbn Battûta'dan "ilimde derinleşmiş genç bir seyyah" olarak bahsetmektedir. İbn Battûta seyahatine başladığı andan itibaren bilişsel anlamda derinleşmiş ve deneyim kazanmış bir din adamıdır. Din adamı kimliğinin yanında siyasi bilgisi ve sosyal hayatıyla da seçkin bir danışman hâline gelmiştir.

Lisaneddin İbn Hatib'e göre İbn Battûta iyi derecede Arapça ve Farsça bilmektedir. Bunun yanında Türkçeyi de konuşabilmektedir. Bu sebeple gittiği şehirlerde diplomatik görevler almış, bu şekilde gittiği her yerde el üstünde tutulmuş ve çeşitli hediyelere mazhar olmuştur. İbn Sude, İbn Battûta'nın *el-Vasîf fi aḥbâri men ḥalle medînete Timenḥî* adlı bir kitabının bulunduğunu zikretse de kitap günümüze ulaşmamıştır (Aykut, 1999: 363).

İbn Battûta 22 yaşında çıktığı yolculuğuna tam 28 yıl devam etmiş olup bu yolculuğunda Endülüs, Mısır, Suriye, Irak, İran, Hicaz, Anadolu, Deşti Kıpçak, Bizans, Orta Asya, Hindistan, Çin ve Afrika'ya uzanan bir seyahat güzergâhı izlemiştir.¹

İbn Battûta seyahatinin merkezine insanı yerleştirmiş ve insan üzerinden ilerlemiştir. Bu sebeple gittiği bölgelerde devlet adamlarıyla, onların halkıyla ve ilim adamlarıyla ilgilenmiştir. Mimari eserler hakkında ise çok fazla ayrıntıya girmeden, “kalenin içi boş”, “duvarları sağlam” gibi kısa bilgilere ve ifadelere başvurmuştur. Bu anlamıyla İbn Battûta'nın seyahatnamesi tarihî ve biyografik anlamıyla döneminin önemli eserlerinden biri hâline gelmiştir. Bu noktada İbn Battûta'nın İslam dininin kendisine aktardığı bir meziyet öne çıkmaktadır. İslam dini değerli ve üstün meziyetlere sahip olarak nitelendirdiği insanın etrafında bir dünya kurar (el-İsrâ 17/70). İbn Battûta bu nitelikleri ile bazı Avrupalı araştırmacıların da dikkatini çekmiş, bu durumu hayretle dile getirmişlerdir (Waines, 2012: 25-26). İnsanların giyim kuşamı, kılık kıyafeti, gelenek ve görenekleri hakkında bilgiler vermesi ile 14'üncü yüzyıl kültürünü günümüze taşımaktadır. Bazı araştırmacılar İbn Battûta'nın bir antropolog edasıyla hareket ettiğini de ifade etmektedirler. Gezdiği ülkelerin ekonomik ve kültürel hayatının yanında coğrafi özelliklerini de aktarması da önem arz etmektedir (Dunn, 2004: VIII-IX).

İbn Battûta'nın seyahatnamesi, hicri 756 yılında 28 yıllık bir serüvenin neticesinde İbn Cüzeyy tarafından yazıya geçirilmiştir. Eserin yazılış aşamasında İbn Battûta sade bir anlatımla seyahatini anlatmış, İbn Cüzeyy bazı kısaltmalar, düzeltmeler ve eklediği şiirleri ile eseri neşre hazırlamıştır. İbn Cüzeyy'in hazırladığı bu orijinal nüsha Cezayir'in Konstantin şehrinde bulunarak Paris'e götürülmüş ve Fransa Millî Kütüphanesi'nde (*Bibliothèque Nationale de France*) muhafaza edilmiştir. Eser ilk olarak 1853-1858 yılları arasında C. Defnemey ve Saguinetti tarafından 4 cilt olarak yayımlanmıştır. Eser hicri 1290 yılında Süleyman Efendi matbaasında Türkçeye de tercüme edilmiş ancak birçok hatayı barındırması sebebiyle Damat Mehmet Şerif Paşa'nın tercümesiyle 1325 yılında eser tekrar yayımlanmıştır. Seyahatnamenin Türkiye'de tanınması ise 1860'lı yıllardan itibaren başlamıştır (Aykut, 1999: 367).

---

¹ Bkz. EK 1.

İbn Battûta'nın seyahatnamesi, toplumların sosyal hayatı, inançları, gelenekleri, yemekleri, bayram günleri, ekonomik ve siyasi hayatlarıyla ilgili bilgiler vermiş, bunun yanında toplumların tüm bu niteliklerini karşılaştırmalı bir anlatımla aktarmıştır. Seyahatname, bahsi geçen bilgileri okuyucuya ulaştırması ile hem sosyal bir çalışma hem de kültürel bir yazı mahiyeti taşımaktadır. Devletlerin içtimai hayatları, idari yapıları ve askerî teşkilatlarıyla ilgili bilgiler vererek devletler arası ilişkilere de önemli bir ışık tutmaktadır. Eserde devletlerin para birimlerinin seyyahın memleketi Fas'ta ve İslam coğrafyasında güçlü bir yere sahip Mısır para birimi ile karşılaştırılması devletlerin ekonomik güçleri hakkında bilgiler verir. İbn Battûta'nın seyahatnamesine bakıldığında eserin günlük yazımdan ziyade betimsel bir otobiyografi özelliği taşıyan bilimsel bir çalışma olduğu görülür. Seyahatname genel anlamda 14. yüzyıl İslam dünyasının, bu geniş coğrafyada var olan yönetim biçimlerinin, geleneklerinin ve anlayışlarının kapsamlı bir şekilde incelenerek kayıt altına alınmasıyla ortaya çıkmıştır. İbn Battûta da bu anlamda kişisel bir gezi yazarından daha ziyade evrensel bir karaktere bürünmüştür. Günümüzde dahi ulaşılması zor bir mesafeyi o günün şartlarına ve güvenlik sorunlarına rağmen katedebilmiş; her topluma erişebilmiş hatta her topluluğun sosyal hayatına dâhil olabilmıştır. Bu unsurlar bir araya geldiğinde İbn Battûta'nın eseri döneminin en önemli seyahatnamelerinden biridir ve dünya literatürüne dâhil olmuş oldukça değerli bir eserdir. İbn Battûta'nın seyahatleri sadece İslam coğrafyası ile sınırlı kalmamakta, bunun dışında gayrimüslimlerin hâkim olduğu ya da yaşadığı ülkeleri de kapsamaktadır. Malikî mezhebine mensup olan seyyah, Sünnî çizginin dışında kabul görülen İslam mezheplerinin yaşandığı ülkelere de gitmiştir. Bu ülkelerde objektif bir gözle incelemeler yaparak bunu okuyucuya aktarmaktadır. Devamında kendi bakış açısını da işin içine katarak çıkarımlarda bulunmaktadır. Yeri geldiğinde gayrimüslimlere ya da diğer mezheplere karşı tepki göstermektedir. Bu da seyyahın kendi dinî kimliğinden vazgeçmeden olayları olduğu gibi anlattığını kanıtlamaktadır. Bütün bu ayrıntılı insan anlatımının yanında kendi hayatıyla ilgili oldukça kısıtlı bilgiler vermiştir. Örneğin bir çocuğu olduğunu söylemekte, ancak bununla ilgili ayrıntılara girmeden kısa bilgiler vererek konuyu hızlıca kapatmaktadır. Ayrıca yaptığı evlilikler ile ilgili de çok kısa bilgiler vererek konuyu geçiştirmektedir.

Bu seyahatname, İbn Battûta'nın aldığı notlardan oluşan bir günlük değil, hayatının sonlarına doğru yazılmış, otobiyografik ve edebî özellikler de taşıyan bir gezi

yazısıdır. Kitabın yazılışı esnasında İbn Battûta'nın hatırladıklarını kaleme aldığı düşünülürse seyahatnamedeki kronolojik sıralamanın bilimsel bir yönteme oturtulmuş olmadığı görülmektedir. Ancak İbn Battûta'nın eserini, seyahatinden yıllar sonra bir kâtip olan İbn Cüzeyy'e yazdırdığı düşünüldüğünde, kronolojik sıralama ve Avrupalı araştırmacıların seyahatnamede tespit ettiği birçok hata önemini kaybetmektedir. Avrupalı araştırmacılar, İbn Battûta'nın eserini hem kronolojik anlamda hem de metinsel yanlışlıkları bakımından bilimsel açıdan araştırmış, bununla ilgili çok sayıda değerlendirme yapmıştır. Seyahatnamenin geçtiği dönem ve coğrafya düşünüldüğünde birçok coğrafyacı, tarihçi ve dil bilimcinin dikkatini çekmiş, Müslüman coğrafyanın nasıl bir medeniyet ve kültüre sahip olduğunu bilmeyen Avrupalılar için de aydınlatıcı bir eser hâline gelmiştir (Dunn, 2004: 4-10). İbn Battûta'nın yaşadığı dönemi daha iyi anlamak gayesiyle, İslam seyyahlarının bir kısmını inceleyerek onların gayrimüslimlere ilişkin gözlemlerine bakmak yerinde olacaktır.

2.2. Orta Çağ Seyyahları ve Seyahatnameleri

2.2.1. İbn Fadlân ve Seyahatnamesi (10. Yüzyıl)

Tam adı Ahmed b. Fağlân b. Abbâs b. Râsid b. Hammâd olup, İdil Bulgar Hanlığına gönderilen Abbasî heyetinin kâtibi ve aynı zamanda bu seyahati anlatması ile ünlenmiş seyyahdır. İbn Fadlân kendisini “Muhammed b. Süleyman'ın mevlası” ve “Muktedir Billah'ın İdil Bulgarlarına gönderdiği elçi” olarak tanıtmaktadır (İbn Fadlân, 2021: 1).

Abbasî halifesi Muktedir Billah döneminde İslam'a yeni giren İdil Bulgarlarının hükümdarı Almış Han, halifeden İslam dinini kendilerine öğretecek fakihler göndermesini, cami ve minber yapılmasını, Abbasî halifesi adına hutbe okunmasını ve Musevi Hazarların saldırılarından kendilerini koruyacakları bir kale yapımı için maddi yardım istemiştir (Aliev, 1999: 477).

Bulgar Hanlığına gönderilecek heyeti tertip etme görevi Bağdat saray ağası Nezir el Haramî'ye verilmiştir. İbn Fadlân'ın görevi ise gönderilen hediyelerin takdimi, halifenin mektubunun okunması ve heyetteki fakih ve öğretmenlere başkanlık etmektir. 11 Sefer 309/ Haziran 922'de Bağdat şehrinden yola çıkan heyet; Rey, Nişâbur, Merv, Buhara ve Hârizm şehirlerinden geçerek 12 Muharrem 31/ 12 Mayıs 922 tarihinde Bulgar Hanlığının topraklarına ulaşmıştır² (İbn Fadlân, 2021).

---

² Bkz. EK 2.

İbn Fadlân kendisine verilen mektubu ve diğer emanetleri Almış Han'a teslim ederek görevini yerine getirmiştir. Akabinde İdil Bulgarlarının sosyal hayatını gözlemleyen seyyah, bunun yanında İdil Bulgarlarının dinî ve mezhebî yapısından bahsetmektedir. Bu topraklarda bulunduğu süre içinde farklı dinlerden ve farklı milletlerden insanlar ile karşılaşmıştır. Türk topraklarına gelen bu yabancı halklar ile ilgili ilginç bilgiler aktarmaktadır. Özellikle "Vikingler" dediği Rusların dinleri hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır (Bahadır 2017: 128-129). Rus halkının cenaze töreni ile ilgili anlattığı bilgiler oldukça önemlidir. İbn Fadlân ölen kişinin zengin olması durumunda köle ve cariyelerine ölü ile birlikte yakılma teklifinin yapıldığını, bu teklifin genellikle cariyeler tarafından kabul edildiğini anlatarak cariyeye yakılıncaya kadar her işini yerine getirecek iki hizmetçinin tahsis edildiğinden bahsetmektedir. Ölen kişi fakir ise törensiz, bir gemi üzerinde yakılmaktadır. Yakılma esnasında ölen kişinin şahsi eşyaları ve silahları da onunla birlikte yakılmaktadır (İbn Fadlân, 2021: 40-41). Ayrıca bu cenaze töreni İbn Battûta'nın Hindistan yolculuğunda karşılaştığı bir gelenek ile benzerlik göstermektedir. İleride bununla ilgili ayrıntılı bilgi verilecektir.

İbn Fadlân seyahatleri sırasında birçok şehri ve halkı görmüş, onlar hakkındaki görüşlerini seyahatnamesinde aktarmıştır. Özellikle 10. yüzyılda Türk milletinin yaşayışı ve dinî ritüelleri hakkında kısa ama önemli bilgiler vermektedir.

2.2.1.1. İbn Fadlân Seyahatnamesinde Gayrimüslimler

İbn Fadlân, 10. yüzyılda Türk beldelerine yaptığı ziyaretlere dayanarak Türkler hakkında oldukça önemli bilgiler vermektedir. 10. yüzyılda yaşamış olan Oğuz, Bulgar, Peçenek, Hazar ve Kıpçak Türkleri hakkında verdiği bilgilerde bu boyların sosyal ve kültürel hayatlarının yanında onların dinleri hakkında da haberler vermektedir. Türk milletinin muhtelif boylarında muhtelif dinlerin varlığından bahseden İbn Fadlân, Türklere ait mezarlardan bahsederek Şaman kültürünün bahsi geçen yüzyıl ile devam ettiğini aktarmaktadır. Bunun yanında Türklerin misafirlerine davranışları ve töre adı verilen sözlü kanunları hakkında bilgiler de vermiştir. Bazı Türklerin de Göktengri başta olmak üzere 12 Tanrı'ya inandığından bahsetmektedir. Müslüman bir seyyah olarak kendi dinini bu inançları gördükçe yüceltme gereği duymuştur (İbn Fadlân, 2021: 21-23).

İbn Fadlân seyahatnamesinin en önemli bölümlerinden biri de Yahudi inancını din olarak kabul eden Hazarlar hakkındadır. Yahudiliği kabul eden tek Türk boyu olan bu devlet hakkında verdiği bilgilerde, "hakan" adıyla anılan bir hükümdarları

olduğundan, bu hükümdar öldüğünde 20 odalı bir mezarın hazırlandığından ve hangi odaya konulduğunun bilinmemesi için defin işlemini gerçekleştirilenlerin öldürüldüğünden bahsetmektedir. Hazarların bu mezara “cennet” dediğini de aktarmaktadır. Bunun yanında İbn Fadlân Hazarların hükümdarları da dâhil olmak üzere Yahudi olduğunu aktarmaktadır.

İbn Fadlân Horasan şehrinde Türklerin yaşadığından bahsederek onların bir kısmının Mecusi bir kısmının da Mani dinine bağlı olduğunu aktarmaktadır. Mani dininden bahsederken onları “zındık” diye tarif etmiştir.

İbn Fadlân’ın aktardığına göre Türklerin sosyal yaşamı hakkında da gözlemler yapan Ali b. Rabben et-Taberî, Türklerin bir anlaşma yapacağı zaman bakırdan yapılmış bir putun yanına geldiklerini ve bu putun önünde içinde su olan bir kabın içine para ve karacaları koyup, su dolu kabın altına da kadın şalvarı koyarak alışveriş için bir yemin töreni gerçekleştirdiklerini anlatmaktadır (İbn Fadlân, 2021: 51).

İbn Fadlân’ın anlattığı, Türklere dair ilginç olaylardan birisi de Türklerin büyü bir taş yardımı ile kar ve yağmur yağdırmasıdır. Bu taş Şaman kültüründe var olan ve Türkler tarafından kullanılan Yat(یت)/Yada taşıdır. Kaşgarlı Mahmut (1335) *Dîvânü Lugâti’t-Türk* adlı eserinde kâhin tarafından kullanılan bu taşın istenildiğinde kar ve yağmur yağdırdığından bahsederek kendisinin de şahit olduğu bir yangının Yada taşı ile söndürüldüğünü anlatmaktadır. İbn Fadlân bu taş sayesinde Türklerin düşmanlarına karşı üstünlük kazandığından bahsetmektedir (İbn Fadlân, 2021: 55).

Yada taşı Türklerin İslam öncesi dinleri olan Şamanizm’de önemli bir yere sahiptir. İbn Fadlân bunu iyi gözlemlemiş ve eserinde değerlendirmiştir. İbn Fadlân’ın verdiği bu bilgiler dışında Arap, Çin, İran ve Rus araştırmacılar da bu taş ile ilgili araştırmalarda bulunmuşlardır (Öğreten, 2000: 863).

Seyahatnamenin incelenmesi neticesinde bahsi geçen Türkler atalarının dinini 10. yüzyıla kadar sürdürmüşlerdir. Geleneksel Türk dinî inanışını yaşamaya çalışan Türkler, başkalarının hangi dine mensup olduğunu da umursamamıştır. İbn Fadlân her ne kadar Türkler hakkında ağır sözlerle karalamaya kadar gidecek bir tavır içine girse de ona göre Türkler kendi dinine bağlı ve başkalarının dinine saygılı bir topluluktur (İbn Fadlân, 2021: 10). Türkler yaklaşık 10 yüzyıl boyunca kendi dinlerini yaşamaya çalışmış, ara ara Şamanizm vb. dinlerin etkisine girmiş bir topluluktur. Bu seyahatname bahsedilen birçok dinî geleneğin Türk milletlerinde kültürel olarak

devam ettiğini de görmekteyiz. Seyahatnamede zikredilen Başkurtlar, Hazar Denizi'nin kuzeyinde Ruslarla yakın ilişkiler kurmuş ve bu iki toplum birbirini dinî ve kültürel alanlarda etkilemiştir. Rusların da Hint Avrupa toplumlarında bulunan bazı gelenekleri sürdürdüğünü görmekteyiz. Özellikler Hindistan çevresinde yaygın olarak görülen Sati geleneğinin farklı şekillerde bu bölgede 10.yüzyılda uygulandığı görülmektedir (İbn Fadlân, 2021: 42-43).

2.2.2. Mes'ûdî ve Mürûcû'z-zehab İsimli Seyahatnamesi (10. Yüzyıl)

Ebü'l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes'ûdî el-Hüzelî (ö. 345/956) 893 yılında Bağdat'ta doğmuştur. *Mürûcû'z-zehab* adıyla yazdığı seyahatnamesinde Mes'ûdî, ilmî alandaki birikimini artırmak için çıktığı yolculuğu anlatmaktadır Üç yıl gibi kısa bir sürede Bağdat'tan yola çıkarak sırasıyla Fars, Kirman, İstarh, Hindistan, Suriye, Arabistan, Hazar ve İrminiye bölgelerini gezen seyyah 942 yılında Mısır'a gelerek Fustat şehrinde seyahatleri ile ilgili *Mürûcû'z-zehab* adlı kitabını yazmıştır. Seyyah seyahatnamesini yazdıktan sonra Şam ve Antakya bölgelerine de seyahat etmiştir (Avcı, 2004: 353).

Mes'ûdî yaşadığı çağın önde gelen seyyahlarından biridir. İslam coğrafyasının dışına yaptığı seyahatlerle öne çıkan Mes'ûdî'nin, seyahat ettiği yerlerde yaptığı gözlemlerin yanı sıra insanlarla sosyal ilişkiler kurduğu ve daha kapsamlı bir bilgi birikimine sahip olduğu anlaşılmaktadır. Yolculuğa çıkış amacı ilmî açıdan tekâmül etmek olan Mes'ûdî, bu amaç doğrultusunda devrin önemli âlimleriyle görüşmeler yapmıştır (Avcı, 2004: 353-354).

Mes'ûdî seyahat ettiği yerleri yazdığı eserinin yazılış amacını şöyle ifade etmektedir:

Tarihle, dünyanın haberleriyle, gelip geçmiş peygamberler ve hükümdarların hayat hikayeleriyle, onların aralarında buldukları halklar ve yaşadıkları yerlerle ilgili bu kitaplarımızı bizi yazmaya iten şey, âlimlerin yolunu, filozofların yönünü taklit etmeye çalışma hevesi, arkamızdan iyi bir nam ve ciddi, düzgün bir ilim bırakma arzusudur (Mes'ûdî, 2004: 20).

2.2.2.1. Mes'ûdî Seyahatnamesinde Gayrimüslimler

Mes'ûdî ilim tahsil etmek için seyahat eden bir seyyah olması sebebiyle tarihsel anlatıları dikkate alarak bunları okurlarına aktarmaktadır. Seyahatnamesinde ilk olarak dünyanın oluşma sürecine değinen seyyah, Nuh Peygamber'den (a.s.) türeyen insanlığın tarihine de değinerek insanlık tarihinin teşekkül sürecini ortaya koymaya

çalışmaktadır. Seyahat ettiği Orta Asya ve Uzak Doğu bölgelerinde yaşayan Türklerin ve Çinlilerin Nuh'un oğlu Yafes'in soyundan geldiği bilgisini vermektedir. Çinlilerin dini hakkında anlattığı bilgilere bakıldığında; Çin'in ilk hükümdarı Nastarsas b. Bar b. Medac b. Amûr b. Yafes b. Nuh ölünce oğlu Avun babasının altından bir heykelini yaptırarak buna tazimde bulunmaya başlamıştır. Tahtının üstüne bu heykeli yerleştiren Avun, taht odasına giren herkesin de bu altın heykele tazim edip secde etmesini emretmiştir. Bu, ilerleyen süreçte bir ibadet hâlini almış ve atalara saygı anlamında bütün Çin sultanlarınca uygulanmıştır. Mes'ûdî bu olayla insanların ikiye bölündüğünü, bir kısım insanların heykele saygı göstermekle birlikte yüce bir Tanrı inancına sahip olduğunu ifade ederken geriye kalan insanların putperest olduğunu anlatmaktadır. Çin'in hâkim olduğu bölgenin yakınlarında Türklerin yaşadığından bahseden Mes'ûdî, buradaki Türklerin yukarıda da zikredildiği gibi Mani dinine inandığını aktarmaktadır. Bununla birlikte Hazar Türklerinin Musevi olduğundan da bahsetmektedir. Hârûnürreşîd döneminde Museviliği kabul eden Hazarlar, çevre ülkelerdeki Yahudiler için sığınılacak bir ülke olmuştur. Bu dönemde Rum hükümdarı olan Romanus, ülkesindeki Yahudilerin Hristiyanlaştırılması yönündeki baskılarını artırmış ve Yahudileri kaçırmaya zorlamıştır. Bu Yahudiler için sığınılacak en güvenilir yer Musevi Hazarların ülkesi olmuştur.

Mes'ûdî, Hazarlara ilişkin verdiği bilgilerde Hazar toplumunda yedi kadının bulunduğunu bildirmektedir. Bunlar; iki Müslüman, iki Yahudi, iki Hristiyan ve bir de putperest dinine bağlıların davalarına bakan Saklab kadından oluşmaktadır (Mes'ûdî, 2004: 71). Hazarların dinî yapısı düşünüldüğünde üç farklı inancın yaşadığı bu ülkede her dinin müntesibi kendi dininin hukukuna göre yargılanma özgürlüğüne sahiptir. Bu da Hazarların, her ne kadar Yahudi inancına sahip olsalar da Yahudiliğin "seçilmiş halk" inancına aykırı olarak diğer dinlere hoşgörü ile yaklaştığını gösteren bir veri olarak değerlendirilebilir. Hazarların hemen yanı başında bulunan, İbn Fadlân'ın seyahatnamesinde anlattığı Hazar tehlikesine karşı yardım isteyen İdil Bulgarlarına karşı olan tutumlarının dinler arası bir meseleden ziyade Türklerin yeni topraklara sahip olma düşüncesi ile ilgili olduğu düşünülebilir. Mes'ûdî'nin anlatımına göre, bu dinlerden birine mensup olanlar kendi dinlerine göre yargılanmakta ve mahkemeye çıkarılmaktadırlar. Putperestler ise aralarında çıkan anlaşmazlıklarda Müslüman bir kadıya giderek onun hükümlerine uymaktadırlar. Mes'ûdî, Hazar devletinin egemenliği altında yaşayan Saklab ve Ruslardan da bahsetmektedir. Ona göre bu iki

toplum putperest bir inanca sahiptir. Bahsedilen putperestlerin ölülerini, atları ve eşyaları ile birlikte yaktığını, buna ilaveten kadınların kocaları ile birlikte yakılması durumunda cennete gidecekleri düşüncesi ile yakıldığını anlatmaktadır (Mes'ûdî, 2004: 69). Bu ritüel Hintlilerde bulunan Sati ritüelinin aksine zorunlu olarak yapılmaktadır (Şahin, 2017: 65).

2.2.3. Nasır-ı Hüsrev el-Kubâdiyânî ve Sefernâme (11. Yüzyıl)

Nasır-ı Hüsrev el-Kubâdiyânî (ö.465/1073) 11. yüzyılda İran'da yetişmiş önemli şahsiyetlerden biridir. İsmailiye mezhebinin imânî ve fıkhi esaslarına hâkim olan Kubâdiyânî, Fatımi halifesinin vekili olarak anılmaktadır. Bunun yanında yazıları ve şiirleri ile de ün kazanmıştır. Hicri 394 yılında Belh şehrinde Kubadiyân kasabasında doğduğu bilinmektedir. Kubâdiyânî hakkında anlatılanların çoğu birbiriyle çelişkilidir. Ondan bahseden kaynakların bir kısmında Kubâdiyânî dindar ve arif bir zat olarak gösterilirken, başka bir kaynaktan tenasühe inanan bir kâfir olarak zikredilmektedir. Kaynaklarda ondan ilk bahseden Zekeriya el-Kazvini kendisinin Belh emiri iken, isyan eden bir asi olduğunun ve sihirle kale yaptığını ifade etmektedir (Azamat, 2006: 395).

Kubâdiyânî'nin eserlerinden anlaşıldığına göre kendisi zengin bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiştir. Küçük yaşlardan itibaren iyi bir dinî eğitim almış olan Kubâdiyânî bunun yanında tabii ilimler, matematik ve felsefe gibi alanlarda da oldukça iyi bir seviyeye gelmiştir. Gazneli Mahmut'un sarayında kâtip olarak görev yapan Kubâdiyânî daha sonra Selçukluların sarayında da bulunmuştur. Selçuklu sarayında itibarlı bir zat olduğu anlaşılan Kubâdiyânî hac vazifesi yapmak için Selçuklu topraklarını terk etmiştir. Dönüş yolunda Fatımi devleti Şii daisi el-Müeyyed eş-Şirazi'nin aracılığı ile İsmailiye mezhebine intisab etmiştir (Nasır-ı Hüsrev, 1994).

2.2.3.1. Sefernâme'de Gayrimüslimler

Nasır-ı Hüsrev 11. yüzyılda İslam dininin hâkim olduğu coğrafyaya yaptığı seyahatlerinde gayrimüslim topluluklarla karşılaşmıştır. Seyyahın karşılaştığı ilk topluluk günümüzde Gevaş adıyla bilinen Van ilindedir. Şehri Vestan adıyla anlatan seyyah, bu şehirde yaşayan Ermeni Hristiyanların çarşıda domuz eti sattığından ve şarap tükettiklerinden bahsetmektedir. Yolculuğunun devamında Meyafarikiy adıyla

andığı Diyarbakır şehrine bağlı Silvan ilçesine gelen seyyah buradaki büyük bir kilisenin varlığını bildirmektedir.³

Seyyah Kudüs seyahatinde, Yahudi ve Hristiyanların Beytülmağdis'te bulunan havra ve kiliseleri ziyaret ettiğini aktarmaktadır. Bunun yanında Cehennem Vadisi diye bilinen bir vadinin varlığından bahseden seyyah, vadiye bu ismin İslam'ın ikinci halifesi Hz. Ömer (r.a.) tarafından verildiğine dair haberleri aktardıktan sonra bölge halkının bu vadiye cehennemliklerin sesini duydukları rivayetini aktarmaktadır— bahsi geçen yer ile ilgili İbn Battûta'nın izlenimleri ileride aktarılacaktır. Nasır-ı Hüsrev Beytullahim'e yaptığı seyahatte ise bu şehirde Hz. İsa'nın (a.s.) beşiğinin bulunduğu bahsederek Hristiyanların buraya gösterdiği saygıyı ve burada kurban kestiklerini anlatmaktadır (Nasır-ı Hüsrev, 1994: 49)

2.2.4. İbn Cübeyr ve Seyahatnamesi (12. Yüzyıl)

Ebü'l-Hüseyn Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî (ö. 614/1217), bilinen adı ile İbn Cübeyr günümüzde Valencia olarak anılan Belensiye şehrinde 1144 yılında doğmuştur. İbn Cübeyr iyi eğitim almış, kendisini şairlik ve kâtiplik gibi alanlarda geliştirmiş ünlü bir Arap seyyahıdır. Orta Çağ seyyahlarına bakıldığında yolculuğa çıkmak için kendilerine bir amaç belirleyerek yola çıktıkları görülmektedir. İbn Fadlân kendisine verilen bir görevi yerine getirmek için seyahat ederken, Mes'ûdî gibi bazı âlimler de ilim elde etmek için yola revan olmuştur. İbn Cübeyr de İbn Battûta gibi hac yapmak gayesiyle yola çıkmış, ancak daha sonra galebe çalan gezme arzusuyla tüm İslam coğrafyasını gezmiştir. İbn Cübeyr bu yolculukta başından geçenleri anlatabilmek için notlar tutmuştur. Bu notlar onun seyahatlerinin temelini oluşturmuştur. Avrupalı araştırmacı Netton, İbn Cübeyr'in hac için yola çıkmasının amacının kendisine zorla içirilen içkiden duyduğu pişmanlıkla kutsal topraklara giderek af dilemek olduğunu anlatmaktadır (Netton, 1991: 22). Bu bilginin doğruluğu ile ilgili kesin bir bilgiye ulaşılamamış olup İbn Cübeyr'in almış olduğu eğitim, yolculuk boyunca maddi anlamda hiçbir zorlulukla karşılaşmayacak kadar durumunun iyi olması ve seyahatine dair bir eser ortaya koyma mefkûresi sebepleriyle onun bu yolculuğa bir zorunluluk neticesinde değil de gönüllü olarak çıktığı izlenimi uyanmaktadır. Ayrıca yolculuğu esnasında birçok İslam âliminden dersler alarak bunları öğrencilerine aktarmıştır (Karaarslan, 1999: 400). Buradan

---

³ Bkz. EK 3.

çıkarılabilecek sonuç; İbn Cübeyr hem hac ibadetini yerine getirmek istemiş hem de ilim talebesi olarak seyahatlerini gerçekleştirmiştir. İbn Cübeyr gittiği beldelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve mimari yapısından bahsederek döneminin şartlarına ışık tutmuştur. Bunun yanında insanlar arası ilişkilerde karşılaştığı bazı ilginç durumları da okuyucularına aktarmak istemiştir. Onun seyahatnamesinde farklı dinlere mensup insanlar arası ilişkilere de değinilmiştir. Seyahatlerinin çoğunu Müslümanları hâkim olduğu bölgelere gerçekleştiren seyyah, Müslüman idaresindeki gayrimüslimler ile ilgili gözlem ve görüşlerinden de bahsetmektedir. Yaklaşık olarak 2 yıl 3 ay süren bu yolculukta İbn Cübeyr Gırnata'dan hareket ederek Sardinya ve Girit üzerinden İskenderiye'ye, Kahire üzerinden Cidde'ye giderek hac görevini yerine getirmiştir. Buradan Medine'ye geçen seyyah Sâmerâ, Tikrît, Musul, Nusaybin, Harran, Halep, Hama ve Humus şehirlerine uğradıktan sonra Şam şehrine ulaşmıştır.⁴ Buradan da Filistin üzerinden memleketine geri dönmüştür (İbn Cübeyr, 2020: 11-13).

2.2.4.1. İbn Cübeyr Seyahatnamesinde Gayrimüslimler

Arap edebiyatının önde gelen seyahatnamelerinden birisi olan İbn Cübeyr'in seyahatnamesi kendisinden sonra gelen birçok seyyaha yol göstermiştir. Başta İbn Battûta olmak üzere birçok seyyah onun üslubunu kullanarak onun seyahatnamesinden alıntılar yapmıştır.

İbn Cübeyr seyahatinin güzergâhında gayrimüslim bir topluluk olan Hristiyanlarla karşılaşmıştır. Şam'a yaptığı seyahatinde Hristiyanlarca Hz. İsa'nın yeryüzüne ineceğine inanılan beyaz minareli camiden bahsetmektedir. İbn Cübeyr seyahatleri boyunca İslam devletlerinde yaşayan Hristiyanların yanı sıra Hristiyan toplumlarda yaşayan Müslümanları da değerlendirmiştir. Örneğin aktardıklarına göre bu Hristiyan topluluklar Müslümanlara yardım etmektedir. Hatta iki gruptan bir tarafın askerleri bir savaşa giriştiğinde halkın hayatın akışını bozmadan ticaretlerine devam ettiklerini aktarmaktadır. Dönüş yolunda Sicilya açıklarında gemisi batmak üzere olan İbn Cübeyr ve yanındakiler Sicilya askerleri tarafından kurtarılmıştır. Bu durumu iyi değerlendiren İbn Cübeyr Sicilya ülkesini de seyahatnamesine eklemiştir. Sicilya'da Kral Circis bin el-Attaki'nin yaptırdığı kiliseden bahsetmektedir. Ayrıca şehirde yaşayan Hristiyan kadınların Müslüman kadınlar gibi giyindiğini ifade etmektedir (İbn Cübeyr, 2020: 253-254).

---

⁴ Bkz EK 4.

2.2.5. Marco Polo ve Seyahatnamesi (14. Yüzyıl)

Marco Polo, Orta Çağ Batı dünyasının Doğu hakkında bilgi sahibi olmasında önemli bir yeri olan ünlü bir seyyahdır. Marco Polo'nun hayatı hakkında kesin bir bilgi olmamakla beraber babasının İstanbul seyahatinden döndüğü 1269 yılında kendisinin 15 yaşında olduğunu seyahatnamesinin başında söylemektedir. Bu durumda Polo'nun 1254 yılında doğduğu tahmin edilmektedir (Marco Polo, 1979: 7). Babası Niccolò ve amcası Matteo 1260 yılında Venedik'ten İstanbul'a ticaret amacıyla giderek bu bölgeye yerleşmiş, 1269 yılında Venedik'e geri dönmüşlerdir. Yeni çıkacakları seyahatlerinde Marco'yu da yanlarına alıp 1271 yılında Venedik'ten ayrılan Polo kardeşler Kırım, Bulgar ve Saray şehirlerinden İran ve Çin'e kadar uzanan bir yolculuğa başlamışlardır. Bu seyahatin son durağı olan Pekin şehrinde Marco Polo'nun Kubilay'ın yanında yaşadığı hatıraları anlatan bir eser ortaya çıkmıştır. Kubilay Han'ın yanına ulaştığında Moğol geleneğini hızlıca öğrenen ve Moğol topraklarında kullanılan dört dili (Moğolca, Çince, Farsça, Uygurca) okuyup yazabilecek seviyede kavrayan Marco, Kubilay Han'ın sevgisini kazanmış ve yanında kalmayı başarmıştır (Bréhier, 1911). Kubilay Han'ın yanında yaklaşık 17 yıl boyunca kalmış olan Marco çeşitli görevler alarak Kubilay Han'a hizmet etmiş; Kubilay Han'ın ölümünün ardından da deniz yolunu kullanarak 1295 yılında Venedik'e geri dönmüştür. 1298 yılında Cenovalılar ile yapılan bir savaşa katılan Marco, savaşta esir düşmüş, hapiste tanıştığı Rustichello, Marco'nun yolculuğunu yazmayı tavsiye ederek bu seyahatnameyi kaleme almıştır (Bergreen, 2021: 1-7). Rustichello da Pisa'ya yazdırılan bu eser önce Fransızca olarak derlenmiştir. Marco Polo seyahati ile ilgili sadece seyahatin başladığı ve bittiği tarihler zikredilmiştir. Seyahatname Uzak Doğu'yu anlatması itibarıyla Avrupalılar tarafından oldukça önemli addedilmiştir. Marco Polo ana gayesinin ticaret yani para kazanma isteği olduğunu anlatır. Venedik'ten Konstantinopolis'e (İstanbul), oradan da Volga üzerinden Çin'e uzanan bu yolculuk⁵ Polo'nun iradesi dışında gelişen şartlar altında gerçekleşmiştir (Bergreen, 2021: 35). Marco Polo Uzak Doğu'da Avrupalıların bilmediği ekonomik, sosyal ve zirai anlamda birçok yeni bilgiyi Avrupa'ya taşımıştır. Seyahati önemli kılan bir diğer nokta da Orta Çağ Türk ve İslam dünyası hakkında verdiği bilgilerdir. Orta Asya'da

---

⁵ Bkz. EK 5.

yaşayan milletlerin dinlerini ve meşgul oldukları işleri ele almasıyla da tarihe bir ışık tutmaktadır (Şakiroğlu, 2003: 42).

2.3. İbn Battûta Seyahatnamesi'ne Yönelik Eleştiriler

Seyahatname, uzak coğrafyalar ve yabancı olduğu unsurlara dair insanlara haberler getiren bir yazın türü olması itibariyle bilim insanları tarafından genellikle şüpheyle karşılanmış, yazılanların doğru olup olmadığı akademik çevrelerce tartışılmıştır. Özellikle Avrupalı akademisyenler, vâkıf olmadıkları Hint ve Çin coğrafyasının anlatımlarını kapsayan seyahat yazılarına şüpheyle yaklaşmış, bunları doğrulayan başka kaynaklara ihtiyaç duymuşlardır. Ayrıca Avrupalılar kendi medeniyet sınırlarının dışındaki diğer dünya milletlerinin ekonomik ve sosyal hayatıyla ilgili hiçbir bilgiye sahip değilken, Doğu milletlerinin zenginliği karşısında hayrete düşmüş ve böyle bir zenginliğin ve medeniyetin varlığını kabul etmekte zorlanmışlardır. Bu şaşırma ve kabullenme ile beraber verilen bilgilerin doğruluğu sorgulanmıştır. Bu sorgulamaya ilk maruz kalan seyyahlardan biri de Avrupalı Hristiyan seyyah Marco Polo'dur. Birçok eleştirmen tarafından, Avrupalı bir seyyahın anlatımlarından oluşmasına rağmen Marco Polo'nun seyahatnamesi çokça eleştirilmiştir. Aynı durum Müslüman bir seyyah olan İbn Battûta için de geçerli olmuştur. İbn Battûta'nın seyahatnamesi söz konusu olduğunda da Avrupalı ve Müslüman bilim insanları tarafından aynı çekince ve kaygı ile doğru bilgiye ulaşmaya çalışılmıştır. İbn Battûta'nın seyahatnamesinde karşımıza ilk çıkan eleştiriler, anlatı ile ilgili olanlardır. Buna bir örnek olarak İbn Haldun (2021: 409-410), Delhi sultanı Muhammed Şah'ı öven, onun zenginliğini ve cömertliğini anlatan İbn Battûta'nın bilgilerinin doğruluğu ile ilgili şüpheler duymaktadır. Şahsen ziyaret edilmemiş bir ülkenin kralının bu kadar abartılı bir şekilde övülmesi ona yersiz gelmektedir. Bu anlatıda halkın yanlış bilgilere inanmasını sağlayacak abartılar olduğunu vurgulamaktadır.

İbn Battûta'nın seyahatnamesinin önemi, Avrupalı seyyah Ulrich Jasper Seetzen (ö. 1811) ve Johann Ludwig Burckhardt'ın (ö. 1817) Orta Doğu'ya yaptığı seyahatlerde İbn Battûta'nın seyahatnamesinin muhtasarı ile karşılaşmasıyla anlaşılmıştır. 1829 yılına geldiğimizde Samuel Lee'nin (ö. 1852) *The Travels of Ibn Battuta, Translated from the Abridged Arabic Manuscript Copies* adlı eseri Londra'da yayımlanmıştır. Ancak yayımlanan bu eser ve benzer eserler İbn Battûta'nın seyahatnamesinin bazı bölümlerine ait muhtasar eserlerdir. Seyahatnamenin tam metni Fransa'nın Cezayir'i işgal ettiği 1830 yılında el yazması olarak bulunmuştur. Bu el yazması Paris'e

götürülerek Charles François Defrémery (ö. 1883) ve Beniamino Raffaello Sanguinetti (ö. 1883) tarafından tahkik edilerek orijinal hâliyle tercüme edilmiş ve yayımlanmıştır. İbn Cüzeyy'e ait olduğu düşünülen bu el yazması eser, Arapça orijinalinden İngilizceye çevrildiğinde *İlginç Ülkeleri ve Macera Dolu Yolculukları Merak Edenlere Armağanlar* başlığını almıştır. Ancak daha kısa bir ifadeyle Arapça gezi anlamına gelen *Rihle* olarak isimlendirilmiştir. Eserin ilk matbu hâli Defrémery ve Sanguinetti tarafından hazırlanan Arapça orijinali ile beraber Fransızca tercümesinin yer aldığı 1853-58 yılları arasında basılan 4 ciltlik edisyondur. Hamilton Alexander Roskeen Gibb (ö. 1971) aynı eserin ilk cildini 1953 yılında İngilizce tercümesiyle yayımlamıştır. Eserin tamamı Gibb'in ölümünden sonra 2000 yılında tamamlanmıştır (Waines, 2012: 26).

2.3.1. Seyahat Güzergâhı Hakkındaki Eleştiriler

İbn Battûta'nın eseri Avrupa'da yayımlanmasından sonra Avrupalı akademisyenlerin ilgisini çekmiş ve seyahatnamenin incelenmesi neticesinde iki temel eleştiri baş göstermiştir. Bunların ilki İbn Battûta'nın anlatımındaki karmaşa, izlenilen güzergâhın kronolojik olarak anlamlı bulunmaması iken ikinci temel sorun İbn Battûta'nın intihal yapıp yapmadığı ile ilgili şüphelerin var olmasıdır. Eğer intihal yaptıysa bu intihalin oranı nedir? Hangi kaynaklardan hangi bilgiyi almıştır? Eleştiriler bu iki soru etrafında toplanmıştır.

İbn Battûta ile ilgili en önemli bilgi, onun üzerinden uzun bir süre geçtikten sonra seyahatini İbn Cüzeyy'e anlatması, İbn Cüzeyy'in de bu anlatıyı kaleme almış olmasıdır. Bu minvalde İbn Battûta, seyahati ile ilgili birebir aldığı notları kaybetmiş ve sadece hatırladığı bilgileri İbn Cüzeyy'e anlatarak kaleme aldırılmıştır. Bu durumda ortaya çıkan anlatımın sıralaması ile ilgili hataların doğması kaçınılmaz bir durumdur. Konuyla ilgili olarak Gibb, İbn Battûta'nın eserinin, insanları ve toplumları anlatış tarzının mükemmelliğinden bahsederken yapılan hataların nispeten çok az olduğunu ifade etmektedir. Ona göre seyahatnamedeki en büyük mesele İbn Battûta'nın kronolojisinin imkânsızlığı ile ilgilidir. 1326'da Kahire'den Şam'a gittiğini ifade eden İbn Battûta bu misafirliği 3 haftalık bir zaman diliminde anlatmıştır ancak bu sürede Suriye, Halep ve Antakya'yı da kapsayan büyük bir coğrafyayı gezmesi mümkün görünmemektedir. Lakin burada yapılan gezilerin ayrı ayrı zamanlarda yapıldığı ve bunların bahsi geçen konuda birleştirilerek anlatıldığı görüşü makul görünmektedir. Aynı şekilde 1331 yılında Anadolu'ya yaptığı gezilerde bir mevsim içinde ülkenin

batısında yer alan Milas'tan yola çıkarak Konya, Sivas ve Erzurum gibi ülkenin ortasında ve doğusunda yer alan şehirleri aynı anda gezmesi pek mümkün görünmemektedir (Gibb, 1992: 12). Bu örneklerden anlayacağımız üzere seyahatnamenin aldığı eleştirilerin en büyük kaynağı seyahatlerdeki zaman-mekân uyumsuzluğudur. O günün şartları düşünüldüğünde alınan mesafe çok kısa bir zaman zarfında gerçekleşmiştir.

Stephen Janicsek (1929: 798) konuyla ilgili bir makalesinde İbn Battûta'nın Bulgar seyahatinin gerçek olup olmadığını sorgulamış, 60-70 gün sürecek yolculuğun 20 gün gibi kısa bir zamanda tamamlanmasının imkânsız görüldüğünü savunarak Bulgar gezisinin uydurma olabileceğini ileri sürmüştür.

Ivan Hrbek ise İbn Battûta'nın İstanbul seyahatinin gerçek olup olmadığıyla ilgili deliller arayarak temkinli bir yaklaşımla, gitmemiş olabilme ihtimalinin varlığını ifade etmektedir (Hrbek, 2023). Ross Dunn da Çin-Sind gezilerinin gerçekçi olmadığını, bu bilgilerin uydurma ya da duyumlardan ibaret olduğunu ifade etmektedir. Dunn'a göre İbn Battûta seyahatnamesinde, güzergâh olarak on sekiz bin ila yirmi bin kilometre arasında bir mesafeyi kesintisiz geçtiğini ve hiç ara vermediğini iddia etmektedir. Bu güzergâhtaki bilgiler aktarılırken, daha önceki anlatımlarının aksine çok fazla coğrafi tasvir ve ayrıntı verilmemiştir. Bütün seyahatin dört ciltlik hâlini yayımlayan Gibb ve Beckingham çevirilerinde bin sayfalık eserin sadece yirmi iki sayfası Çin seyahatinin anlatımına ayrılmıştır. Bu da seyahatnamenin sadece %4,5'lik kısmında Çin bölgesinin anlatıldığını göstermektedir. Bu oran oldukça düşük bir orandır. Bu bilgiler İbn Battûta'nın Çin seyahati hakkındaki şüpheleri artırmaktadır. Ayrıca Maldivler'den ayrıldıktan sonra tekrar buraya dönmesi, Çin'in kuzeyinde bulunan Hanbalık'tan (Pekin) güney Hindistan'da bulunan bölgeye gelmesi ve bu güzergâh üzerinden gerçekleştirilen geri dönüş yolculuğunun 1 yıl gibi kısa bir sürede tamamlanması mümkün görülmemiştir (Dunn, 2004: 274).

Bu sebeple İbn Battûta'nın Çin seyahati akademik çevrelerce sürekli sorgulanmıştır. Ancak İbn Battûta gibi Müslüman bir seyyahın gözünden bakıldığında; o Çin bölgesini "kâfir" bir topluluğun yaşadığı bölge olarak görmüş olup bu sebeple Çin bölgesinde çok fazla ayrıntıya girmeden tasvirleri kısa tutmuştur (Waines, 2012: 95)

Bir başka eleştiri de İbn Battûta'nın ziyaret ettiğini söylediği Tavâlisî Kralı'dır. Bahsi geçen krallığın nerede ve ne zaman var olduğu bilinmemektedir ve seyahatnamenin bu bölümü İbn Battûta'nın seyahatnamesi üzerindeki şüpheleri artırmaktadır. Konuyla ilgili araştırmalar yapan Japon araştırmacı Yamamoto bahsi geçen ülkenin Hindiçin

Yarımadası'nın Çompa denilen bölgesinde yer alan antik bir krallık olduğunu ifade etmektedir (Yamamoto, 1936: 30).

İbn Battûta çağdaşı Marco Polo'nun seyahatnamesinin aksine eserinin birçok yerinde tarih vererek okuyucuyu kronolojik olarak aydınlatmıştır. Polo'nun seyahatnamesine bakıldığında sadece başlangıç tarihi net olarak verilmiş onun dışında kesin bir tarih ifade edilmemiştir. İbn Battûta ise doğrudan tarih vermenin yanında kendi dininin önemli günlerine atıflarda bulunarak hadiseleri yaşadığı günleri belirtmiştir. Örneğin bir yerde İslam dininin takviminin ilk ayı olan Muharrem ayının 10'uncu günü olan Aşure gününde olduğunu, başka bir yerde Kurban Bayramı'nın 1'inci gününde olduğunu belirtmiş ya da tarih vermediği zamanlarda bile zamanı okuyucuya belli edecek "meyvelerin olgunlaşma zamanı" gibi ibareler kullanmıştır. Bu şekilde okuyucunun zamanı anlamasına yardımcı olmaya çalışmıştır. Ancak bütün bunlar kronolojik olarak olay-zaman akışının birbirine karışmasına da neden olmuştur. Yine de İbn Battûta'nın, seyahatini bitirdikten yıllar sonra İbn Cüzeyy tarafından kâğıda dökülen bu eseri hafızasını zorlayarak yazdığını ve tarihler arasındaki kronolojik sırayı karıştırmış olabileceğini unutmamak gerekmektedir.

2.3.2. İbn Battûta'nın Kaynak Belirtmeden Alıntı Yapması Hakkındaki Eleştiriler

İbn Battûta'ya yapılan bir diğer eleştiri ise çok daha önemli bir konudur. İbn Battûta'nın eserini araştıran akademisyenlerin bir kısmı seyahatnamesinin Hindistan ve Çin gibi uzak ve ücra yerlere dair haberlerden intihaller içerebileceğini düşünmektedirler. Konuyla ilgili ilk önemli eleştiri İbn Cübeyr'in seyahatnamesini tercüme ederek yayımlayan İskoç araştırmacı W. Wright tarafından ortaya konulmuştur. Wright, 1183 yılında Gırnata'dan Hicaz'a hac yolculuğu için çıkmış olan İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde, İbn Battûta'nın aynı güzergâhı ve benzer bilgileri, Halep ve Şam gibi önemli şehirleri benzer tasvirlerle vermesi sebebiyle intihaller olabileceğini düşünmüştür. Wright'a göre bu dönemde el-Balavi'nin, 1336-1340 yılları arasında geçen hac yolculuğunu anlattığı eserini İbn Cübeyr'in eserinin üzerine birkaç ekleme yaparak kendi eseri gibi yayımlaması, İbn Battûta üzerindeki şüpheleri artırmıştır (Wright, 1907: 17). Ancak İbn Battûta'nın eserine gelindiğinde; İbn Cüzeyy Halep ve Şam hakkındaki anlatımlarında İbn Cübeyr'den alıntı yapmış olsa da bu betimlemelerde İbn Cübeyr'in adını kullanmıştır. Burada akademisyenlerin asıl eleştirdiği kişi İbn Battûta'nın anlatımının üzerinde düzeltme ve eklemeler yapan İbn

Cüzeyy'dir. Charles Pellat'ın iddia ettiği bu durum intihal olarak kabul edilmemiştir (Pellat, 2023). Zira İbn Cübeyr dışında başka bir seyyahın da adını zikrederek tasvirini kullanmıştır. John Mattock, İbn Battûta'nın ilk olarak Suriye'nin kuzeyindeki Halep betimlemesinin İbn Cübeyr'den kopyalandığını, sonra da Şam betimlemesinin yeni eklemeler yapılarak uyarlandığını aktarmaktadır. Bu anlatımların seyahatnamenin güzergâhında karşılaşılan insanların anlatılmasıyla ve Mekke ve Medine tasvirlerinin eklenmesiyle süslenmiş olduğunu ifade etmektedir. Yolculuğun devamında Kûfe şehrine, oradan da Bağdat, Nusaybin ve Mardin şehirlerine doğru hareket edildiğini ve bu anlatılan güzergâhın İbn Cübeyr'in güzergâhının tamamen aynısı olduğunu belirtmektedir. Mattock, İbn Battûta'nın bu yerlere gittiğinden şüphe etmemekte, ancak bilinçli bir şekilde İbn Cübeyr'den alıntı yapıldığını ve bunun gizlenmeye çalışıldığını ifade etmektedir (Mattock, 1981: 218). Ancak burada şu sorular belirmektedir: İbn Battûta bunu yapmış olsa bile İbn Cübeyr'in ismini, alıntı yaptığı anlatıları niçin zikretmektedir? Böyle bir riski neden göze almaktadır? Mattock, İbn Battûta'nın seyahatnamesine dair yukarıda bahsi geçen unsurları, seyahatler gerçekleşmiş olsa bile anlatının güvenilir olmadığını savunarak eleştirmiştir. Bahsi geçen eleştiriler ele alındığında göz ardı edilmemesi gereken en önemli bilgi, İbn Cüzeyy'in yazım tekniği ve uyguladığı analiz yöntemleridir. İbn Battûta'nın anlattığı güzergâhı kısaltarak İbn Cübeyr'in anlatısına nazaran daha anlaşılır bir hâle getirmeye çalışmıştır. Bu kapsamda da aynı güzergâhta ilerleyen iki seyyahın benzer bilgiler vermesi olağan dışı bir durum değildir. Bilakis, İbn Battûta'nın seyahatnamesinde kendisinden yaklaşık bir buçuk asır önce yaşayan İbn Cübeyr'in seyahatnamesinde anlatılan bilgilerle benzerliklerin bulunması olağandır. Ancak İbn Battûta bu yolculukta karşılaştığı iki bedviden de bahsetmiş, onlarla ilgili malumatları okuyucusuna aktararak kısa bilgilerle yolculuğu anlatmayı tercih etmiştir. Aynı şekilde Akka şehri tasvir edilirken İbn Cübeyr kısa bir anlatımla şehri anlatmış, İbn Battûta bu anlatımın üzerine ayrıntılar ekleyerek onu genişletmiştir. Bu şehirde Salih Peygamber'in (a.s.) kabrinin bulunduğu bilgisi İbn Battûta'da görülürken İbn Cübeyr'de böyle bir bilgiye rastlanmamaktadır. Bir diğer önemli detay da İbn Cübeyr'in bahsi geçen yerde iki ayrı yerleşimden bahsetmesine karşılık İbn Battûta'nın ikinci yerleşimin harap olduğunu belirtmesidir. Benzer şekilde Bağdat şehrine geldiğimizde ise İbn Cübeyr seyahat ettiğinde Bağdat, Moğol saldırısıyla harap olmuş bir şehir değildi. Onun anlatılarında şehirle ilgili böyle bir ayrıntı verilmemektedir. İbn Battûta Bağdat şehrine geldiğinde, savaşın bütün kasveti ile

şehrin insanı bunaltan bir havası olduğu izlenimi aktarılmaktadır. Bu sebeple İbn Cübeyr Bağdat bölümünde daha çok gördüğü âlimleri ve bu ilim meclislerini anlatmayı tercih etmiş, daha ziyade şehri anlatmıştır. İbn Battûta İbn Cübeyr'in verdiği bilgilere kısaca değinerek bunların üzerine yeniden kurulmaya çalışılan Bağdat'ın, Darüs-selam olduğunu ve şehrin iki tarafında Cuma namazı kılınan on bir cami bulunduğunu aktarırken, İbn Cübeyr camilerin sayısı hakkında bilgi vermemekle birlikte Bağdat'ta bulunan otuz civarındaki medreseden bahsetmektedir (İbn Cübeyr, 2020: 171). İbn Cübeyr'in bahsettiği Bağdat şehrine kısaca değinen ve benzer hususlardan bahseden İbn Battûta daha sonra İbn Cübeyr seyahatinden sonra yapılmış olan Müstansırıye Medresesini anlatmıştır. İbn Cübeyr Abbasi hâkimiyetinde olan Bağdat şehrinin genel bir tasvirini yaparak şehrin sosyal ve askerî anlamda kısa bir değerlendirmesini yapmaktadır. İbn Battûta ise Abbasî devletinin seyahat ettiği güne kadarki halifelerinin ismini zikretmektedir. Ayrıca Moğollar tarafından katledilen âlim ve halifenin türbelerinden de bahsetmektedir. Bunun akabinde dört müçtehit imamdan biri olan İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin de Rusâfe şehrinde bulunan türbesinden bahsetmektedir (İbn Battuta, 2020: 221). Bu iki örnekten anlaşılacağı üzere Mekke, Medine, Filistin gibi şehirlerde iki seyyah da aynı güzergâhı izlemiş, İbn Cübeyr seyahatini kısaltma tekniğini uygulayarak daha az ve öz bilgiyle aktarmıştır. İbn Battûta ise gittiği şehirlerin İbn Cübeyr'in yaşadığı dönemdeki hâlleriyle kendi dönemindeki hâllerinin karşılaştırmasını yapmakta ve etraflıca anlatmaktadır. Bu anlatımda kendisinden 1,5 asır önce yaşamış olan İbn Cübeyr'e atıflar yaparak karşılaştırma yapmakta ve onun anlatımına ilave anlatımlarda bulunmaktadır. İbn Cüzeyy bu anlatımları belli başlı şiirlerle süsleyerek anlatımını daha akıcı hâle getirmeyi amaçlamıştır.

2.4. İbn Battûta Seyahatnamesi'ndeki Dinî Hayata Genel Bir Bakış

İbn Battûta İslam dininde Müslümanların çoğunluğunun oluşturduğu Sünni gelenekte yer alan Malikî mezhebine mensup bir kadıdır. Bu durum göz önüne alındığında İbn Battûta gittiği yerlerde insanların dinî hayatlarını, Malikî mezhebinin bakış açısıyla yorumlamış, bu bakış açısıyla kendi ifadelerini seyahatnamesine aktarmıştır. Müslüman bir seyyahın gözüyle bakıldığında, seyahat ettiği coğrafyalarda İbn Battûta, Hristiyanlık, Yahudilik, Hinduizm ve İslam'ın farklı mezheplerine mensup insanları görmüş, bu insanlar hakkındaki kendi yorumlarını eklemeyi uygun görmüştür. Kur'an-ı Kerim'de "Kitap Ehli" olarak ifade edilen Yahudi ve Hristiyanların İbn Battûta'nın

gözündeki yerine bakıldığında, 7. yüzyılda başlayan İslam fetihlerinin ardından Müslüman yöneticilerin idaresi altında yaşamaya başlayan Yahudi ve Hristiyanların “zımmi” yani “sözleşme insanları” olarak tanındığı görülmektedir. Bu statüye göre Müslümanların idaresi altında yaşayan ehli kitap, kendi dinî liderlerinin önderliğinde yaşayarak, Müslüman yönetime güvenliği sağlaması için cizye ve haraç adında iki vergi vermiştir.

İbn Battûta'nın seyahatnamesinde de görüldüğü üzere Avrupalı Hristiyanların Yahudi halka göstermiş olduğu tavır ile Müslümanların egemenliği altında Yahudilerin karşılaştığı tavır arasında oldukça büyük bir fark mevcuttur. İbn Battûta Müslüman hâkimiyetinde yaşayan Yahudilerin kendilerine ait bölgelerde rahat bir hayat sürdüğünü belirtmektedir. Günümüz kaynaklarında da Yahudilerin İslam coğrafyasında oldukça rahat olduğu zikredilmektedir (Bozkurt, 1993: 541).

İbn Battûta'nın Anadolu topraklarına gelinceye kadar bölgedeki Müslüman-Hristiyan çekişmesinden haberdar olduğu görülmektedir. Anadolu topraklarına geldiğinde İzmir Beyi Umur Bey'le karşılaşan İbn Battûta, Umur Bey'in cihat hâlinde olduğunu ve Ege'de yaptığı hücumlar sonucu Papa'nın olaya dâhil olarak Hristiyan ordularını Umur Bey'in üzerine gönderdiğini anlatmaktadır. Aynı şekilde Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde Orhan Gazi ile karşılaşan İbn Battûta, onun için “Kâfirlerle devamlı savaşır ve onların kalelerini kuşatır.” demiştir. Bahsi geçen “kâfirler”, Bizans devletinin sınır boylarında bulunan kalelerin tekfurlarıdır. Deşt-i Kıpçak bölgesinde Altın Orda devletinin sultanı Muhammed Özbek Han ile karşılaşan İbn Battûta onun hakkında kuvvetli bir ordusunun bulunduğunu, devletin şanının çok yüksek olduğunu, Bizans ile yapılan savaşların cihat olduğunu ve Bizans'ı oldukça zorladığını anlatmaktadır.

İbn Battûta, Müslümanlar ve ehli kitap ilişkisi ele alındığında cizye ve haraç vergisini oldukça faydalı bir sistem olarak görmektedir. İbn Battûta bir Müslüman olarak İslam topraklarında öteki dinlerin dinî anlamdaki etkinliklerine, ayinlerine karşı duygularını ifade etmekten geri durmamıştır. Kefe şehrinde Hristiyanlara ait bir kilisede çan sesini duyunca rahatsızlığını ifade etmiş, aynı şekilde Hristiyan iken Müslüman olan insanlara da büyük ihtimam göstererek onları memnuniyetle karşılamış, buna rağmen kendisine inzivaya çekilmiş ve sürekli ibadet eden bir Hristiyan'ın varlığından haber verildiğinde durumu şaşkınlıkla karşılamasına rağmen o kişiyi ziyaret etmekten geri durmuştur.

İbn Battûta, İstanbul'u ziyaret ettiğinde Ayasofya Kilisesi'ne girmek istemiş, kilisenin kapısında bulunan haça secde etmesi istenildiğinde bunu reddederek kiliseye girmeyi kabul etmemiştir. Bu durumun kendisi için şaşkınlık yarattığını ifade etmiştir.

İbn Battûta'nın Yahudilere karşı olan yaklaşımı ise şöyledir: Bir gün Sultan'ın yanında bulunan 1 Yahudi doktora gösterilen saygıdan rahatsız olarak tepki vermiştir. 1 Müslüman'ın karşısında bir Yahudi'nin saygın bir yerde olamayacağını ifade ederek bunu açıkça dile getirmekten çekinmemiştir. Bu şekilde Müslüman kimliğini ortaya koyarak Yahudilerden üstün olduğunu vurgulamak istemiştir. İbn Battûta'nın gözünde iki insan tipi vardır; bunların bir tanesi Müslüman diğeri de zimmîdir. Çin seyahatini anlattığında ise İbn Battûta'nın buradaki devletleri "kâfirlerin yönettiği ülkeler" olarak andığı görülmektedir. Çin'de bulunan Müslüman mahallesine gittiğinde bu Müslümanların kendisini İslam yurdundan gelen kardeşleri olarak gördüğünü ifade etmektedir. Ayrıca gayrimüslimlerin ülkelere gittiğinde rahat hissetmediğini ifade etmekten geri durmamaktadır. Bu ülkelerde bir Müslüman gördüğünde mutlu olduğu da anlatımlarından anlaşılmaktadır (İbn Battuta, 2020: 617).

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

İBN BATTÛTA SEYAHATNAMESİ'NDE GAYRİMÜSLİMLERİN DİNÎ HAYATI VE RİTÜELLERİ

3.1. Yahudilik

“Yahudilik” hem etnik hem de dinî kimlik taşıyan bir kavramdır. Arapçada “yahudiyah”, İbranicede “yahaduth” olarak geçmekte olan kavram Hz. Musa (a.s.) şeriatına bağlı, kutsal kitabı öne çıkaran bir dinî yapıdır. Bununla birlikte seçilmiş kavim olma iddiası da taşıyan Yahudilik, bu yönüyle de etnik bir boyut içermektedir. Kur'an-ı Kerim'de “Yahudi” kelimesi kullanılmakla birlikte “Tövbe edip Hakk'a yönelen” (Araf 9/156) anlamındaki “hevd” kökünden “hud” ve “hadu” da kullanılmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de onlara bu ismin verilmesindeki temel etken ise “buzağıya tapma” hadisesinden sonra Yahudilerin “Hüdna ileyk” diyerek hatalarından tövbe edip Allah'a yönelmelerini ifade etmeleridir. Yahudi kaynaklarında ise Yahudi kavramı Yakup'un dördüncü oğlu Yahuza'ya ithaf edilmektedir. Zamanla bu isim “Yahuda” şeklinde telaffuz edilmeye başlanmıştır (Gürkan, 2013: 187).

Yahuda adının bir mekâna ait isim olarak kullanılması, Hz. Davud (a.s.) ve Hz. Süleyman'ın (a.s.) kurduğu Yahuda Krallığı'nın hemen yanında Yahuda adına kurulan yeni krallık ile başlamıştır. Kudüs merkezli Yahuda Krallığı'nın, Babil sürgününden sonra yerleştiği bu bölge “Yahuda Diyarı” olarak anılmış ve insanlar bölgeyi ifade etmek için “Yahuda” ismini kullanmıştır. Görüldüğü üzere Yahudi kelimesi bir şahsı ifade etmenin yanında bir kabileyi ve bir mekânı ifade etmek için kullanılmış olup daha sonraki dönemlerde dinin de adını ifade eden bir nitelik kazanmıştır (Gürkan, 2010: 13-17).

Yahudi inancı ortaya koyduğu esaslar ile bir din olmaktan çok Yahudi halkının yaşam tarzını ortaya koymaktadır. Bu yaşam tarzını belirleyen ana etken ise kutsal kabul edilen metinlerdir. Bu anlamda kutsal kitap, Tora ve Huka tabirleriyle anılan Yahudi örf ve geleneklerini ifade etmektedir. Batı dillerinde bu durum Yahudiler için kullanılan “Judaism” ya da “ioudaismos” kavramlarının “Yahudi geleneğine bağlı olanlar” anlamında kullanılması ile anlaşılmaktadır. Bunlara bağlı olarak Yahudilik dinî anlamda, Yahudi hayat tarzı olarak uygulamaya dökülmüş ve şerî-hukuki bir sisteme aktararak Yahudi inancına sahip insanlar için kutsalın kuralı hâline getirilmiştir. Yahudiler tarafından “Yahadut” şeklinde kullanılan isim aslında “Tora

Moşeh” denilen Tevrat öğretisine uyanları ifade etmektedir. Bu anlamıyla Tevrat değişmez kuralların teşekkül ettiği bir öğreti olarak kabul edilmektedir. Bunun sebebi değişen şartlara uyum sağlayan Yahudi milletinin, bağlı olduğu geleneği yorumlayarak geleneğin güncellenmesini sağlaması ve hayat tarzını dinin içine entegre etmesi olarak gösterilebilir.

Yahudiler kendi tarihlerini, ataları ve peygamberleri olarak gördükleri Hz. İbrahim’e (a.s.) dayandırmaktadırlar. Böylece hem millî hem de dinî yönlerine vurgu yapmış olmaktadır. Hz. İbrahim (a.s.) ile başlayan arz-ı mevud (vadedilmiş topraklar) düşüncesi, Yahudilerin Mısır’dan çıkarılması, Hz. Davud’un (a.s.) Kudüs’te kurduğu krallık ve Hz. Süleyman’ın (a.s.) inşa ettiği mabet ile hem siyasî hem de dinî yapıyı aynı nokta üzerinde birleştirmiştir.

Yahudilerin tarihi açısından, 1. Mabet çok önemli bir yerdedir. Mabedin m.ö. 586 yılında Babil Kralı Nabukadnesar tarafından yıkılması ile Yahudi inancı açısından önemli bir kırılma yaşanmıştır. İkinci Mabet’in inşa edilip m.s. 70 yılında Roma İmparatoru Titus tarafından yıkılmış olması Yahudiler için yeni bir tarihsel kırılmaya sebep olmuştur. Bu ikinci büyük kayıp neticesinde Yahudi diasporası ortaya çıkmıştır. Bu sürecin akabinde Yahudi inanç sistemi diaspora ve mabet ekseninde etrafında teşekkül etmiştir. Farklı toplulukların egemenliği altında yaşayan Yahudiler, çeşitli zorluklarla karşılaşmış ve bu zorluklara mücadele etmek için de kurtarıcı Mesih inancını ortaya çıkarmıştır. Özellikle Hristiyan toplumlarda yaşayan Yahudilerin maruz kaldıkları asimilasyon faaliyetlerinin etkisiyle zor zamanlar geçirdiği bilinmektedir. Bunun yanında İslam dininin hâkim olduğu devletlerde Yahudilerin, zımmi statüsünde oldukça rahat bir hayat sürdürdükleri görülmektedir (Balli ve Gökçe, 2021: 77).

3.1.1. İbn Battûta Seyahatnamesi’nde Yahudilik

İbn Battûta seyahatleri esnasında birçok farklı millet ve dine mensup insanla karşılaşmış, karşılaştığı insanları çağının şartlarına göre değerlendirmiştir. Yahudilik de İbn Battûta’nın seyahat ettiği memleketlerde karşılaştığı dinlerdendir. İbn Battûta seyahatlerinde Filistin, Anadolu, Kafkaslar ve Hint diyarında Yahudilerle karşılaşmış olup onların sosyal statüleri hakkında kısa bilgiler vermektedir.

Yahudilerin Filistin bölgesinden dünyaya yayılmalarının temelinde Babil devletinin yıkılışı yer almaktadır. Babillerin yıkılışı ile Akamenid Hanedanı, yeni kazanılan topraklarda farklı milletleri kontrol altına alabilmek adına Yahudileri casus olarak

kullanmak istemiş, bu sebeple Yahudilerin ülkesinin her yerine dağılmasına izin vermiştir. Böylece Yahudiler Babil'den Karadeniz sahillerine, Horasan'dan Akdeniz sahillerine kadar olan bu coğrafyaya dağılmışlardır (Nânâ, 2008: 32, 82).

3.1.1.1. Eriha/ Jericho Şehri

İbn Battûta seyahatnamesinde Yahudilere ilişkin ilk bilgiyi Eriha şehrinde bulunan ve Hz. Musa'ya (a.s.) ait olduğu belirtilen bir mezar hakkında vermektedir. Yahudilerin, mezarın bulunduğu yeri ziyaret ettiğini ve tazimde bulduklarını anlatmaktadır. İslam kaynaklarında Hz. Musa'nın (a.s.) mezarı ile ilgili birkaç farklı görüş bulunmaktadır. Bunlar ele alındığında ilk görüş Taberî'nin İbn Humejd'den rivayet ettiği, Hz. Harun (a.s.) ve Hz. Musa'nın (a.s.) birlikte Tih çölünde vefat ettiği, Kabirleri de mezkûr yerdedir (Taberi, 2019: 371). Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin *Mir'âtü'z-Zamân fi Târîhi'l-A'yân* isimli kitabında geçen Hz. Musa'nın (a.s.) kabri ile ilgili ikinci rivayette ise Hz. Musa'nın (a.s.) Rabb'den kutsal topraklara bir taş atımlık mesafede olmak istemesiyle ilgili duası ve Hz. Musa'nın (a.s.) kutsal topraklara yakın bir yerde defnedildiği aktarılmaktadır. İbn Abbas ve Vehb'den gelen rivayette ise kutsal topraklar denilen bu yerden maksadın Eriha denilen köy olduğu ifade edilmektedir. Başka bir görüşe göre ise Hz. Musa'nın (a.s.) Thomas Kilisesi'nin yanında bulunan bir yerde gömülü olduğu aktarılmaktadır. El-Hasan ise Moab, Busra ve Belka arasında bir yerde defnedildiğini rivayet etmektedir. Son olarak Kâ'b el-Ahbâr'ın rivayetine dayanarak kabrin Şam'da olduğu bilgisi aktarılmaktadır (Sıbt İbnü'l-Cevzi, 2013: 103-108). Yahudi kaynaklarına bakıldığında ise Hz. Musa (a.s.) Eriha köyünün karşısında bulunan Nebo Dağı'na çıktıktan sonra Moab diyarının yakınlarında "Beyt-peor" denilen bölgedeki bir dereye defnedilmiştir. Ancak Hz. Musa'nın (a.s.) mezarı kimse tarafından bilinmemektedir. Yahudiler bu ölümün ardından 30 gün yas tutmuştur (Tesniye 34). İbn Battûta'nın anlattığı bilgilerle Eriha bölgesinde bulunan kabrin/makamın Yahudiler tarafından da kabul gördüğü açıklık kazanmaktadır.

3.1.1.2. Anadolu (Antalya-Birgi)

İbn Battûta Bilâd-ı Rûm olarak ifade ettiği Anadolu'ya Alaiye (Alanya) kalesinden giriş yaparak Alanya ve Antalya'da Yahudi nüfusun yaşadığı bilgisini vermektedir. Konu ile ilgili tarihi kaynaklara bakıldığında Yahudilerin bu bölgeye Bergama Kralı II. Attalos döneminde yerleştikleri görülmektedir. Burada bulunan Yahudilerin, Roma ve Kudüs ile ilişkileri bulunmaktaydı (Erten, 1922: 32-39). Antalya'da bulunan Yahudiler, Pers egemenliği altında yaşamaktayken Perslerin onlara karşı olan

müsamahakâr davranışları, Yahudilerin toplumsal düzenlerini bir nebze de olsa korumalarını sağlamış, cemaatin dağılmasını engellemiştir. Ancak İskender'in ölümüyle değişen dengeler Yahudilerin Akdeniz havzasına yayılmasına sebep olmuş, Yahudi halkı için yeni bir diaspora gerçekleşmiştir (Freeman, 2003: 339-340). Yahudiler diaspora döneminde yaşadıkları milletlere entegre olmamıştır. Bu sebeple yaşadıkları devletlerin bünyesinde oldukça büyük sıkıntılar çekmişlerdir. Ancak bu durumun sağladığı en önemli avantaj, bu azınlık grubunun her devlet ile ticari ilişki kurabilmesi, devletler arası ekonomik ilişkilerde tercümanlık vb. ara eleman görevleri görerek ticaret alanında hızlı bir gelişme göstermeleri olmuştur. Öyle ki Yahudiler zaman içinde var oldukları toplumlarda her türlü eşyanın ticaretini yapan kişiler olarak görülmüş, zenginleşmiş ve siyasi anlamda da önemli yerlere gelmiştir (Heyd, 1973: 136-139).

Yahudilerin Anadolu'daki varlığına ilişkin en eski bilgi 422 yılında II. Teodosius tarafından bölgeye yerleştirilen Yahudi halkın Anadolu'dan kovulmasına denk gelmektedir. Bu olayın ardından yaklaşık 400 yıl sonra Anadolu'ya tekrar gelen Yahudi nüfusun Küçük Asya'nın batısında yer alan Ege kıyılarında ve güneye doğru Akdeniz kıyı kesiminde yerleştiği bilinmektedir. Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinde yaşayan Yahudilerin, Hristiyanların baskı ve zorlamalarıyla karşı karşıya kaldığı, din değiştirmeye yönelik bu baskıların gittikçe güçlendiği ve Yahudilerin hayatlarını zorlaştırdığı bilinmektedir. Bu dönemde Yahudilerin sosyal ve ekonomik faaliyetleri engellenmiş, belirli mahallelere yerleştirilmişler, sosyal hayatları kısıtlanarak bu şekilde yaşamaya zorlanmışlardır. Yahudiler açısından bakıldığında bunun en önemli sebebi Hristiyan teslis inancına karşı tek tanrı inancını savunmalarıdır. Bu sebeple Türklerin Anadolu'ya gelmeleri ve tek tanrı inancını benimseyip Hristiyanlığa karşı bir tutuma sahip olmaları gibi sebepler Yahudilerin Türklerin egemenliği altına girmelerini önemli ölçüde sağlamıştır. Türkler, Anadolu'ya gelişleriyle Yahudilerin gözünde Bizans zulmüne karşı duran kurtarıcılar olarak görülmüştür. Nitekim Osman Gazi'nin oğlu Orhan Bey'in Yahudilerin önemli ibadet yerlerinden biri olan Etz ha Hachayim Sinagogu'nu tekrar inşa etmelerine izin vermiş olması bunun en belirgin örneklerindedir. Osmanlı toplumunda yer alan Yahudiler, Osmanlı tebaasının uğraştığı çiftçilik ve askerlik gibi görevlerden ziyade ticaretle uğraşmış ve ekonomik alanda etkili olmuşlardır. Türklerin egemenliği altındaki Yahudilere bakıldığında dinî vecibelerini rahat bir şekilde yerine getirebildikleri ve diğer dinî ve etnik toplumlarla

barış içinde yaşadıkları görülmektedir. Türkler Yahudileri zımmi hükmünde kabul edip haraç ve cizye ile vergilendirerek güvenliklerini sağlama garantisi vermişlerdir (Levine, 2022). Türklerin Anadolu'ya hâkim olmasıyla birlikte 11. yüzyıl itibariyle Türklerin egemenliğine giren Yahudi nüfus, Karamanoğlu Beyliği'ne bağlı Konya şehrinde, Germiyanogulları Beyliği'nin merkezi olan Ankara'da, Hamitoğulları Beyliği'nin hâkimiyetinde olan Antalya şehrinde ve Menteseoğulları Beyliği'nin şehirlerinden Milas'ta varlıklarını devam ettirmiştir.

İbn Battûta Suriye'den Anadolu'ya deniz yoluyla geçmiş, önemli liman kentlerinden biri olan Alanya limanından Antalya şehrine gelmiştir. İbn Battûta Antalya ziyaretinde Müslümanların bulunduğu mahallenin Cuma vaktinde kapılarının kapatıldığını aktarmaktadır. 14. yüzyılda Antalya şehri beş mahalleye ayrılmıştır ve bunlar Hristiyanların, Yahudilerin ve Müslümanların oturduğu mahalleler ile iç kale ve liman mahalleleridir. Şehir merkezinde bulunan limanın batısında yer alan mahalle Müslümanlara ait, güneydoğusunda bulunan mahalle Hristiyanlara ait, orta kesimde bulunan mahalle ise Yahudilere ait yerleşim yerleridir. Ticaretin merkezi ise Türklerin bulunduğu mahalledir (Emecen, 2022: 233). İbn Battûta'dan bir asır sonra 15. yüzyılda Antalya'yı ziyaret eden Alman hacıların Antalya ile ilgili görüşleri de İbn Battûta'yı destekler niteliktedir. Bahsi geçen hacılar Antalya'nın üç ayrı bölümden oluştuğunu ve bunların birbirinden farklı dinlerin müntesiplerinin yaşadığı üç şehri oluşturduğunu ifade etmektedir. Antalya'da yaşayan Yahudiler, Osmanlı Devleti'nin İstanbul'a hâkim olmasıyla yeni payitahta göç ettirilerek İstanbul'da iskân edilmişlerdir (Oral, 2011: 138).

11. yüzyıl Yahudilerin ticari etkinliği açısından oldukça önemli bir yüzyıldır. Tarihî kaynaklara bakıldığında İtalya'dan İspanya'ya Akdeniz ticaretinin kalbi olarak görülen Antalya, Yahudi tacirlerin kontrolü altındaydı. Bizans'ın elinde bulunan bu bölgede özellikle İtalyan tüccarların hâkimiyetleri göze çarpmaktadır. Etrafı surlarla çevrili bir mahalle oluşturan İtalyanlar, limanı kendi kullanımlarına alarak kolonileşme hareketinde bulunmuştur. Selçuklu Devleti 1207 yılında Antalya'yı fethedene kadar geçen sürede Antalya'da mevcut mahalleleri birbirinden ayıran surda yıkılmalar görülmektedir. Bu fetihten sonra Antalya, Selçuklular içinde önemli bir liman kenti hâline gelmiş ancak Rumların ve Frenklerin bir namaz vaktinde Müslüman halkı katlederek şehri ele geçirmesi ile dengeler değişmiştir. Akabinde Selçuklu Devleti 1216 yılında şehri yeniden fethetmiş ve Müslüman halk ile zımmi statüdeki Rum ve

Yahudileri, şehrin surlarını onararak etrafı surlarla çevrili mahallelere ayırmıştır. İkinci fetih hareketiyle birlikte Selçuklu Devleti Yahudi, Rum ve Müslüman ahalinin kendilerine ayrılan mahallelerde yaşamasını zorunlu kılmış, Müslümanların yaşadığı mahallede Cuma vakitlerinde ve akşam olduğunda kapılar kapatılarak Müslümanlar gayrimüslimlerin içinden çıkacak isyancılara karşı korunmaya çalışılmıştır. Yukarıda da zikredildiği üzere bunun temel nedeni katledilen Müslümanlar sebebiyle Selçuklu Devleti'nin Müslüman tebaayı korumaya çalışmasıdır (İbn Bibi, 1996: 162-167).

İşte İbn Battûta'nın Antalya şehrini ziyaret ettiği dönem, bundan sonraki döneme denk gelmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'nin hâkim olduğu bu şehirde Yahudi, Hristiyan ve Müslüman ahalinin duvarlarla çevrilmiş birbirinden bağımsız üç mahalleye yerleştirildiği İbn Battûta tarafından anlatılmaktadır. Seyyahın anlattığı Liman adındaki semt, şehrin merkezinde bulunan Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların birlikte oturduğu bir mahalle iken daha sonra sadece Hristiyanlara ait bir mahalle hâline gelmiştir. Selçuklular devrinde Yahudi tacirlerin önemli birçok ticaret merkezi ve ticaret kervanlarının yol güzergâhlarına yerleştikleri de görülmektedir. Özellikle Antalya, Konya, Erzincan, Samsun, Erzurum, Malatya ve Sivas gibi şehirlerin Hristiyan, Yahudi, Arap ve Acem gibi birçok farklı dine ve millete ev sahipliği yaptığı bilinmektedir (Turan, 2009: 347-350).

Antalya'da bulunan surlarla Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların birbirinden ayrılması durumu Alanya, Konya, Niksar, Burdur gibi şehirlerde de görülmektedir. İstanbul'daki Bahçekapı ve Ayasofya arasındaki mahalleler de Yahudilerin iskân ettiği mahallelerdendir. Farklı din mensuplarının farklı mahallelerde ikamet etmesi o dönem için olağan bir durumdur. Zira Bizans döneminde aynı dine mensup mezheplerin bile farklı mahallelere yerleştirildikleri görülmektedir. Buna örnek olarak 1170 yılında İstanbul'u ziyaret eden Yahudi seyyah Benjamin'in Rabbanî ve Karaim Yahudilerinin duvarlarla ayrılmış iki farklı mahallede yaşadıklarını anlatması gösterilebilir. (Arslantaş, 2001).

Selçuklular döneminde Yahudiler ile Türklerin iyi ilişkiler kurdukları görülmektedir. Zımni statüsünde olan Yahudilerin vergilerini ödemeleri karşılığında dinî görevlerini yerine getirmelerine ve geleneklerini sürdürmelerine Selçuklu Devleti tarafından izin verilmiştir. Ancak Selçukluların yıkılmasıyla birlikte, Hristiyanlığın egemenliği altında yaşamaktansa İslam egemenliğini kabul eden Yahudiler, Müslüman devlet adamlarının hâkim olduğu Samsun ve Sinop gibi şehirlere giderek buralarda küçük

çaplı Yahudi cemaatleri oluşturmuşlardır. İslam coğrafyasında yaşayan Yahudilerin Türk devletleri tarafından hoşgörü ile karşılandığı, ibadetlerini, örf ve geleneklerini rahat bir şekilde yerine getirdikleri tarihî kaynaklarda da ifade edilmektedir (Besalal, 2019).

İbn Battûta Anadolu'ya gerçekleştirdiği ziyaretleri esnasında Birgi şehrinde Yahudi bir doktorla da karşılaşmıştır. Birgi'deki Yahudi doktorun Türk yöneticilerden gördüğü saygıya tanıklık etmiş, Yahudi'yi "böyle bir saygıya layık olmadığı için" azarlamış, kendince bir Müslüman'ın Yahudilere yaklaşım tarzını göstererek Türk adetleri karşısında şaşkınlığını gizleyememiştir (İbn Battuta, 2020: 291). Burada Yahudi hekime gösterdiği tepki antisemitik bir davranış olmaktan ziyade onun Müslüman duruşuyla alakalı bir durumu ifade etmektedir (Dunn, 2004: 170).

Anadolu topraklarında yaşayan Yahudilerin çoğu Antalya ve çevresinde bulunmakla birlikte diğer yerleşim yerlerinde de varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. 12. yüzyılın sonlarına doğru bölgeyi gezen Tudelalı Benjamin, Harran'daki bir sinagogun varlığından bahsederek 20 Yahudi'nin burada yaşadığı bilgisini vermektedir. Ek olarak Resulayn'da 200 ve Cezireti Ömer (Cizre) şehrinde 4000 kişilik 1 Yahudi nüfusundan bahsetmektedir (Tudelalı Benjamin, 1907: 33).

Günümüzde yukarıda anlatılanlar doğrultusunda yapılan kazı çalışmalarında Milas şehrinde bulunan Orta Çağ'dan kalma bir mezar taşında İbranice yazılara rastlanmıştır. Bu mezar taşında "şmuel bahar yitzhak" yazısı bulunmuştur. Aynı şekilde Yahudi yerleşimini kanıtlar nitelikte Çifit Kalesi'nde de İbranice yazıtlara rastlanmıştır. Aynı dönemde Çandaroğulları hâkimiyetindeki Samsun-Sinop çevresinde ve Aydınogluları hâkimiyetindeki Tire bölgesinde Yahudi nüfusunun yaşadığı bilinmektedir. Samsun, Sinop ve Tire bölgelerinde yaşayan Yahudiler İstanbul'un fethedilmesi ile İstanbul'a da göç etmiş ve bu bölgede kendi cemaatlerine ait bir sinagog kurmuştur (Sharon, 1992: 35-37).

1923 yılında Antalya'da 240 civarında Yahudi yaşamaktadır. 2. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla bölgede yaşayan Yahudi nüfus Rodos'a göç etmiş ve Yahudi cemaatinin Antalya'daki varlığı sona ermiştir. Bölgede yaşayan Yahudiler Karamanlı Türkçesi ile yazılmış Tevrat okumaktadır bu Yahudilerin Hazar-Karaim Yahudisi olduğu yönünde düşünceler bulunmaktadır (Oral, 2011: 188).

3.1.1.3. Hindistan

İbn Battûta, seyahatinin Hindistan bölümünde de bir Yahudi yerleşiminden bahsetmektedir. Bahsi geçen Yahudiler Müslüman Kavlem hükümdarının egemenliği altında yaşamaktadır. Bu Yahudi topluluğunun Yahudi kelimesini kullanmadığı, bunun yerine kendilerini Müslümanların onları ifade ettiği şekliyle beni İsrail olarak adlandırdıkları görülmektedir (Joseph ve Ezekiel, 2022a, Taşpınar, 2004: 139-140). Visuvalingam'ın aktardığına göre Yahudilerin bu topraklara gelişi milattan öncesine kadar dayanmaktadır. Yahudilerin bu bölgeye gelişi üç farklı şekilde anlatılmaktadır. En yaygın anlatım Haim Samuel'in kaydettiği m.ö. 175 yılında Hindistan'ın Konkan kıyılarına yakın bir yerde meydana gelen gemi kazasıdır. Antiochus Epiphanes'in Filistin'de Yahudilere yaptığı zulümden kaçan Yahudiler bir gemi kazası geçirmiş ve kazadan kurtulan on dört kişi Hindistan Yahudi topluluğunun ataları olmuştur (Parfitt ve Egorova, 2005: 206). Tevrat'ta "Ofir" diye zikredilen Hint topraklarından Hz. Süleyman (a.s.) döneminde mabedin inşası için gerekli olan ağaçların temin edildiği ifade edilmektedir. Ağaçların yanında değerli taşların ve altının da bu bölgeden Kudüs topraklarına getirildiği aktarılmaktadır (1. Krallar 10/11-12, 9/26-28). Marco Polo da (1979: 11-13) bölgeye geldiğinde bu bölgenin değerli taşları ile meşhur bir yer olduğunu vurgulamaktadır. Hindistan ve çevresini 12.yüzyılda gezen ve gördüklerini aktaran Tudelalı Benjamin, Kavlem/Hulam şehrine geldiğinde kıyı şeridinde yakın bir adada yaşayan Yahudi topluluğundan şu şekilde bahseder.

"Kasabalarıyla beraber adanın tamamında birkaç bin İsraili yaşamaktadır. Yahudiler de dahil ada sakinlerinin hepsi siyahidir. Yahudiler çok iyi ve hayırsever insanlardır. Musa'nın kanununu ve peygamberleri çok iyi, Talmud ve Halaha hakkında da bazı şeyler bilmektedirler."(Tudelalı Benjamin & Ratisbon'lu Petachia, 2009)

Buradan da anlaşılacağı üzere Hindistan'da yaşayan Yahudiler, Yahudi kutsal metinleri hakkında bilgi sahibidir. Talmud ve Halaka hakkında sahip oldukları bilgilerden anlaşılacağı üzere bölgedeki Yahudiler dış dünya ile ticaret yolları vasıtası ile iletişim kurabilmektedir (Taşpınar, 2004: 143).

9. yüzyılda yaşayan, *Kitâbü'l-Mesâlik ve'l-memâlik* adlı eseri ile erken dönem İslam seyahatname kültürünün önemli şahsiyetlerinden bir olan İbn Hurdâzbih (ö. 912-913) Hindistan Yahudilerini anlattığı bölümde Yahudilerin deniz ticaretinde etkin bir

topluluk olduklarını anlatırken onların Yunanca, Farsça, Arapça, Slav ve Frank dillerini etkin bir şekilde konuşabildiklerini aktarmaktadır (İbn Hurdâzbih, 2008).

12. yüzyılda yaşamış tarihçi Şerif el İdrîsî (ö. 1154), 13.yüzyılın önemli coğrafyacılarından Ebü'l-Fidâ' (ö. 1331) ve İbn Battûta gibi Müslüman seyyahların eserlerinde bahsedilen Hindistan Yahudileri 15. yüzyıl Batı dünyası tarafından da fark edilerek araştırmalara konu edilmiştir (Taşpınar, 2004: 145–146).

İbn Battûta'nın karşılaştığı Beni İsrail Yahudileri Hindistan ve diğer ülkelerdeki Yahudilere nazaran daha az dışarı ile iletişim kumuş, bu sebeple kendine has dini uygulamaları bulunan bir Yahudi cemaati hâline gelmiştir. Beni İsrail Yahudileri bugünkü Bombay/Mumbai yakınlarında yaşamaktadır. Beni İsrail Yahudileri İkinci Mabet yıkılmadan önce bu bölgeye yerleşmişlerdir ve ibadetlerinde Birinci Mabet'i esas kabul ederek yerine getirmektedirler. Bu Yahudi cemaatini Yahudilerin kayıp kabilelerinden biri olarak kabul eden Yahudilerin yanında, onların kullandıkları isim sebebiyle Babil sürgününde Hindistan bölgesine gelen Yahudiler olduğunu zikreden araştırmacılar da vardır zira Yahudi ismi Babil sürgününden sonra kullanılmaya başlamış ve bu cemaat bu isimden haberdar değildir (Fischel vd., 2007:335).

Beni İsrailer buldukları bölgede konuşulan Marathi dilini benimsemiş, bu sebeple onları sonradan Yahudi olan Hintliler olarak kabul eden iddialar da ortaya atılmıştır. Bu Yahudi cemaati 18. yüzyıla gelinceye dek diğer Yahudilerden farklı uygulamaları tatbik etmiş olsa bile bahsi geçen dönemde Yahudiler ile iletişimlerinin artması sonucu bazı uygulamaları terk etmişlerdir. Beni İsrailer Yahudi geleneğinde var olan bütün bayramları kutlasa da bu bayramlara yerel isimler vererek kutlama yapmıştır. Beni İsrailer Hindu ve Müslümanlara ait bazı gelenekleri de benimsemiş ve bunları kutlamıştır. Örnek olarak ölülerini Müslüman mezarlığına koymaları ve Müslümanların evliyaların ölüm gününde yaptığı uygulamaların benzerlerini icra etmeleri gösterilebilir. Ayrıca Hintliler gibi inek etinin yenmesini haram olarak kabul etmektedirler (Taşpınar, 2004:152).

Bölgede yaşayan Yahudiler iki gruptan müteşekkil olup bunlar beyaz ve siyah Yahudilerdir. Beyaz Yahudiler siyah Yahudileri köle olarak kabul etmektedir. Malabar'da yaşayan beyaz Yahudiler sonradan Yahudiliğe girenleri de köle kabul ederek, onların beyaz Yahudiler ile evlenmesine, Tevrat'ı incelemelerine, tefilin ve dua şalı giymelerine izin vermemişlerdir (Jacobs-Ezekiel, 2022b). Beni İsrail olarak bilinen bu Yahudi topluluğu Avrupalı kâşifler ve seyyahlar aracılığı ile 19. yüzyılda

tüm dünyaya tanıtılmıştır. Yahudiler bu topluluk üzerine araştırmalar yapmış, onların Yahudi olduklarına inandıklarında ise bozulan gelenekleri yerine Yahudi geleneğinin yeniden inşası için çaba harcamışlardır (Jacobs-Ezekiel, 2022a).

Beni İsrail'in dinî uygulamalarında Sefarad Yahudileri ile benzerlik görölmektedir. 1982 yılına gelinceye kadar, Theodor Herzl döneminde gerçekteştirilen Birinci Siyonist Kongre'ye davet olarak kurulan yeni Yahudi devlete göç etmeye başlamışlardır. Beni İsrail'in Yahudi olup olmaması ile ilgili tartışmalar süreç içinde devam ederken 1982 yılında Yahudi olduklarına hiçbir şüphenin kalmadığı yönünde yapılan bir açıklama ile tartışmalar sonlanmıştır (Taşpınar, 2004: 153–154).

3.2. Hristiyanlık

Hristiyanlık kelime anlamı olarak Grekçe “Khristos” kelimesinden gelmektedir. Bu kelime İbranice Mesih (Meşiah) Kelimesinin Grekçe karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kelime daha sonra “Mesih'e bağlı” anlamına gelen “Kristianos” kelimesine evirilmiştir. İslam kaynaklarında ise Hristiyanlık birden çok terimle ifade edilmektedir. Hz. İsa'nın (a.s.) doğum yeri olan Nasıra köyüne ithafen ya da Hz. İsa'nın (a.s.) yardımcısı olacaklarını ifade eden havarilerin yardımlarına ithafen “yardım etmek” anlamına kullanan “nasr” anlamında (Ali İmran 52, Saf 14) “Nasrani” olarak zikredilmiştir. Hz. İsa'nın (a.s.) ismine bağlı olarak İsevi ve Mesih inancı ile ilgili olarak “Mesih/Mesihyyun” isimleri de kullanılmıştır (Aydın, 1998: 349-351).

İlk dönem Hristiyan olmayanlar tarafından kullanılan ve “Hristiyanları dışlama” anlamı taşıyan “Khristos” kelimesi zamanla Roma tarafından da kullanılmaya ve günümüzdeki hâlini almaya başlamıştır. Hz. İsa'nın (a.s.) yaşadığı dönemlerde Hristiyanlar “şakirtler, azizler, kilise kardeşleri, sevilmişler” gibi isimlerle anılmıştır. Batı dillerinde ise “Khristos yanlısı” anlamında “Mesih'in yanında olanlar” olarak kullanılan kavram İbranice “kutsal yağ sürölmüş” anlamında kullanılmıştır.

Hristiyanlık Mesih anlayışı etrafında kurulmuş bir inanç sistemidir. Bu inanca göre Tanrı insanları günahattan kurtarmak için kendisinden bir parça olan oğlunu dünyaya göndermiş, Mesih'in insanlığın kurtuluşuna vesile olması için çarmıha gerilmesine izin vermiştir. Bu şekilde ilahi planı gerçekteştirmiş ve insanlığı aslı günahlarından arındırmıştır. Bunun üzerine Hz. İsa (a.s.) tekrar dirilerek babasının yanındaki yerini almıştır. Bu inanç Hristiyanlığın mezhepleşme hareketleri sonucunda farklı şekillerde

yorumlansa da Hristiyan inancına sahip insanların ortak inanç noktası bu minvalde gerçekleşmiştir (Aydın, 1998: 349-351).

3.2.1. İbn Battûta Seyahatnamesi'nde Hristiyanlık

3.2.1.1. Filistin

İbn Battûta monoteist üç din için de kutsal sayılan Kenan (Filistin) bölgesine de ziyaret gerçekleştirmiştir. Burada ilk olarak Hz. İsa'nın (a.s.) doğduğu ve Hz. Meryem'e uzatılan hurma ağacının bulunduğu şehir olan Beytullahim'e (Meryem, 23) uğramıştır. Beytullahim, tarihi milattan önce 14. yüzyıla kadar dayandırılan kutsal bir şehirdir. Bu şehir milattan önceki dönemlerde "bit ilu Lahamu" olarak isimlendirilmiş ve Tanrı Lahama'nın evi olarak anılmıştır (Avi-Yonah, 2023). Kenan bölgesinde bereket tanrısı olarak görülen Lahama'ya atfedilen bu isim daha sonraki dönemlerde bereketli ev anlamına gelen "עֲפְרַת" (Ephrath/Efrat) şeklinde kullanılmıştır ("Ephrath", 2023). İbranice "בֵּית לֶחֶם" (beytlehem) olarak kullanılan kavram Arapça "بيت لحم" (Beytülahm) olarak kullanılmaktadır (A. Küçük, 1992: 86-88).

Yeni Ahit'te Kutsal Ruh'un Hz. Meryem'e gönderilmesiyle "Tanrı'nın oğlu" olarak anılacak bir çocuğu doğuracağı haber verilir. Bu durum üzerine Kudüs'ü terk eden Hz. Meryem Beytullahim'e gitmiştir. Burada Hz. İsa (a.s.) dünyaya gelmiştir (Luka 2/4-7, Matta 1/18-25). 4. yüzyılda bölgeyi ziyaret eden Aziz Jerome (ö. 420) Hz. İsa'nın (a.s.) doğduğu bu bölgenin kutsallığını vurgulamıştır. Bu ziyaret sonrasında bölgeye yoğun ilgi gösteren Hristiyanlar buraya kilise ve manastır inşa ederek kutsal mekân vurgusunu daha da artırmıştır.

Hristiyanların ibadet ve mabet anlayışları Yahudi din anlayışının da etkisi altında kalmıştır. Bu anlamda erken dönem Yahudi kutsal mabedini kutsal mekân kabul eden ve ibadetlerinde Yahudi pratiğini takip eden Hristiyanlık, ilerleyen dönemde Yahudilerin Hristiyan karşıtlığının da etkisi ile bu anlayıştan uzaklaşmıştır. Buna rağmen günümüz Hristiyanlığının uyguladığı dinî ritüellerde Yahudi ibadet anlayışının etkileri görülmektedir. Buna örnek olarak; Yahudi din anlayışında cemaate girmek için yıkanmak günahlardan arınmak için gerekli görülüş, Hristiyanlıkta bu pratik dine giriş ritüeli olarak uygulanmıştır. Hristiyanlıkta "mabet" sözcüğü olarak da Yahudilikte sinagog kavramının Grekçe karşılığı olan "ekklesia" (kilise) kavramı kullanılmıştır.

Gazze'den Şam'a gidecek olan İbn Battûta kutsal Halil ve Kudüs şehirlerine de uğramak istemiştir. Bu bölge 1290'lı yıllarda sona ermiş olan Haçlı Seferlerinden sonra Müslümanların hâkimiyetine geçmiştir. Bölgede yaşayan Hristiyanlar Müslümanlara vergi vererek burada yaşamaya devam etmektedir. Halil şehri üç din için de kutsal olan bir şehirdir. Bu şehirde İbrahimî din geleneğine ait olan üç peygamberin mezarı bulunmaktadır. Bu peygamberler Hz. İbrahim (a.s.), Hz. İshak (a.s.) ve Hz. Yakup'tur (a.s.). Aynı bölgede onların eşlerine ait mezarlar da bulunmaktadır. İbn Battûta mermer merdivenlerden geçilerek inilen bir geçitte mezarların gerçek yerinin bulunduğunu aktararak bunun kanıtının Ebu Hüreyre'den aktarıldığını anlatmaktadır.

Melek Cebrail beni İsrâ gecesini Beyt-i Makdis'e [=Kutlu Ev] götürdüğü vakit İbrahim'in kabrine uğradım. Bana; 'İn, iki rekât namaz kıl. Çünkü burası pederin İbrahim'in kabridir!' diye buyurdu. Sonra Beytelehm denen mıntıkaya uğradım. Yine; 'İn, iki rekât namaz kıl, burada kardeşin İsa doğmuştur!' diye buyurdu. Sonra beni Sahre'ye [=kayaya] getirdi (İbn Battûta, 2004: 81-82).

Bu hadise, Cafer bin Ali Razi'nın *el-Müsfir li'l-Kulub* adlı eserini kaynak göstererek atıf yapmaktadır.⁶

İbn Battûta'nın ziyaret ettiği bu dönemde bölgede "taştan yapılmış güzel bir yapı" diye tasvir ettiği bu kilise Memlûk Devleti tarafından mescid olarak kullanılmıştır. Memlûk hâkimiyetinde bu mescide sadece Müslümanların girmesine izin verilmiştir (Dunn, 2004).

Kudüs şehri 14. yüzyılın bakış açısıyla bakıldığında her ne kadar Hristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlar tarafından kutsal kabul edilse de ticari anlamda ön planda olan bir şehir gibi görülmemektedir. Yaklaşık 10000 kişiden oluşan bir nüfusu olduğu düşünülen bu şehir hiçbir ticaret yolu üzerinde olmaması sebebiyle ticari anlamda uğrak bir şehir değildir. Surları yıkılmış, su ihtiyacını karşılayamayacak kadar çevre şehirlere muhtaç olan Kudüs tüccarların ya da orduların uğradığı bir yer de değildir. Ancak Hristiyanlar için Kutsal Kabir Kilisesi'nin burada bulunması, Yahudiler için Süleyman Mabedi'nden kalan son parça olan batı duvarının burada bulunuyor olması

⁶ H.A.R Gibb (1956) ve Aykut'un da (İbn Battûta, 2004b) belirttiği üzere *el-Müsfir li'l-Kulub* isimli bu esere ulaşamamıştır.

ve Müslümanlar için de Mescid-i Aksa'nın burada bulunması bu şehre gelen hacı yoğunluğunun fazla olduğunu göstermekte ve bu şekilde insanların buraya sadece kutsal amaçlar uğruna geldiği görülmektedir (Dunn, 2004).

İbn Battûta'nın Kudüs ziyaretinde gördüğü bir diğer önemli mekân ise Cehennem Vadisi'nde bulunduğunu ifade ettiği Hz. Meryem'in kabridir. İbn Battûta Hristiyanların Hz. Meryem'in kabri olduğunu düşündükleri bu kiliseye oldukça hürmet gösterdiklerini aktarmaktadır. Hz. Meryem'in mezarıyla ilgili iki farklı rivayet ortaya atılmaktadır. İlkin, Hz. İsa (a.s.) son akşam yemeği öncesinde annesi Hz. Meryem'i, havarisi ve son Yeni Ahit yazıcısı olan Yuhanna'ya emanet etmiş ve onun himayesinde kalmasını istemiştir. Yuhanna, Kudüs'te yaşayan bir havari iken Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerilişinden uzunca bir süre sonra Efes şehrine gitmiştir. Bu ilk görüşe göre Hz. Meryem, Yuhanna Kudüs'te iken vefat etmiştir ve mezarı da Kudüs şehrinde bulunmaktadır. İkinci rivayet ise; Yuhanna'nın Hz. Meryem'i de yanında götürerek Efes'e gittiği ve Hz. Meryem'in mezarının Efes'te olduğu yönündedir (Taşpınar, 2017). Ancak genel kanı Juvenal'in (417-458) Hz. Meryem'in kabrini Kudüs'te Katolik Hristiyanlarca kutsanan Yükseliş (Assumption) Kilisesi'nde medfun bulunduğunu aktarmasıyla oluşmuştur. Bu bilgi neticesinde vadinin bulunduğu bölge Patrik Juvenal'den bugüne Hristiyanlarca önemli ziyaret yerlerinden biri olarak kabul edilmiştir. Bununla birlikte Juvenal, Yuhanna Kudüs'ten ayrıldığında Hz. Meryem'in takriben doksanlı yaşlarında olduğunu ve Efes'e yapılacak yolculuğa dayanamayacağını ifade ederek mezarının Kidron/Josephat Vadisi'nde bulunduğunu ifade etmiştir (Harman, 2004: 238).

İbn Battûta Kenan bölgesinde Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerildiği ve göğe çıkışının gerçekleştiği, Hristiyanlarca tazim edilen "Golgotha" isimli tepeden de bahsetmektedir. Bu tepe Hristiyanlar için Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıha gerildiği yer olarak kabul edilerek kutsal sayılmıştır. Bu tepede Hristiyanlar tarafından kutsal kabul edilen, İmparator Büyük Konstantin'in (306-337) annesi Helena tarafından 325 yılında yaptırılmış Kamame Kilisesi⁷ bulunmaktadır. Hristiyanlık tarihi açısından en kutsal

---

⁷ Kamame Kilisesi'ne Arapların bölgeyi daha önce çöplük olarak kullanılması sebebiyle "Çöplük Kilisesi" anlamında "Kanısat-ı Kumāma" ismini vermişlerdir. Ayrıca bu kilise Araplar tarafından "el-Kıyame" adı ile de anılmaktadır. Hristiyanlar tarafından "Kutsal Kabir Kilisesi" (Church of the Holy Sepulchre) olarak isimlendirilmektedir. Ortodoks Hristiyanları tarafından ise "Yeniden Diriliş Kilisesi" (Church of the Resurrection) şeklinde anılmaktadır. Bilgi için bkz.(Kılıç ve Satış, 2011; Lavrentyeva, 2019: 46)

mekânlardan biri kabul edilen kilise, inşa edildiği ilk yıllarda içerisinde diriliş mağarası, Hz. İsa'nın (a.s.) çarmıh haçının bir kısmı, vaftiz kurnası ve su sarnıcı bulunan büyük bir yapıdır. Günümüzde Yunanlar tarafından "Anastasis" ve İngilizcede "Resurrection" şeklinde adlandırılan bu mekân, Hz. İsa'nın (a.s.) mezarına ithafen kutsal mezar anlamında "Holy Sepulchre" gibi isimlerle de anılmaktadır (Kılıç ve İhsan, 2011: 229). Arapçada bahsi geçen kilise için "el kıyame", "kıyamet" ve "Mekad-ı Hz. İsa" isimleri kullanılmıştır (Akyol, 2019: 9-11). İbn Battûta'nın aynı bölümde bahsettiği Cehennem Vadisi ile Golgotha Tepesi aynı bölgede yer almaktadır. İbn Battûta bölgede yaşayan Hristiyanların, Müslümanların himayesi altında bulunduğunu ifade etmiştir. Gururlarının kırılması pahasına bu duruma boyun eğerek bölgeyi ziyaret ettiklerini anlatmaktadır. Bunun yanında Hz. İsa'nın (a.s.) kabrinin de burada olduğuna inanıldığını ancak bunun doğru olmadığını ifade etmektedir (İbn Battûta, 2020: 65).

Kudüs'te Roma İmparatorluğu hâkimiyetinde bulunan topraklarda Hristiyanlık inancına tabi olmanın serbest bırakılmasını içeren Milan fermanı ile Hristiyanların bölgedeki varlığı tescil edilmiştir (Doğancı, 2017: 496). Konstantin'in bu fermanı ile o dönemde Yahudiliğin bir mezhebi olarak görülen Hristiyanlık 4. yüzyılda Helena tarafından yaptırılan kiliseler ile kendi müstakil dinini oluşturmuştur. Roma İmparatoru Yahudilere karşı başlattığı savaş neticesinde birçok Yahudi'yi katletmiş, Yahudilere ait kutsal mekânları ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Bu dönemde Yahudiliğin bir parçası olan Hristiyanlık kendisinin Yahudi inancının dışında olduğunu belirtme gereği duymuş, bunun neticesinde Yahudi kutsallarından uzaklaşarak kendi kutsalını oluşturmaya meyletmıştır. Bu sebeple Kudüs'ün Hristiyanlar için kutsallığını vurgulayan en önemli mabet Süleyman Mabedi değil Hz. İsa'nın (a.s.) mezarının bulunduğu düşündükleri "Kutsal Mezar Kilisesi'dir. Bu kilise ile Hristiyanların kendilerine ait bir kutsal mekânları olmuştur (Meistermann, 1910).

3.2.1.2. Şam

İbn Battûta seyahatinde Kudüs şehrinden Suriye bölgesine doğru ilerlemektedir. Şam şehrinde karşılaştığı Beni Ümeyye Camii'nin mimarisinden bahsettikten sonra üç minaresinin olduğunu belirterek bu minarelerden birinin Hristiyanlar tarafından yapılan çan kulesi olduğunu bildirmektedir. İbn Battûta, hicri 739 yılında Roma tarafından yapılan bu kulenin deprem sonrasında yıkıldığını ve yerine Müslümanlar

tarafından yenisinin inşa edildiğini anlatmaktadır. Bunun akabinde ikinci minarenin de Hristiyanlar tarafından inşa edildiği, üçüncü minaresinin ise Müslümanlar tarafından yapıldığı bilgisini vermektedir. İslam tarihindeki en eski camilerden biri olan Ümeyye/Emevi Cami m.ö. 1. yüzyılda Roma tarafından kilise olarak yaptırılmıştır. Bu kilise, Theodosios (379-395) tarafından Aziz Yohannes Kilisesinin bulunduğu harabelerin üzerine inşa edilmiştir. Müslümanların bölgeyi fethetmesinin ardından kilisenin camiye dönüştürülmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Caminin yapımında Halife Velid bin Abdülmelik'in isteğiyle İstanbul'dan getirilen ustalar, caminin yenilenme ve onarım çalışmalarında çalışmıştır. İbn Battûta'nın son gördüğü hâli cami ve etrafındaki yapıların yangından zarar görmüş hâlidir. İbn Battûta'nın ziyaretinden önce cami 1082-83 yıllarında tadilattan geçmiştir. İbn Battûta'nın aktardığı üzere Ümeyye Camii'nin "el-mi'zenetül Garbiye", "el-mi'zenetü İsa" ve "el-mi'zenetü Arus" adında üç minaresi bulunmaktadır. El mi'zenetül Garbiyye, Roma tarafından çan kulesi olarak inşa edilmiş olup daha sonra minare olarak kullanılmıştır. İbn Battûta'nın ziyaretinden sonra Memlük Sultanı Kayıtbay tarafından yenilenmiştir. Ömer bin Abdülaziz döneminde cami Müslüman cemaate yetmemiş, caminin yan tarafında bulunan bir başka kilise Hristiyanların da izni alınarak camiye katılmıştır. Daha sonraki dönemlerde Hristiyanlar kiliseyi geri isteseler de Ömer b. Abdülaziz onlara Gota şehrinde başka bir kilise tahsis ederek Hristiyanları bu konuda razı etmiştir (Yazıcı, 1995: 108-109).

İbn Battûta Şam'da bulunduğu sırada veba salgınına denk gelmiştir. Burada bahsi geçen veba h. 749 yılında yaşanmış, şehir nüfusunun neredeyse yarısının ölümü ile sonuçlanmıştır. İbn Battûta'nın ziyaret ettiği bu dönemde Şam, Müslüman Arapların yoğun olarak iskân edildiği bir bölgedir. Bölgede Hristiyanların ve Yahudilerin kendilerine ait birer mahallesi bulunmaktadır. Tudelalı Benjamin'e (1907: 33-34) göre bölgede yaşayan Yahudi nüfus 3000 civarındadır. Hristiyan nüfusun bundan daha çok olduğu bilinmektedir (Ziadeh, 1966: 130-131).

Hristiyanlar açısından veba hastalığına bakıldığında; insanoğlunun günahlarının çok yığıldığını ifade ederek bu yığılmanın neticesinde Tanrı'nın insanlara unutamayacakları bir ders vermek istediğini düşünmüşlerdir. Hristiyanlar bu vebanın dünyanın sonu olduğuna inanıyordu. Bu da Avrupalı Hristiyanların nefretinin, günahların müsebbibi olarak gördükleri Yahudiler üzerinde daha yoğun şekilde hissedilmesine sebep olmuştur (Dunn, 2004). İbn Battûta'nın anlatımlarında ise

Şam'da yaşayan Yahudi, Hristiyan ve Müslümanların vebaya karşı birlikte dua ettikleri anlatılmaktadır. Avrupalı Hristiyanların aksine Suriye bölgesinde insanların daha ılımlı bir dinî ortamda olduğunu görmekteyiz.

İbn Battûta Şam ile ilgili olarak Hz. İsa'nın (a.s.) dünyaya tekrar geleceğine inanılan "Ak Minare'den bahsetmektedir. Hz. İsa'nın (a.s.) yeryüzüne tekrar gelişi Hristiyanlığın temel inançlarından biridir. Hristiyan inancında Hz. İsa'nın (a.s.) vefatındaki hikmet kendisini feda ederek, kendisine inananlar için "önden giderek", ahiret sonrası için müntesiplerine yer hazırlamasıdır. Sonrasında kendisine inananlar için tekrar yeryüzüne gelecek ve inananları hazırladığı yere götürecektir (Yuhanna,14/2-3). Hz. İsa (a.s.) geriye döndüğünde onu herkes tanıyacak ve onun geldiğini anlayacaktır çünkü o bir şimşek gibi yeryüzüne inecek ve geldiğini hissettirecektir. Akabinde dünyaya hâkim olacak ve tüm krallıklara hükmedecektir (Matta, 24/26-27; Timoteusa 1. Mektup 6/15-16). Hristiyan inancına göre Hz. İsa'nın (a.s.) ikinci gelişi ile dünya kötülüklerden, zulümden ve karanlıktan kurtulacak, güzel günlere erişilecektir (Matta 5/5;6/9-10). İbn Battûta'nın ifade ettiği "Ak Mescit", İslam kaynaklarına atıfla aktarılan bir bilgidir. İslam hadis kitapları, özellikle de *Kütüb-i Sitte* dikkate alınarak yapılan bir tespittir. Bu kitaplarda Hz. İsa'nın (a.s.) kıyamete yakın bir zamanda Şam'ın doğusunda bulunan Beyaz Minare üzerine sabaha karşı ineceği aktarılmaktadır. Hz. İsa (a.s.), gelişi ile Deccal'i yenerek İslam'ı dünyaya hâkim kılacaktır. İslam'ın tüm dünyaya hâkim olması ile bir süre hayat devam edecek, Hz. İsa (a.s.) ve Müslümanlar Şam'dan esen bir rüzgarla ölecek ve kıyamet kopacaktır (Buhari,"Buyu",102; Müslim, "İman" 247). Hristiyanlara göre Hz. İsa (a.s.) dünyaya dönecek ve Hristiyanları ortadan kaldırmaya çalışan milletlerle savaşacaktır. Dünyaya ikinci gelişinde indiği yer ise göğe çıktığına inanılan zeytin dağıdır (Zekeriya 14/4).

3.2.1.3. İran

İbn Battûta'nın İran gezisine baktığımızda, bölgedeki Moğol istilasının yıkıcı etkisi seyyahın tasvirlerinde ortaya çıkmaktadır. Moğollar bölgeye geldiklerinde bölge halkına ağır vergiler yükleyerek onların zorlanmasına ve mücadele edememesine sebep olmuştur. Ülkeye geldiklerinde İran ekonomisi zayıflamış, İran'ın aristokrat sınıfı ortadan kaldırılmıştır. Ancak daha sonraki dönemde anlaşılmaktadır ki Moğol askerleri arasında bulunan Türklerin Horasan'dan gelen Müslümanlar sayesinde İslam'a girmeleriyle Türkler daha medeni bir hâle gelmiş, bu medeniyet Moğol askerî

yapısının içerisinde Tatar dilinin yaygınlaşmasına ve Moğolların Türkleşmesine vesile olmuştur. Bunun neticesi olarak İran'da egemenliği tam anlamıyla sağlayamayan Moğol İmparatorluğu bölge halkında yönetici sınıfına dair insanları göreve getirerek tekrar İran'ın bürokrasisine geri dönmeye zorlanmıştır. Bu da Moğolların yerli Müslümanların etkisiyle İslam'ı daha hızlı kabul etmesine sebep olmuştur. Cengiz Han'ın uyguladığı politikaya bakıldığında her dine eşit yaklaşıldığı, Şamanizm inancının yanında Hristiyanlık, Budizm ve İslam gibi dinlerin de Moğollar arasında yayılmaya başladığı görülüyor ve bu hoş karşılanıyordu. Ancak nihayetinde İslam'ı ilk kabul eden Moğol devlet adamı Berke Han tüm halkın dinini değiştirmesini istemiş, bunun yanında Budizm inancını ortadan kaldırmış ve Nestûrî Hristiyanlığa ait kiliseleri yıktırmıştır. İbn Battûta'nın anlattığı üzere Olcayto 1346 yılında, Nestûrî bir Hristiyan iken Budizm ve İslam ile ilgilenmiş, sonuç olarak İslam'ı seçmiş ve halkını da bu yönde yönlendirmiştir. Olcayto bir yönüyle çok fazla din değiştiren bir şahsiyet olarak önümüze gelmektedir. Müslüman olduktan sonra da Sünniliği terk ederek 1310 yılında Şii inancıyla hareket etmeye başlamıştır. Ancak oğlu Ebu Sait ülkeyi tekrar Sünnî statüsüne getirmiş, İbn Battûta da ülkeyi bu dönemde ziyaret etmiştir (Dunn, 2004).

3.2.1.4. Antalya

İbn Battûta Filistin-Suriye bölgesine gerçekleştiği birtakım ziyaretlerden sonra Anadolu topraklarına Alanya (Alaiye) şehrinden giriş yapmıştır. Bu bölgede yukarıda zikredildiği gibi Müslüman, Yahudi ve Hristiyanların yaşadığını ve her milletin kendi müstakil mahallesi olduğunu belirtmiştir. İbn Battûta Mina dediği liman bölgesinin Hristiyanlara ait olduğunu, bu limanda yoğun ticari faaliyetlerin gerçekleştiğini anlatmaktadır. Antalya Hristiyanlık tarihi için oldukça önemli bir yerleşim yeridir. Hz. İsa'nın (a.s.) göğe yükselişinin/ölümünün ardından onun isteği üzerine havarileri onun öğretilerini insanlara anlatmak için seyahatlere başlamışlardır. Bu yolculuklar Mısır'dan başlayarak Roma'ya kadar ulaşan geniş bir coğrafyayı kapsamaktadır. Bu yolculuğun güzergâhında olan önemli yerleşim yerlerinin çoğu Akdeniz bölgesinde yer alan Antakya, Antalya, Isparta ve Denizli gibi şehirlerdir. İbn Battûta ise Antalya bölgesinde yer alan Hristiyan nüfus ile karşılaşmış ve bunlardan bahsetmiştir. Bu bölgede Hristiyanlık, Barnabas ve Pavlus'un Antalya'ya gelişi ile teşekkül etmeye başlamıştır (Yıldız, 2012: 322-323). Bölge Pavlus'un ve Barnabas'ın ilk seyahat ettiği mekândır. Onlar bu bölgeye geldiklerinde bölgede azımsanmayacak sayıda Yahudi

nüfusla karşılaşmış ve yeni dinin emirlerini burada yaşayan Yahudilere anlatmışlardır. Pavlus bu insanlara hitap ederken Yahudi olduklarını vurgulayarak “ey İsraililer!” şeklinde hitap etmektedir (Resullerin İşleri 13/13-18). İbn Battûta bölgede yaşayan Hristiyan ve Yahudilerin nüfusu hakkında çok fazla bilgi vermemiştir. Onun gördüğü, Antalya ve civar şehirlerde yaşayan gayrimüslim toplumların iktisadi anlamda oldukça iyi durumda olduklarıdır. Ayrıca Müslüman bir devletin himayesinde yaşayan bu Hristiyanlar için dinlerini yaşamada herhangi bir zorluk çıkarılmamaktadır. Kendi mahallelerinde inançlarını özgürce yaşayabilmektedirler.

3.2.1.5. İzmir

İbn Battûta Antalya şehrinden yola çıkarak Yezmir’e (İzmir) geldiğinde buranın emiri Umur Bey’dir. Umur Bey Aydınoğulları Beyliği’nin kurucusu Mehmet Bey’in oğludur. Daha 18 yaşında iken İzmir’in yukarı bölgesinin idaresi kendisine verilmiştir. İzmir Limanı ve çevresinde yaşayan Hristiyan Frenklere karşı yaklaşık 2,5 yıl savaşmış ve İzmir’i Aydınoğulları Beyliği’ne katmıştır. Birgi’de doğan Umur Bey; bölgeye hâkim olmak için yaptığı seferler ile adını kısa zamanda duyurmuş, çevre beylik ve ülkelerde tanınır hâle gelmiştir. Özellikle Frenklerin, Cenovalıların ve Rumların ellerinde bulunan Ege adalarına seferler düzenlemiş, bu seferlerin neticesinde birçok savaş ve ganimet kazanmıştır. İbn Battûta İzmir’e geldiğinde İzmir’in emiri olan Umur Bey’in cihat amacıyla yaptığı seferler neticesinde Papa’nın bile dikkatini çektiğinden bahsetmektedir (İbn Battûta, 2020). Bunun ardından Papa bölgede yaşayan Rumların yanında Umur Bey’e karşı Arnavut, Rum, Bulgar ve Frenklere din adına savaşa katılmaları yönünde emir vererek savaş başlatmıştır. Bunun üzerine Roma’dan İzmir’e intikal eden Hristiyan (Haçlı) ordusu şehrin liman bölgesini ve bir kısmını ele geçirmiş ancak kaleyi zapt edememiştir. Akabinde Umur Bey vezirleriyle Haçlı ordusunu bastırarak ve İzmir’i tekrar egemenliği altına almıştır (Enverî, 1954: 112-117).

İzmir şehrini ziyaretinde İbn Battûta Rumların bölgede nüfuslarının oldukça fazla olduğundan ve bu şehrin onlar için kutlu bir şehir olduğundan bahsetmektedir. Hatta burada bulunan bir kilisenin Müslümanların İzmir fethinden sonra camiye çevrildiğini anlatmaktadır. İzmir, Anadolu’nun kapılarının Türklere açılışı kabul edilen Malazgirt Savaşı’ndan 10 yıl sonra Türklerin hâkimiyetine girmiştir. Alparslan’ın yanında savaşan komutanlardan biri olan Çaka Bey tarafından 1081 yılında Türkler tarafından ilk defa fethedilmiştir (Akdes, 1936: 26-29). Şehir ile alakalı olarak İbn Battûta iki ayrı

yerleşim yerinden bahsetmektedir. İbn Battûta'nın gördüğü bu şehir yapısı, 1232-35 yıllarında İzmir'i egemenliği altında tutan Jean Vatzès'in yeni bir kale yaptırarak şehri iç kale ve şehrin yerleşkesi olan iki ayrı yerleşim alanına ayırarak planlamasından dolayıdır. Daha sonra Timur Bey tarafında yeni yapılan kale yıkılarak sadece Kadifekale olarak bilinen iç kale kısmı kalmıştır (Baykara, 1974).

3.2.1.6. Bursa

İbn Battûta Bursa'ya ulaştığında yeni kurulmuş olan Osmanlı Beyliği'nin Beyi Orhan Gazi ile tanışmıştır. İbn Battûta Osman Gazi'nin mezarının bulunduğu alanda daha önceleri bir kilisenin varlığını ifade ederken bu kilisenin camiye çevrildiğini anlatmaktadır. Gümüş kubbeli cami şeklinde bahsedilen yapı 7. yüzyılda Bizanslılar tarafından yapılmış Ayasofya Kilisesi'dir. Bu kilise Hristiyanlık tarihi açısından 7. konsilin yapıldığı yer olarak kabul edilir (Karahaliloğlu ve Kurak Açııcı, 2021: 8-9). Bu sebeple Hristiyanlar için oldukça değerlidir. Osman Gazi, 20 yılı aşkın bir süre kuşatma altında tuttuğu Bursa şehrini uzaktan izlerken gördüğü parlak kubbeli yapının altına defnedilmek istediğini söylemiştir. Osman Gazi'nin bu vasiyeti oğlu Orhan Gazi tarafından 1331 yılında Bursa'nın fethi sonrasında gerçekleştirilmiştir (Yavaş, 2007: 467). Ayasofya Kilisesi Orhan Gazi tarafından camiye çevrilerek Anadolu'da cami olarak kullanılan 9 Ayasofya camisinden⁸ biri olmuştur. Günümüzde de cami olarak ibadete açıktır.

İbn Battûta Anadolu seyahatinde oldukça değer görmüş bir kadı, hacı ve derviş olarak Türk hükümdarlar tarafından saygı görmüştür. Müslüman Türk hükümdarları tarafından çokça övülmüştür. İbn Battûta kendisine gösterilen saygıyı anlatırken bu saygınlığın boyutlarını da aktarmaktadır. Nitekim Menteşeoğulları Sultanlığı'nda görevinden azledilen bir kadı için bizzat sultanla konuşmuş, Aydınolu Beyliği'nin lideri Mehmet Bey kendisinden bir hadis kitabı oluşturulmasını ve bunun Türkçesini de yazmasını istemiştir. Bu ve benzeri durumlar onun gördüğü değer ve saygıyı yansıtmaktadır.

---

⁸ Bizans döneminde kilise olarak inşa edilen daha sonra Müslümanların bölgeye hâkim olması ile camiye çevrilen Ayasofya Camileri, Bitlis, İstanbul Büyük ve Küçük Ayasofya Cami, Edirne, Gümüşhane, Kırklareli, İznik, Trabzon ve Zonguldak Ayasofya Camisi olmak üzere 9 tanedir. Gerekli bilgi için bkz. Karahaliloğlu - Açııcı, "Türkiye'de Bulunan Ayasofya Yapılarının Benzerlik ve Farklılıklarının Değerlendirilmesi", İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi, (27 Temmuz 2021).

3.2.1.7. Deşt-i Kıpçak

İbn Battûta'nın Anadolu topraklarından çıkışı Sinop Limanı'ndan Kırım topraklarına deniz yolculuğu ile olmuştur. İbn Battûta Kırım şehrine ulaştığında bu şehir Altın Orda Devleti'nin egemenliği altında bulunmaktaydı. Deşt-i Kıpçak bölgesi olarak da anılan bölge Altın Orda Devleti'nin sultanı Muhammed Uzbek/Özbek Han'a bağlıdır. Özbek Han tahta çıktığında Müslüman değilse bile 1320 yılında Müslüman olmuştur. Deşt-i Kıpçak bölgesinde İslam'ı hâkim kılmaya çalışmıştır. İbn Battûta'nın ziyareti sırasında zikrettiği üzere Müslüman olduktan sonra Muhammed ismini almıştır (Kafalı, 2007: 108). İbn Battûta Sinop açıklarından yola çıkarak Karadeniz üzerinden Kırım'a doğru harekete geçtiğinde şiddetli fırtına ile karşılaşan gemi zor şartlar altında Kerç şehrine doğru hareket etse de bu şehre ulaşamamıştır. Bilinmeyen bir sebeple kıyıya yanaşamamış olan gemi Kırım şehrine yakın bir beldeye yaklaştığında, İbn Battûta ve beraberindekiler burada gemiden ayrılmak istemiş ve Kırım topraklarına ayak basarak karşılarına çıkan bir kilisede geceyi geçirmişlerdir. Bir sonraki gün Cenevizlilerin ticaret şehri olan Kefe'ye varmışlardır. Kefe Altın Orda Devleti'nin hâkimiyetinde olan, farklı milletlerden insanların uğradığı bir liman şehridir. Bu bölge dönemin önemli ticaret limanlarından biri olarak görülüp ticari amaçlar güden birçok milleti kendisine çekmiştir. Kefe şehri Kıpçaklar dışında Frenk, Ceneviz ve Venedikliler gibi farklı milletlerin de iskân ettiği bir yerdir. İbn Battûta Altın Orda Devleti'nin önemli limanlarından olan Kefe şehrine ulaştığında şehrin nüfusunun çoğunluğunu Hristiyan Cenevizliler oluşturmaktadır. İbn Battûta Hristiyan nüfusun çokluğundan bahsederek burada kendisini rahat hissetmediğini, gece çalan çan seslerinden rahatsız olduğunu söylemiştir. Bunu şu şekilde ifade eder:

Mescide inişimizden bir saat sonra ansızın ortalığı kaplayan çan sesleriyle irkildik! Şimdiye kadar hiç işitmediğim bu sesler her yandan geliyordu. Endişelendim; yol arkadaşlarıma mescidin üst kısmına çıkarak Kur'an ve ezan okumalarını, Allah'ı anmalarını salık verdim. Onlar söylediklerimi yapınca biraz sonra mescide zırlı ve tepeden tırnağa silahlı bir adam geldi. Bize selam verdi. Ona kim olduğunu sorduk. Bu şehirdeki Müslümanların kadısıymış meğer! Ezan ve Kur'an seslerini duyunca bize bir şey oldu sanarak buraya geldiğini söyledi; biraz sonra ayrılıp gitti (İbn Battuta, 2004).

İbn Battûta'nın duyduğu çan sesine karşı arkadaşlarıyla beraber minareye çıkıp ezan ve Kur'an-ı Kerim tilaveti icra etmeleri neticesinde şehrin kadısı tarafından bu duruma

müdahale edilmiş ve herhangi bir tartışma çıkmadan olayın üstü kapanmıştır. Buradan anlaşılacağı üzere kadı şehirdeki Hristiyan nüfusun çokluğundan dolayı ortaya çıkacak bir karmaşayı engellemek istemiştir (Dunn, 2004: 181).

Kıpçaklar Karadeniz'in kuzeyinde yaşayan ve Hristiyan olan bir Türk topluluğudur. Kıpçak ismi ilk olarak 759 yılında Selenga'ya dikilen kitabelerde geçmektedir. Bu kitabelerden de anlaşılacağı üzere Kıpçak Türkleri Batı Göktürklerine bağlı güçlü bir Türk boyudur (Kıldıroğlu, 2013: 41). Kıpçakları diğer Türk boylarından ayıran en büyük özellikleri Batı kaynaklarında da bu topluluğun kendilerine ait isimleri ile bilinmesidir. Avrupalı toplulukların ve devletlerin Kıpçakları tanıdığı bilinmektedir. Bizanslılar ve Latinler Kıpçakları "kumanos" ve "kumania", Kıpçaklara yakın coğrafyada yaşayan Ruslar "Plovets", Ermeniler "khortes", Macarlar "kun" ve "kuman", Çinliler "kinçak" şeklinde zikrederken Müslümanlar da ilk defa İbn Hurdâzbih'in eserinde Kıpçaklardan "hinçak" diye bahsetmektedir (Korkmaz, 2019: 18-19).

Kıpçaklar Orta Asya'da diğer Türk boylarıyla beraber yaşarken Karadeniz'in kuzeyine doğru göç etmiş, daha sonraki dönemlerde Hristiyanlığı kabul etmiş bir Türk boyudur. Göç ettikleri bölgeyi zamanla otorite boşluğundan da yararlanarak ele geçirmiş olan Kıpçaklar burayı yurt edinmişlerdir. Karadeniz'in kuzeyine yerleşen Kıpçak halkı 11. ve 13. yüzyıllar arasında hâkim oldukları bu coğrafyayı kendi isimleri ile tescil ettirmişlerdir. Bölgenin Kıpçaklar tarafından "Deşt-i Kıpçak" olarak anılması ile komşu topluluklar da aynı isimle bu bölgeyi anmışlardır. Deşt-i Kıpçak, "Kıpçak bozkırı" ya da "Kıpçak çölü" anlamında kullanılan bir ifadedir (Karatay, 2004: 63). Kıpçaklar yaşadıkları bölgeyi kendi isimleriyle anmış, diğer toplulukların da bu ismi öğrenmesine vesile olmuştur.

Kıpçaklar Orta Asya'da yaşamakta iken benimsedikleri Gök Tanrı inancını yaşadıkları yeni yerleşim yerlerine de getirmişlerdir. Kıpçak halkı Türklerin yoğun yaşadığı bir bölgeden çıkarak farklı kültürlerin bulunduğu bir bölgeye yerleşmiştir. Yeni yerleşim yerlerinde dinî yapı ve geleneklerini korumaya yönelik eylemlerde bulunmuşlardır. Bunun en temel göstergesi güneş, ay ve ateş kültleri gibi Şaman geleneğinde bulunan inançların Kıpçak toplumunda yaşamaya devam etmesidir. 14. yüzyıla kadar Kıpçak topluluğunda Şamanizm etkisi oldukça fazladır (Korkmaz, 2019: 151-155).

Kıpçaklar göç ettikleri bu yeni bölgede kendi dinlerini yaşamaya devam ederken komşu ülkelerin dinlerinin de etkisinde kalmaya başlamıştır. Özellikle çevrelerinde

bulunan Hristiyan toplulukların da etkisiyle Hristiyanlık Kıpçak topluluğunda hızla yayılmaya başlamıştır. İlk olarak Kıpçak topluluğunun önde gelen devlet adamlarının din değiştirmesiyle Kıpçak topluluğu hızlı bir din değişimi hareketiyle karşı karşıya kalmıştır. Bu dönemde Kıpçaklar daha çok Rusların etkisiyle Doğu Hristiyanlığını kabul etmiştir. Bunun neticesinde Kıpçak topluluğunda Rus kültürüne ait isimler görülmeye başlamıştır. Bunun yanında konumu itibariyle Hristiyan toplulukların ortasında yer alan Kıpçak topraklarında ticaretin yoğunlaşmasıyla birlikte Hristiyan tüccarlarla karşılaşmıştır. İlerleyen yıllarda Rus etkisiyle Ortodoks, Karpat coğrafyasında yaşayanların etkisiyle de Katolik inancını kabul etmeye başlamışlardır. 1227 yılına gelindiğinde Kıpçakların Hristiyan dinini öğrenmesi için Kıpçak topraklarında ilk piskoposluk kurulmuştur. Doğu ve Batı Hristiyanları arasında kalan Kıpçaklar bütün bu etkilere rağmen kendi yerel dinlerini ve millî benliklerini bir nebze olsun koruyabilmişlerdir. Ancak Kıpçak bölgesinden çıkıp Rusların, Macarların, Gürcülerin ya da Ermenilerin yaşadığı bölgelere göç eden Kıpçak Türklerinin millî benliklerini kaybederek yerel dinlerini unuttukları görülmüştür (Ahincanov, 2010: 275-276).

Moğol işgalinden önce İslam dini, İdil Bulgarları üzerinde hâkimken Karadeniz'in kuzeybatısında yaygın bir hâle gelmişti. Ancak Altın Orda Devleti'nin bölgedeki hâkimiyetinden sonra bölgeyi daha çok insanın uğradığı bir yer hâline getirmek isteyen Altın Orda hanları, her milletten tüccarı ülkelerine davet etmiştir. Yaklaşık 70 yıl süren bu süreçte hem Hristiyan hem de Müslüman tüccarlar ülkeye gelmiş, ülkede bu iki dinin yayılması devam etmiştir. Özbek Han'ın tahta geçmesiyle birlikte 1320 yılında devlet dini olarak İslam kabul edilmiştir. Ortodoks ve Katolik kiliseleri için Özbek Han'ın bu hareketi ağır bir darbe olmuştur. Nitekim onlar Altın Orda Devleti'nin Hristiyanlığı devlet dini olarak kabul edeceğini düşünmekteydiler. Ancak bu anlaşılmayacak bir durum değildir. Zira Altın Orda Devleti'nin bağlı olduğu millet olan Moğollar Karadeniz'in kuzey ve kuzeybatısına hâkim olduktan sonra Hristiyanlıkla daha yeni karşılaşmıştı; lakin Müslümanlar Orta Asya'da buldukları zamanlardan beri Moğollarla karşı karşıya gelmiş ve etkileşime geçmişti. Bu durumda Moğollar Müslümanları daha önce tanıdıkları için İslam'a girmeleri de daha kolay ve anlaşılır bir hâle gelmektedir. Bu dönemde Özbek Han'ın İslam dışındaki diğer dinlere baskı yapmadığı görülmektedir. Özellikle Hristiyanlığı kabul eden Kıpçak Türklerine ya da Ortodoks Ruslara müdahale etmediği, ayrıca bu iki topluluğun da kendi dinlerini

özgürce yaşadıkları seyahatnamenin belli kısımlarından anlaşılmaktadır. Altın Orda Devleti'nin İslam'ı din olarak kabul etmesinde Müslüman âlimlerin İslam'ın ilmî kalesi olan şehirlerden kalkarak buralara yolculuk etmesinin payı oldukça büyüktür. Aynı şekilde İbn Battûta da bu yolculuğunda böyle bir rolü üstlenerek bölgeye gelmiştir. Bu durum Özbek Han ve Altın Orda halkı için önemli bir dönüm noktasıdır (Dunn, 2004).

Özbek Han'ın eşi, aynı zamanda Bizans Kralı'nın kızı olan Beylun Hatun'u ziyaret eden İbn Battûta, ilk karşılaşmalarında Beylun Hatun'un ağlar hâlde olduğunu aktarmaktadır. İbn Battûta bu ağlayışı memleketinden yani İstanbul'dan uzak olmasına ve aile özlemine bağlamaktadır. Beylun Hatun, Bizans Kralı III. Andronikos'un kızıdır. 14. ve sonraki yüzyıllarda Bizans İmparatorları genellikle Moğol ve Türk saldırılarından devletini korumak amacıyla bu devletlerin liderleri ile kızlarını evlendirerek kendilerini güvence altına almak istemektedirler. Özellikle Bizans sınırında kurulan Osmanlı Beyliği'nin batıya doğru genişlemeci bir anlayış izlemesi de bu evliliklerde önemli bir rol oynamaktadır. Kaldı ki Osmanlı Devleti'nin ikinci devlet adamı Orhan Gazi de Bizanslı bir prensesle evlenmiş ancak buna rağmen Bizanslılar Osmanlı tehlikesine karşı Altın Orda Devleti ile anlaşma yapmaktan geri durmamıştır. Bu şekilde Kıpçak askerlerinin Balkanlardaki dengeleyici gücünü kullanmak istemişlerdir.

İbn Battûta, Beylun Hatun'un babasının yanına, İstanbul'a gitmek için hazırlandığını duymuştur. Bir Müslüman'ın gayrimüslimlerin hâkimiyetinde olan bir ülkeye girmesinin çok kolay olmayacağı düşünülen böyle bir dönemde bu fırsatı kaçırmamak adına Özbek Han'dan izin alarak Beylun Hatun'la birlikte yolculuğa çıkma kararı almıştır. Dönemin şartları düşünüldüğünde üst düzey güvenlik önlemleri alınan bir kervanla gayrimüslim bir ülkeye gitmek gayet mantıklı ve anlaşılır bir durumdur. Bunun yanında Özbek Han'ın Bizanslılar ile olan dostluğu da kullanılarak İbn Battûta'nın İstanbul'da çok rahat bir şekilde seyahat etmesi, istediği yerlere girmesi sağlanmıştır.

İbn Battûta Kıpçak bölgesinden Bizans topraklarına ilerlerken karşılaştığı Ruslar hakkında, onların kızıl saçlı, gök gözlü ve çirkin bir yüz ifadelerinin olduğunu, aynı zamanda Hristiyan olduklarını anlatmaktadır. İbn Battûta, Beylun Hatun ve onu korumakla görevli öncü kuvvetler ile 10 Şevval 734/14 Haziran 1334 tarihinde yola çıkmıştır. İbn Battûta yaptığı gözlemlerde Beylun Hatun'un İstanbul'a 6 günlük

mesafe kalıncaya kadar İslam'ın gereklerini yerine getirdiğini aktararak kafilenin içinde yolculuk boyunca her namaz vaktinde ezanın okunduğunu, mescit olarak bir çadırın kurulduğunu ve bu çadırda vakit namazlarının kılındığını anlatmaktadır. Bizans sınırına gelindiğinde ise ezanların okunmadığını ve mescit olarak kullanılan çadırın geride bırakıldığını ifade eder. Bununla birlikte Beylun Hatun'un Bizans sınırından itibaren kendisine ikram edilen şarabı içtiğini ve verilen domuz etini yediğini de anlatmaktadır. Sadece Beylun Hatun değil yanındaki hizmetkârları da aynı şekilde namaz kılmayı bırakıp şarap ve domuz eti yemeye başlamıştır. Buna rağmen İbn Battûta'nın namaz kıldığını gören bir kölenin onunla alay etmesine Beylun Hatun çok hiddetlenmiş ve bu köleyi cezalandırmıştır (İbn Battûta, 2020).

3.2.1.8. Konstantinopol/İstanbul

O dönemlerde Müslüman tüccarlar İstanbul'u ticari amaçlarla ziyaret etmekte ancak şehrin merkezinde özgürce dolaşıp istedikleri her yere ulaşamayarak gözlem altında tutulmaktadır. Bu sebeple, İbn Battûta gibi dünyayı gezen bir seyyahın bu izni alması önemli bir olaydır. 5000 asker ile 52 gün süren yolculuk esnasında kabile birçok köyden ve beldeden geçmiş, geçtiği her belde ve köy kervanın ihtiyaçlarını karşılamakla mükellef tutulmuştur. Bu şekilde ağır ağır ilerleyen kabile yola çıkışının 52'nci gününde Mehtûlî Kalesi'ne geldiğinde burada mola vermiştir. Günümüzde buraya Yanbolu denilmektedir. Mehtûlî Kalesi'nden ayrıldıktan yaklaşık üç hafta sonra İstanbul'a varılmıştır. İbn Battûta yaklaşık bir ay boyunca bu şehirde bulunan bir kalede konaklamış, sarayın misafiri olarak istediği her yere gitmesi sağlanmıştır. İbn Battûta'ya İstanbul gezilerinde Filistinli bir Yahudi tercüman eşlik etmiştir. Kral III. Andronikos, Filistin'deki kutsal mekân ve mabetler ile ilgili sorular sorarak İbn Battûta'dan bilgiler almaya çalışmıştır. İbn Battûta İstanbul gezisinde Circis isminde bir rahip ile karşılaşmıştır. Bu kişi rehber tarafından kralın babası olarak tanıtılmıştır. Ancak tarihî verilere bakıldığında İbn Battûta'nın şehre ulaşmasından önce 1332 yılında II. Andronikos'un öldüğü bilinmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere yanındaki rehber ya İbn Battûta'yı bilmediği bir kişi hakkında yanlış yönlendirmiş ya da İbn Battûta'ya gördüğü bu kişiyi yanlış tanıtarak onu kandırmış olabilir.

İstanbul'a gelindiğinde Bizanslılar tarafından saygı ile karşılanan İbn Battûta'ya her mekâna girebilmesi için bir icazet ve rehber verilmiştir. Bu rehber ile İstanbul'u gezmeye başlayan İbn Battûta Ayasofya'yı görmüş ve şöyle tasvir etmiştir.

Bu yapıyı Süleyman Peygamber'in [a.s.] teyze oğlu Asaf b. Barhiya yaptırmış söylentiye göre Hristiyanların en büyük kilisesidir. Her yanı duvarla çevrili olan bu kilise ve külliyesi, küçük bir şehri andırıyor; on üç kapısı var. Bir mil kadar geniş olan avlunun önünde koca bir kapı var; buradan girmek isteyenlere kimse engel olmaz. İmparatorun babası ile geldim bu kiliseye. Avlu, mermerle döşeli muazzam bir kabul salonunu andırıyor. Kilisenin içinden fıskıran bir kaynakla ikiye bölünüyor. Su arkının yan duvarları bir arşın yükseklikte gayet güzel işlenmiş somaki mermerle kaplı. Arkın iki yanı da düzenli aralıklarla dikilmiş ağaçlarla süslü. Kilise kapısından avlunun ortasına kadar uzanan yüksek ahşap çardakta hala üzüm salkımları vardı. Bunun altında yaseminler ve reyhanlar diziliydi. Avlu kapısının hemen dışında ahşaptan mamul büyük bir kubbe göze çarpmaktadır. Buraya konan peykelerde kapı hizmetkarları oturur. Kubbenin sağ tarafında çoğu ahşap olan iskemle ve peykeler şehrin yargıçlarına ve divan katiplerine aittir. Orta yerde tahta merdivenlerle çıkılan kubbe aşağıda anlatacağımız gibi başyargıcın makamıdır. Bu kubbede, üstü kamışla örtülü bir koltuk var. Salon kapısının hemen yanındaki kubbenin sol tarafından Attarlar çarşısına giriliyor. Yukarıda sözünü ettiğimiz kaynaktan çıkan su ikiye ayrılıyor. Bir kol Attarlar çarşısından geçiyor, öteki, yargıç ve katiplerin bulunduğu sokaktan geçiyor. Kilisenin [ana] kapısının üst tarafındaki çardakta mabedi temizleyen, kayyumluk yapan, kandilleri yakan, kapıları açıp kapatan görevliler oturuyor. Onlar İsa Peygamber'in [a.s.] benzerinin çarmıha gerildiği haçın tahtalarından arta kalanla yapıldığı zannedilen ve bu yüzden kutsal sayılan eski bir haç önünde secde etmedikçe kimseyi kiliseye sokmazlar. Bu haç, mabet kapısının üstündedir ve uzunluğu on arşın tutan yine haç şeklinde altın bir sandukada korunmaktadır. Büyük kapı altın ve gümüş levhalarla süslenmiştir (İbn Battûta, 2004: 505-507).

Bu kiliseye devlet erkani ve halk her sabah ziyaret gerçekleştirerek güne başlamaktadır. Kilisede Hz. İsa'nın (a.s.) soyundan geldiği iddia edilen keşişlerin de bulunduğu yaklaşık 1000 rahip ve keşiş hizmet etmektedir. Bunun yanında kilisenin içinde sadece ibadet ile meşgul olan münzevi kadınlar bulunmaktadır. İbn Battûta Papa'nın yılda bir kere bu büyük kiliseyi ziyaret ettiğini aktarmaktadır. Papa geldiğinde hükümdar sabah ve akşam Papa'yı ziyaret ederek ona saygılarını

sunmaktadır. Papa Bizans'ı ziyaretinde kilisede papazla birlikte ayinlere katılmaktadır (İbn Battûta, 2004: 507).

İbn Battûta Ayasofya Kilisesi'nin sağ tarafında iki manastırın bulunduğundan ve bu manastırlarda kızların ve erkeklerin ayrı kiliselerde eğitim gördüklerinden bahseder. Ayasofya Kilisesi'nin sol tarafında ise yine iki manastır bulunduğunu ve bu manastırlarda da gözleri görmeyenler ve iş göremeyecek kadar yaşlanmış olan yaşlıların kaldığını anlatır. Her manastırda manastırı yaptıran krala ait bir oda bulunmaktadır. Kral bu odaya girerek ibadetlerini yerine getirir. Bizans imparatorlarının çoğu 60'lı yaşlarından sonra imparatorluğu varislerine devreder. Akabinde kıldan bir giysi/hırka giyer ve kendisini kilisede ibadet etmeye adar. İbn Battûta kendisine verilen Yunan rehber aracılığıyla İstanbul'un o dönemde mevcut olan kiliselerini ziyaret eder. Kiliselerin içlerinde ruhban sınıfından kızları ve erkekleri gören Battûta bu kızların aristokrat sınıfa bağlı olduğunu öğrenir. Bunun yanında her kilise ve manastır da yüzü aşkın rahibin bulunduğunu aktarır. Bu durumda İstanbul nüfusunun çoğunun ruhban sınıfı olduğunu ifade eder. İmparatorun babası İbn Battûta'ya Hristiyanlar için önemli olan mekânları gezmesinden dolayı hürmet gösterir ve ona Beytullahim, Kudüs ve Kubbet-üs Sahra ve Hz. İsa'nın (a.s.) mezarı hakkında sorular sorar. Bu sorulardan sonra Hristiyan kutsal mekânlarını gezmesi sebebiyle kendi dininden olmamasına rağmen İbn Battûta'nın ayaklarına ellerini sürerek elleri ile yüzünü ovuşturmuştur. Daha sonra İbn Battûta imparatorun babasıyla Ayasofya'ya girmek istese de buna izin verilmez. Sebep olarak da kilisenin kapısında bulunan kutsal haça secde ederek onu tazim etmesi istenir. İbn Battûta da bunu kabul etmediği için kiliseye giremediğini ifade eder.

İbn Battûta Beylun Hatun'dan izin alarak Altı Orda Devleti'ne gitmekte olan Beylun Hatun'un öncü kuvvetiyle birlikte tekrar Kırım topraklarına geri dönmüştür. Özbek Han'ın yeni kurduğu şehir olan Yeni Saray şehrine gittiğini öğrenince de oraya doğru hareket etmiştir. Donmuş Volga Nehri üzerinden Yeni Saray şehrine ulaştığında 1330 yılında kurulan bu şehrin çok büyük olduğunu anlatarak, şehrin içinde 13 tane Cuma mescidinin olduğunu okuyucuya aktarmaktadır. İbn Battûta Özbek Han'ın yanına çıkarak Bizans'taki durumları Özbek Han'a anlatmıştır ancak Beylun Hatun'un geriye dönmesiyle ilgili herhangi bir bilgi vermemiştir. Beylun Hatun'un, Özbek Han'ın yanına tekrar dönüp dönmediği ile ilgili kesin bir bilgi bulunmamaktadır (Dunn, 2004: 193).

3.2.1.9. Çin

İbn Battûta Kalikut seyahatinin ardından Samurrî diye ifade ettiği hükümdarın kendisine tahsis ettiği gemiler ile Çin'e doğru hareket etmiştir. İbn Battûta Çin'in Hansa (Hangzhou) şehrine vardığında şehrin 6 semte bölünmüş olduğunu, her semtin duvarlarla birbirinden ayrıldığını anlatır. Şehre ulaştığı ilk gün birinci kapıdan şehre giren İbn Battûta aldığı bilgiler ışığında bu semtte askerlerin ve onların komutanlarının oturduğunu aktarmaktadır. İkinci gün "Babul Yehud" denilen Yahudi kapısından geçerek ikinci semte geldiğini ifade eden İbn Battûta bu semtte Yahudi, Hristiyan ve güneşe tapan Türklerin mukim olduğunu ifade etmektedir. Üçüncü gün ise Müslümanların bulunduğu şehre giriş yaptığını söylemektedir. Burada bir süre kaldıktan sonra dördüncü semtte geçen İbn Battûta, buranın emirinin Kutay Bey olduğunu ifade ederek şehrin en güzel semtinin burası olduğunu ifade etmektedir. Bunun yanında Çinlilerin kültürüyle ilgili de şunu ifade eder ki; Çinliler 50 yaşını geçmiş her insanı emekli sayarak ona bir maaş bağlamaktadır. 60 yaşını geçmiş her ihtiyarı da çocuk olarak görür ve onlara saygı göstermektedir. Ayrıca hiçbir yasal sorumluluktan sorumlu tutulmamaktadırlar. İbn Battûta Çinlilerin atalara saygı kültürünü yukarıda anlatıldığı şekliyle vurgulamak istemektedir. Çin kültüründe ailenin yaşça küçük bireyleri büyüklerine saygı göstermek zorundadır. Aynı zamanda onunla ilgilenmeli ve öldüğünde cenaze işlerini de eksiksiz yerine getirmelidir. Bu atalar kültür anlayışının ortaya çıkardığı bir durumdur (Gökenç Gülez, 2022). Beşinci şehre geçtiklerinde burada zanaat takımının oturduğunu, sazdan örme kaselerin satıldığını anlatır. Altıncı şehre geçildiğinde ise bu bölgede askerlerin, balıkçı ve kayıkçıların ikamet ettiğini anlatır. Bahsi geçen şehre Hristiyanlığın gelişi 653 yılına Tang Hanedanı'nın iktidarda olduğu zamana kadar dayanmaktadır. 618-907 yıllarından hüküm süren Tang Hanedanı döneminde İran'da bulunan Suriye kilisesi misyonerlerinden bir keşiş Çin'in o günkü başkenti Xian'e gitmiş ve hanedandan Hristiyanlığı yaymak için izin istemiştir. Çin yönetimi imparatorluk fermanı ile bu dinin yayılmasına izin vermiş. İmparator Taizong'a göre yolun sabit bir adı yoktur, kutsalı değişmez ve şekli yoktur. Bu sebeple Hristiyanlık Çin'de yayılmaya başlamış, bu dönemde ilk manastır kurulmuştur (Lian, 2011). Daha sonra Xuan Zang İmparatorluğu döneminde her şehre manastırlar kurularak Hristiyanlık için Çin'deki altın çağ diyebileceğimiz 140 yıllık bir refah dönemi başlamıştır. Bu dönemde Hristiyan misyonerlere özgürce dolaşma ve vaaz verme izni verilmiştir.

İbn Battûta'nın Çin ziyaretinden bir asır önce Moğollar tarafından işgal edilmeye başlanan Çin medeniyeti bu baskıyla Avrupalı toplumlarla ilişkiler kurmuş, bu ilişkilerin neticesinde de ilk defa Katolik Hristiyanlar ile Çinli Yuan hanedanı irtibata geçmiştir. Moğolların baskıcı ve zorba tutumları sebebiyle korkan Avrupalılar misyonerlerini Moğollar ve Çin üzerine göndermiş ancak bekledikleri etkiyi görememişlerdir. Çin'de vaaz vermesine izin verilen ilk Katolik misyoner olan Jean de Monte-Corvino (1247-1328) ilk önce Pekin'de vaaz vermeye başlamıştır. 1318 yılına geldiğimizde Çin'de yaklaşık 6000 kişi Hristiyanlığı seçmiş, 150 çocuk Latince ve Grekçe öğrenmiş, bunun yanında 3 adet Katolik kilisesi inşa edilmişti. Bu dönemde Latince olan kilise ayinleri tercüme edilerek korolar kurulmuş ve bu şekilde imparatorun bile kiliseye giderek onları dinlediği zamanlar olmuştur. Bunun yanında Yeni Ahit Moğolcaya çevrilerek yayımlanmıştır. 1307 yılında Pekin Başpiskoposluğu kurulmuş, Monte-Corvino başpiskopos olarak atanmıştır. Bu başpiskoposluk ile Çin'de 30000'den fazla misyoner Hristiyanlığı yaymak için çalışmıştır. 1328'de Başpiskopos Monte-Corvino'nun ölümüyle Çin Başpiskoposluğu liderini kaybetmiş, bunun akabinde 1362 yılında son Katolik Başpiskopos James'in öldürülmesiyle Hristiyanlık etkisi Çin'de azalmaya başlamıştır. İbn Battûta'nın Çin ziyaretinin 1346-1347 yılları arasında gerçekleştiği düşünüldüğünde İbn Battûta Çin'e geldiğinde Hristiyanların etkin bir şekilde Çin'de misyonerlik faaliyetlerini yürüttükleri anlaşılmaktadır (Shangyang, 2017).

3.3. Hinduizm ve Budizm

3.3.1. Hinduizm

Hinduizm kavramı, İndus nehrinin çevresinde yaşayanlara Farsça bir kelimedenden türetilerek verilen bir isimdir, Batı dilleri tarafından da aynı şekilde kullanılarak günümüzdeki hâline dönüşmüştür (Tümer ve Küçük, 1993). Hinduizm birden çok kurucusu olan, Vedalar, Brahmanalar ve Upanişadlar adında üç kutsal metinle birlikte birçok kutsal kitaba sahip olup çok tanrılı yapıya sahip olan eski bir dindir (Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi, 1964: 45-62). Hinduizm bir dinin ismi olmaktan çok birden çok dinin yaşandığı bir coğrafyada var olan tüm dinlerin birlikte oluşturduğu geleneğin adıdır (Gündüz, 2017: 347). Müntesiplerine göre, "Tanrı'nın nefesinden ilham alan, ilahiler söyleyerek insanları inanmaya çağıran bilgiler" tarafından kurulmuştur. Hinduizm dininin ismi erken çağlarda "arya dharma" yani arilerin yolu şeklinde kullanılmaktaydı. Arilerin etnik yapısıyla alakalı bu hareket

zamanla dinî bir yapı şekline bürünmüştür. Aslı itibariyle Hinduizm toplumsal olaylardan siyasal olaylara ve sosyo-ekonomik alanlara kadar içselleştirilmiş bir yaşam biçimidir (Knott, 2000: 156-160). Hint dinlerinin birçoğunda Arilerin yolunun izlendiği bilinmektedir. Arilerin yolundaki “var olan hiçbir canlıya zarar vermeme” öğretisi çoğu Hint dininin ortak unsurunu oluşturur. Bu durumda ilk zamanlarda Arilere ait olan yaşam tarzı ve uygulamaları zamanla aynı coğrafyada yaşayan bütün halkların ortak hedefi hâline dönüşmüştür (Raju, Faruki, Chan ve Kitagawa, 2002: 24-25).

Hinduizm kutsal kitapları Sanskritçe yazılmış olup birçok kitabın oluşturduğu büyük bir külliyyattır. Bu kitapların en önemlisi ve en eskisi Vedalar kitabıdır. Veda “İlahi Bilgi” anlamına gelip 4 bölümden oluşmaktadır. Bunlar; şükür, temenni ve duaların bulunduğu en eski kitap diye bilinen “Rigveda”, kurban törenleri esnasında okunan ilahilerin bulunduğu “Sâmeveda”, siyah ve beyaz olarak iki bölümden oluşan ve kurban törenlerinde alçak sesle okunan “Yajurveda” ve kozmik ve mistik öğeler barındıran, son yazılan Veda bölümü olan “Atharvaveda”dır (Tümer ve Küçük, 1993: 85-90).

Vedalardan sonra gelen en önemli kutsal metin olan Upanişadlar Tanrı, ölüm, metafizik, âlem, hayatın idame ettirilmesi ve kader gibi konuları ihtiva etmektedir. Bu kutsal metin kelime anlamı olarak “bir öğretmenin önünde diz çöküp öğretiyi öğrenmeyi” ifade eder. Ne zaman ve kimin tarafından yazıldığı bilinmeyen Upanişadlar 108 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler Vedalar metninin dört bölümünün içinde yer alır. Upanişadlar bilgelerin tefekkürleri ve iç seslerinin yansıtılması ile oluşmuş kitaplardır. Bu sebeple her bölüm farklı bir görüşü ihtiva eder ve sistematik bir yapıya sahip değildir. Genel anlamda bilgelerin kendilerine teslim olacak öğrenciler bulmasını isteyerek kutsal metinlerin özünün açıklanmasına ve öğrencilerin iyi örnek olarak yaşamalarına yönelik tavsiyeler verir (Işım, 1976: 5-11). Diğer kutsal kitap Brahmanalar ise Vedaların tefsiri mahiyetindedir (Tümer, 1992a: 330).

Hinduizm ne politeist ne de monoteist olan, henoteist yapıya sahip bir dindir (Günaltan, 2006: 91-93). İnanç esaslarına bakılacak olursa kuruluşunda bir Tanrı olgusunun var olmadığı, bunun devamında çoklu Tanrı inancının benimsendiği gözlemlenirken Upanişadların ortaya çıkmasıyla tektanrılı bir yapıya dönüşüm çabaları görülmektedir. Vedalar kitabında geçen Brahma, Upanişadların tektanrılı

anlayışının bir neticesi olarak en güçlü Tanrı ve tek Tanrı olarak görülmeye başlamıştır. Buna karşın diğer tanrılar da öneminden kaybetmemiştir. Şiva ve Vişnu adındaki iki tanrı da halk nazarında oldukça fazla itibar görmektedir (Demirci, 1998: 115-116).

Hint toplumlarında sosyal statü farkı çok belirgindir. Bunun en temel sebebi ise toplumu sınıflara ayıran kast sistemidir. Kast, aynı ekonomik statüde atadan kalma miras olan haklar ile birbirleri arasında ilişkiler kuran toplumsal sınıflara denir. Bu sınıflar seçilmez. Sistemde dört statü vardır. Bunlar; din adamlarının (Brahmanlar) oluşturduğu birinci sınıf, yönetici ve askerlerin (Kşatriya) oluşturduğu ikinci sınıf, esnaf ve çiftçilerin (Vaisya) oluşturduğu üçüncü sınıf ve işçilerin (Sudra) oluşturduğu dördüncü sınıftan müteşekkildir. Bu inanca göre kastlar Brahma denilen Tanrı'nın vücudunun farklı yerlerinden yaratılmıştır. Sırasıyla 1'inci sınıf Tanrı'nın ağız, 2'nci sınıf kolları, 3'üncü sınıf midesi ve en alt sınıf ayakları olarak kabul edilir (Tümer ve Küçük, 1993).

Hinduizm inancında kurtuluş doktrini önemli bir yer tutmaktadır. Bu anlayışa göre insanın Karma ve Samsara arasındaki durumuna bakmak gerekir. Karma; her insanın kendi yaptıklarından sorumlu tutulmasıdır. Kişinin gerçekleştirdiği bu fiiller neticesinde ortaya çıkan sonuçlara katlanması gerekir. Bu düşüncenin temelinde insanın yaptığı iyi ya da kötü her şeyin evrenin adaleti gereğince kişiye döneceği anlayışı yatmaktadır (Brunton, 2003: 19). Samsara ise insanın karması sonucu ölüm-doğum döngüsüne girmesidir. Hinduizm inancının gayesi ise insanı bu döngüden kurtararak kurtuluşa (mokşa) erdirmektir. İnsanı bu döngüde mahsur bırakan şey ise cahillikleridir. Hinduizm'de insanların Tanrı hakkındaki düşüncelerinin yanlış olduğu, insanların Tanrı'nın gerçek doğasının çoklukta teklik olduğunu anlayamadığı, bunu da fertlerin bencilliğinden ve isteklerinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bu iki kötü haslet cehaletin göstergesi olarak insanı samsarada tutar. Bu döngüden kurtuluş, insanın içindeki kendisine hayat bahşeden ile aynı tabiatta olduğunu anladığı gün olacaktır. Tanrı tüm varlığı ile kişinin kalbinde var olduğunda inanan samsaradan kurtulacaktır. "Ruh her canlıya hayat veren her canlıda görülen bu Brahma çarkında kanat çırpar. O kendini ayrı hareketi geçireni ayrı düşünür. Onun tarafından kabul edildiğinde de ölümsüzlüğü elde eder (Upanişadlar, 2008: 275-276)." Buradan da anlaşılacağı üzere Brahman ile bir olmak insanı bilge yapmaktadır. Bu kurtuluş yoluna "bilgi yolu" (Jhana-Marga) denir. Bilge insan ölümsüz olur, ölümsüzlük de

samsaradan kurtuluş demektir (F. Aydın, 2005: 72-73). Bunun dışında kendi kastında dinî vecibelerini yerine eksiksiz getiren, yani amel yolunu (Karma-Marga) izleyen kişiler, Krişna'ya aşkla, şevkle ve zihnini O'na bağlayarak ibadet eden aşk yolunu (Bhakti-Marga) izleyenler ile yoga yapanlar kurtuluşa ereceklerdir (Eşmeli, 2018: 250-251).

3.3.2. Budizm

Budizm m.ö. 6. yüzyılda yaşayan Siddhartha Gautama Sakyamuni'in ortaya koyduğu öğretiler etrafında şekillenen bir inançtır. Sakya Krallığı'nın bir prensi olarak refah içerisinde yaşamış olan Siddhartha, hastalık ve ölüm dolu bir dünyevi hayatı düşünerek inzivaya çekilmiş, 6 yıl sürdürdüğü riyazet hayatında katı bir münzevi hayatın insanın dertlerine çözüm olmadığını düşünmeye başlamıştır. İnsanlar tarafından Siddhartha "eren" veya "ermiş kişi" anlamına gelen Buda ismi ile anılmaya başlanmıştır. Buda'nın varlığı ile ilgili birden fazla anlatım vardır. Bu anlatıların ortak temeli Buda'nın Tanrı'nın yeryüzündeki avatarı olması üzerinedir. Buda her ne kadar insan görünse de özünde Tanrı'nın vasıflarına sahiptir (Yitik 2007). Budistlere göre tek bir Buda'nın varlığından bahsedilemez. Onlara göre 25 Buda vardır. Siddhartha son Buda'dır (Tümer ve Küçük, 1993). Genel anlamda Buda, Hint din anlayışında ruhun kurtuluşunu sağlamak amacıyla ortaya koyulan ahlak ve doğruluk yolunun insanlara öğretilmesi için görevlendirilen kişidir (Güler, 1997).

Budizm'in ortaya çıkışı ile birlikte yayılışı üç dönemde anlatılmaktadır. Bu dönemler; Buda'nın kendi gezileri ile halka vaaz etmesi sonrasında keşişlerinin dini yayma çabalarının yer aldığı m.ö. 3'üncü yüzyıla kadar geçen süre ilk Budizm dönemi, Maurya Kralı'nın Budizm'le tanışması ile Buda'nın öğretilerinin özellikle pratiklerinin önemli olduğu Hinayana dönemi ve Budizm'i daha evrensel bir hâle büründürmeyi isteyenlerin ortaya çıktığı Mahayana dönemidir. Bu dönemlerden Kral Asoka'nın dönemi oldukça önemlidir. Zira bu dönemde Budizm Hinduizm'in bir kolu olarak görülmekten çıkmış, müstakil bir din hâlini almıştır (Yitik, 2007a: 416)

Buda öğretilerinde "orta yol" vurgusu sıkça yapılmaktadır. Ona göre insan, mutluluğu sadece istek ve arzularının yerine getirilmesinde aramamalıdır. Diğer taraftan dünya ile tüm bağıni koparıp asketik (Çetin, 2020) bir yolu da seçmemelidir. Buda, bu iki aşırı uçtan uzak durulmasını ister. Hinduizm'in yapısında bulunan kast sisteminde dini sadece bir zümreye ait kılarak Brahman sınıfının altında kalanlarının elinden din alınmış olmaktadır. Hâlbuki kimse kurtuluş için bir sonraki hayatını beklememelidir.

Buda Hinduizm’de karma diye ifade edilen ve sadece tanrıların isteği doğrultusunda ilerleyen yazgı anlayışına da karşı çıkar. Ona göre insan dünyada yaşayan bir varlık olarak onun şartlarına uygun olarak kendini düzenlemelidir. Kurtuluş, insanın kendi eliyle inşa edeceği bir süreçtir. İşte insan böylece yaptığı eylemlerin sorumluluğunu üzerine almış ve Tanrı’nın karmaya müdahalesine ihtiyaç kalmamış olacaktır (Güngören 1981: 103).

Budizm Hinduizm kutsal literatürünü kabul etmez. Bunun sonucu olarak kast sitemine de karşı çıkar. Bunun yanında Hindu inancının özünde olan reenkarnasyon, karma ve kurtuluş öğelerini ufak değişikliklerle uygular. Özellikle m.ö. 1’inci yüzyılda ortaya çıkan Mahayanacı anlayışta Hindu inancındaki ölüm sonrası hayat anlayışının kabul gördüğü bilinmektedir. Budizm’in müstakil bir din olarak ortaya koyduğu inançlar ise varoluş yasası, dört temel gerçeklik, sekiz dilimle ifade edilen orta yol ve nirvanadır.

3.3.3. İbn Battûta Seyahatnamesi’nde Hinduizm ve Budizm

İbn Battûta Müslümanların hâkim olduğu topraklara ziyaretler gerçekleştirmeyi birincil hedef olarak belirlemiş bir seyyah olması hasebiyle İslam topraklarında seyahat etmeyi yeğler. Ancak seyahat ettiği diyarlarda devletlerin yönetiminde İslam olup halkının gayrimüslim olduğu topluluklarla da karşılaşmaktadır. O topluluklardan bir kısmı da Hinduizm ve Budizm müntesipleridir. İbn Battûta günümüzde Pakistan sınırları içinde bulunan Acûdehen (Pakpattan) şehrine ulaştığında ölen bir adamın cenaze töreni ile karşılaşır. Bu bölgede Hinduizm inancına sahip insanlar hükümdarın izni ile dinî liderler önderliğinde yakılmaktadır. Bu yakılma hadisesi esnasında adamın karısı adamın cenazesine sarılarak onunla birlikte ölmeyi tercih etmiştir. İbn Battûta başka bir kadının da kocası ile birlikte yakılmak için hazırlık yaptığını gördüğünü aktarır. Yolculuğun bir sonraki durağı olan Amcarî (Amjhera) şehrine geldiğinde Müslümanlar ile Hindu çetelerinin savaştığını anlatan Battûta ölen 7 Hindu’nun cenazesinin yakılmak üzere hazırlandığı anlatır. Bu hazırlıkların bir aşamasında süslü kıyafetlerini giyen üç kadının kocalarına vefalarını göstermek amacı ile kendi rızaları ile ateşe atılmak için at üstünde ilerlediğini anlatmaktadır. İbn Battûta kocası ile yakılmaktan geri duran kadınların toplum nezdinde aşağılandığını, vefasız kadın olarak azarlandığını da ifade etmektedir (İbn Battûta 2020: 394-395). Bahsi geçen, Hinduizm’de önemli dinî ritüellerden biri olan “Sati” geleneğidir. Satinin tarihi arka planın bakıldığında, onun Hinduizm’de kadının toplumdaki yeri ile ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Hinduizm’de kadın üst kastlar tarafından istismara açık, çocuk yaşta

evlendirilen, günahların ve karanlığın temsilcisi olarak görülmektedir. Bu inanışa göre kadın var olabilmek için erkeğe muhtaçtır. Okumasına, sosyal hayata karışmasına izin verilmez, bu şekilde eşi öldüğünde toplumdan soyutlanmış, korumasız kaldığı düşünülmektedir. Sati geleneğinin arkasında yatan ana düşünce bu iken bilim adamları konunun arka planında iki unsur açıklar: Üst kasttan ölen erkeklerin cenaze törenlerinin ihtişamını artırmak amacıyla ölene ait eşyaların yakılması geleneği ortaya çıkmış, kadın kocasının eşyası olarak görüldüğü için kadının da eşi ile birlikte yakılması sağlanmıştır. İkinci görüş ise savaşa giden Hint erkeklerin ölmesi durumunda kadınların düşmanın eline geçmek istemedikleri için kendi rızaları ile ateşe girdikleri yönündedir. Bu görüş ilk görüşten daha anlaşılır görülmektedir. Zira 1724 yılında Marwar bölgesinin hükümdarı Ajit Singh'in cenaze töreninde 66 kadın ateşe atlayarak bu geleneği yerine getirmiştir (Shamsuddin, 2020: 44-63).

3.3.3.1. Sri Lanka

İbn Battûta Sri Lanka'da bulunan Adem tepesine (Adam's Peak) ziyaret amacıyla uğramıştır. Hristiyan bir misyoner olan John de Marignolli, oldukça yüksek olan bu dağın etrafının bulutlarla kaplı olduğunu ve zorlukla görülebilen, ulaşamayacak gibi duran bir zirvesi olduğundan bahseder. İbn Battûta'da aynı ifadeyi "Bir bulut kümesi gibi gökyüzüne doğru yükseliyor." şeklinde ifade etmektedir. Bu dağ Hindular, Müslümanlar, Hristiyanlar ve Budistler için oldukça önemli bir ziyaret mekânıdır. Ayak izinin bulunduğu tepeye çıkılırken İbn Battûta eskilerin de kullandığını söylediği 12 adet zincir tırabzandan bahsetmiştir. Tepenin yüksek ve tehlikeli yolunu anlatır. Doğruluğu bilinmemekle birlikte bu zincirlerin İskender'in Hindistan seferi esnasında yapıldığına dair bilgiler bulunmaktadır (Yule vd., 1914).

Budistlere göre tepede bulunan ayak izinin sahibi Siddhartha Gautama'dır. Hindulara göre Şiva'ya, Hristiyanlara göre Aziz Thomas'a aittir; Müslümanlara göre ise Hz. Adem'in dünyaya gönderildiği ve ayağını bastığı ilk yerdir. İbn Battûta Çin'e ulaştığında Yuan Krallığı'nın hâkimiyetinde bulunan bölge 1333 yılında tahta geçen Togan Temur'un idaresindedir. Togan Temur 13 yaşında tahta geçmiş Bayan adındaki vezirin taht oyunları sonucu yönetimi kaybetmiş bir hükümdardır. Daha sonra darbe yaparak yönetimi el geçirse de istediği atılımı bir türlü gerçekleştirememiş, yaklaşık 30 yıl yıkılmamak için direnmiştir. Yuan krallığı Marco Polo'nun da ziyaret ettiği Kubilay Han'ın devletidir. Marco Polo bölge halkının Müslüman, Hristiyan ve Budist olduğunu aktarır. Kubilay Han'ın tüm dinlere eşit bir yaklaşımla bakması neticesinde

insanların bu bölgeye gelmesi oldukça kolay bir hâle gelmiştir (May, 2021). Moğol Hanedanı'na mensup kişilerin de birbirlerinden farklı dinlere inanmış olmaları Moğol dinî tutumunu gözler önüne sermektedir. Örnek olarak Ruysbroeckli Willem'in anlatılarına baktığımızda Mengü Han Hz. İsa'nın (a.s.) Vaftiz Yortusu gününde (6 Ocak 1254) keşişler tarafından vaftiz edilmiş, daha sonra Şamanların bayram günlerinde ve Hristiyanların önemli günlerinde sarayda ziyafetler vererek onları kutlamıştır. Yani anlaşılacağı üzere her dinin özel gününde sarayda dindarları ağırılarak ve onlara hediyeler takdim ederek tüm halkın kendisine bağlılığını temin etmiş oluyordu (Willem, 2010: 193-218). Mengü Han'ın annesi Sorkoktani Beki Hatun Hristiyan inancına sahip olmasına rağmen daha sonra Moğolların ilk Müslüman hükümdarı olan Berke Han'ın hocası Seyfeddin Bâherzî'yi Buhara'da yaptırdığı medresenin başına getirmiştir (Uyar, 2021: 131-149).

3.3.3.2. Çin

İbn Battûta Çin hakkında çini, porselen ve şehir güvenliğiyle ilgili olumlu görüşleri aktarmıştır. Ancak bölgede Pagan inancının yaygın olduğunu, bundan duyduğu rahatsızlığı da dile getirerek seyahatnamesinde anlatmıştır. Burada bahsi geçen Pagan anlayış Budizm'in Moğollar üzerindeki etkisi ile açıklanabilir. 13'üncü yüzyılda Moğol Devleti Budizm'in hâkim olduğu bir bölgede kurulmuştur. Moğollar bölgede yaşayan Uygurlar ile 1206 yılında karşılaşmış ve Budizm'in etki alanına girmiştir. Bu dönemden sonra Budist din adamları Moğollar tarafından saygı görmüş, ülkede itibarlı görevlere getirilmişlerdir. 14'üncü yüzyıla gelindiğinde Budizm, Şamanizm karşısında güç kaybetse de yapılan yeni mabetler ile Moğol topraklarında varlığını sürdürmeye devam etmiştir (Sagastre, 2006: 519-522). İbn Battûta Allah'a ve herhangi bir peygambere inanmayan Çinlileri kâfir olarak ifade edilmektedir. Bu sebeple Çin'i ve kültürünü çok merak etmemiş, evinden dışarıya mecbur olmadıkça çıkmamıştır. Hatta Müslüman biri ile karşılaştığında akrabalarından birini görmüş gibi sevindiğini dile getirmiştir. Bu bağlamda Çin'i ve Çin kültürünü yüzeysel ifadelerle anlatarak ilgili bölümü kısa anlatımlarla bitirmiştir (Dunn, 2004: 274).

3.3.3.3. Yogiler/Cukiler

İbn Battûta Delhi'den Kinbaya'ya doğru yaptığı yolculuğunda Müslümanların yaşadığı Perven şehrine de uğramıştır. Bu belde halkı Müslüman olmasına rağmen etraflarındaki hiçbir şehir Müslüman değildir. Perven şehrinin emiri Türk asıllı Bayram oğlu Muhammed adında bir beydir. Emir Muhammed, İbn Battûta'ya bu

şehrin yırtıcı hayvanlar ile anıldığını söyler. İbn Battûta'nın komşusu Muhammed Tavfirî adındaki bir zat, emir ile aynı doğrultuda şehre musallat olan bir aslandan bahseder. Bu aslan geceleri şehre saldırarak insanları öldürmekte, lakin yememektedir. Yöre halkı aslan saldırısından sonra ölümlerin göğüslerini açtıklarını ve ölümlerin kalbinin olmadığını gördüklerini anlatmıştır. Halk bu aslanın aslında cuki/yogi⁹ denilen büyücüler olduğunu ve insanların kalplerinin olmamasının sebebinin yogilerin büyülerini sonucunda gerçekleştiğini anlatır. Akabinde İbn Battûta “yogi tayfası” dediği büyücüler ile ilgili birkaç olay daha anlatmaktadır. Yogilerden olan yaşlı bir kadından “keftar” yani kan emici şeklinde bahseder. Keftar Farsça “sırtlan” ya da “ölü yağmacısı” anlamında kullanılan bir sözcüktür. Olayın gerçekleştiği yörenin Müslüman olması, yöneticilerin de Türk olması hasebiyle aynı kelimenin Kuzeydoğu Anadolu, Dağıstan ve Azerbaycan gibi bölgelerde de kullanıldığı görülmektedir. Bu bölgelerde cadı, büyücü ve yaşlı kadın gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Keftarküs kavramı da Artvin, Ağrı, Van gibi şehirlerde masalların kötü kadın karakteri olarak anlatılmaktadır (Dikmen, 1993: 2592). Bu durumda Türklerin İslam'a girdikten sonra bile geçmiş hayatları ile bağının devam ettiğini, kendi kültürlerine ait olan bir takım mitolojik varlıkları yaşatmaya devam ettiklerini görüyoruz. İbn Battûta'nın anlatımları ile günümüzde bahsi geçen bölgelerde hâlâ masal kahramanı olarak ya da kavram olarak kullanılması oldukça önemli bir bilgidir (Polat, 2019: 399-408).

İbn Battûta'nın anlatımında yogiler yemeden içmeden aylarca hayatta kalabilir, kendilerine yerin altında yaptıkları çukurdan evlerde yaşar, sadece nefes alabilecekleri küçük bir delik haricinde dışarı ile temas kurmadan aylarca hatta yıllarca burada kalarak hayatlarını idame ettirirler. İbn Battûta seyahatinin ilerleyen günlerinde yogilerden ders almış bir Müslüman görmüş ve bu Müslüman'ın yaklaşık yirmi beş gün aç susuz bir şekilde hiç kıvıldamadan oturduğuna şahit olmuştur. Halk yogilerin yaptıkları bir hapi kullanarak bu şekilde açlık ve susuzluğa dayandıklarını düşünmektedir. Yogiler gelecekte bilgi verebilen, bir bakış ile insanı öldürebilen ilginç insanlardır (İbn Battûta, 2020). Yogi Sanskritçe Cog kelimesinden türetilmiş bağ kurma, uyum, sabitleme gibi anlamlarda kullanılmaktadır. Terim olarak ise evrensel üst benlik ile bağ kurabilen ruhsal yoğunlaşma durumu olarak tarif edilebilir (Ernst ve Atalay, 2016: 355). İbn Battûta bir başka hadisede bir yoginin hükümdarın

---

⁹ İbn Battûta Yogi Kavramı yerine cuki/جوکی kelimesini kullanmıştır. Çalışmamızda bu kavram yogi olarak kullanılacaktır.

isteği ile insanların önünde uçtuğuna şahit olduğunu şaşkınlıkla ifade eder. Yogilerin bu güçleri ile ilgili olarak Moğol hükümdarı Ekber Şah döneminde araştırmalar yapılmıştır. Ekber Şah farklı dinlerin mensuplarını bir araya getirerek onların münazarasını dinlemeyi seven bir hükümdardır. Ayrıca bölgede yaşayan muhtelif dinleri öğrenme çabası ile birçok dini araştırmıştır. Bu araştırmalar esnasında yogilerin ilginçlikleri onun da gözüne çarpar (Konukçu, 1994: 542-544). Agra şehrinde yaptırdığı aşevleri ile fakir Hindu ve Müslümanlara yiyecek sağlayarak birçok yoginin bölgeye gelmesine sebep olmuştur. Hatta o dönemde bu bölgeye "yogiler şehri" anlamında Cogipura ya da Jogipura denilmiştir (Ernst ve Atalay, 2016: 343).

Hinduizm'in en önemli ibadetlerinden biri de kurtuluşa götüren bir yol olarak karşımıza çıkan yogadır. Yoga kelime anlamıyla "bağlamak, birleşmek gibi anlamlara gelip "yuj" kökünden türetilmiştir. İlk olarak Yoga Sutra tarafından m.ö. 2'nci yüzyılda kullanılan bu kavram "Tanrı ile insanı bağlayıp birleştiren" anlamında kullanılmıştır. 15'inci yüzyıla kadar felsefi bir hareket gibi görülen yoga, hatha yoga ile hareketli bir hâl almış, sadece mokşaya götüren bir yol olmanın yanında bedeni kontrol etmek için de kullanılmıştır (Yitik, 2013). Hinduizm'de insan yoga ile kâmil insan olma yolunda ilerler. Kendi istek ve arzularını kontrol edebilmeyi öğrenir. Bu şekilde kalbindeki Atman ile Brahman ayrımı ortadan kalkar ve samsara çarkından kurtuluşa doğru ilerler (Eşmeli, 2018).

Yoga aynı zamanda evrensel Ben'e ulaşmak için kişisel Ben'in eğitilmesini ifade eden bir kavramdır. Kişi yoga ile huzur ve mutluluğa ulaşmayı hedefler. Hint geleneğinde yoga düşüncesi Patanjali'ye atfedilen Yoga Sutra adındaki kitaba dayandırılır (Gündüz, 2017: 517). Patanjali, insanın duyularından sıyrılarak dış dünya ile olan bağımlı en aza indirmesini, böylelikle derûni olana yönelmesini kurtuluşun ilk adımı olarak görmektedir. Böylece insan sadece Tanrı ile iştigal etmiş olacak ve kurtuluşa erecektir. Patanjali'nin ortaya koyduğu klasik sistemde bilinenin aksine kişinin Tanrı'yla birleşmesi değil ruh ile bedenini ayırması hedeflenir. Bu şekilde insan maddi olan kirlilerden uzaklaşarak kendi safiyetine ulaşmalıdır. Bu şekilde kişi acı ve ıstıraptan koparak bir üst kasta bedenlenir ya da yarı semavi varlık haline bürünür (Arslan, 2013: 394).

İnsan zühd/Bilgi'ye ulaşırsa dünyanın ve onun getirdiklerinin faniliğini anlar ve onlardan vazgeçme ya da tikslenme ile uzaklaşır ve insanı dünyaya bağlayan şeylerin özlemi ortadan kalkmış olur. Son olarak ibadet eden insan Tanrı'nın yardımına mazhar

olacak ve yükselmeyi sağlayarak yeniden doğuşunu temin edecektir. Buradan anlaşılacağı üzere Patanjali kurtuluşu amel yoluna (Kriyâ), ardından zühd yoluna (Jyana) ve nihayet ibadet (Bhakti) yoluna bağlamıştır (Biruni, 2018: 43-45). Yoga Sutra'ya göre yoga sekiz basamaktan müteşekkildir. Bunlar; yama, niyama, asana, pranayama, prathayara, dharana, dhyana ve samahdi şeklinde sıralanmaktadır.

Yoga, zihinsel yoğunlaşma/meditasyon için kullanılan bir yöntem olarak kabul edilebilir. Yoga zihni meşgul eden her türlü şeyden uzaklaşarak zihnin sükunete ermesi ve rahatlmasını hedeflemektedir. Bunun için sessiz bir alana ihtiyaç yoktur. Her yerde yoga yapılabilir çünkü zihin bunun için uzun süreler boyunca hazırlanır. Bu şekilde zihin doğru nefes alma, doğru oturuş gibi yöntemlerle yogaya hazırlanmış olur. Böylece insan sevinç ve mutluluklarını acı ve ıstırapları ile birleştirerek bunların aslında aynı olduğunun farkına varır. Böylece insan dünyadaki huzur ve sakinliğe ulaşmış olmaktadır (E. Z. Turan, 2004). Yoga ile bireyin sadece Tanrı'yı düşünmesi, kendi içine yönelerek dış dünya ile bağımlı kesmesi öngörülür ve bu şekilde kendisine verilen mantraları ve kutsal metinleri okursa nihai kurtuluşa ereceğine inanılır (Gündüz, 2010: 283).

Hinduizm'de yoga mezhepleri, ortaya çıkmalarına sebep olan Şiva ve Vişnu ile irtibatlandırılır. Bu iki tanrı da yogi efendisi olarak kabul edilmektedir. Kurtuluşa giden yolda yoga her Hindu'nun öğrenmesi gereken bir tekniktir. Hinduizm'den zuhur eden Sihizm'de ise Tanrı'nın adının meditasyon halinde iken sürekli anılması önem arz etmektedir. Budizm'de ise Buda derin bir meditasyon hâlinde iken aydınlanmış, bu sebeple kurtuluşu somuttan soyuta doğru derin düşünce hâli şeklinde yorumlamıştır.

Son 30 yılda oldukça fazla gündeme gelen, özellikle Batı dünyası tarafından yoğun ilgi gören yoga son yıllarda Türkiye'de görülmeye başlamıştır. Bu ilginin artmasının en önemli nedenlerinden biri sağlık ile ilgili sorunlara karşı bir tedavi yöntemi olarak yoganın kullanılmasıdır. Gebelik, kanser, obezite, şizofreni ve vücut ağrıları ile ilgili şikâyetlerde psiko-sosyal anlamda fayda sağladığı görülmüştür (Köyüstü ve Kırık, 2021: 113)

Yoga günümüz dünyasında bir rahatlama ve egzersiz gibi kullanılsa da arkasında yatan binlerce yıllık dinî temelleri göz ardı edilmemelidir. Zira yoga yapılırken okunan mantraların, Hindu dinlerine ait kutsal metinleri içerdiği ya da “om” gibi bu dinlerin

“besmelesi” olarak görülen ifadeler olduğu aşikârdır. Her ne kadar egzersiz ve meditasyon aracı olarak kullanılsa da yoga dinî anlamı olan bir uygulamadır.

İbn Battûta Telink (Teling) şehrinde bulunduğu esnada yaşanan kıtlık sebebiyle hükümdar, vezir ve kadıların kendi imkânlarıyla fakirlere yardım etmesini emreder. İbn Battûta kendisine 500 kişilik bir gruba erzak temin etmesini istediğini anlatmaktadır. Bu olayın ardından İbn Battûta yardım ettiği insanların içlerinden bir kadını yanına getirdiklerini, bu kadının “keftar” (büyücü/cadı) olduğunu iddia ettiklerini anlatmıştır. İddiaya göre bu kadın yanında bulunan bir çocuğun kalbini yiyerek çocuğu öldürmüştür. Bu durum üzerine büyücü olduğu iddia edilen kadını hemen naibin (vekilin) yanına gönderir. Naip, kadının büyücü olup olmadığının anlaşılması için elleri ve ayaklarının içi su dolu küplere bağlanmasını ve kadının Cûn nehrine atılmasını emreder. Normal şartlarda kadının batıp boğulması gerekirken kadının suyun üstünde kaldığına şahit olunca büyücü olduğuna karar vermiştir. Bunun üzerine bu kadın yakalanarak yakılmıştır. İbn Battûta kadının küllerinin toplanarak halkın külleri paylaştığını görmüştür. Bunun sebebini sorduğunda ise; insanların inancına göre keftarin külü ile tütsülenen kişilerin bir yıl boyunca keftar büyüsünden korunacağına inandıkları söylenir (İbn Battûta, 2020). Kadına yapılan bu uygulama, Batı dünyasında cadılara uygulanan cadı avı ile benzer nitelikler taşımaktadır.

Bir başka yogi hadisesine gelindiğinde ise; başkentte iki yoginin sarayda bulunduğu esnada hükümdarın İbn Battûta’yı saraya çağırdığını ve bu iki yoginin İbn Battûta için bir gösteri yapmasını istediğini anlatır. Bunlardan biri bağdaş kurarak yerden yavaş yavaş yükselmiş ve havada asılı bir şekilde durmuştur. İbn Battûta bu duruma çok şaşırılmış, bayılacak kadar hayrete düşmüştür. İkinci yogi ise çedik denilen bir aletle yere vurduktan sonra çedik havalanarak havada duran yoginin ensesine vurmuş ve onu yavaş yavaş aşağıya indirmiştir. Hükümdar İbn Battûta’ya "Eğer kafayı yemeyeceğini bilsem karşıdakilere daha büyük ve esrarengiz işler yapmalarını emrederdim!" (İbn Battûta, 2004: 777) diyerek yogilerin gücünü İbn Battûta’ya göstermiştir. Yogiler kendilerine özgü duruş şekilleri belirleyerek bu şekilde transa geçmeye çalışmaktadır. Dünyevi arzularını kontrol etmek için trans hâlinde kımıldamadan dururlar. Transa geçtikleri anda eğer yeterli güce eriştiler ise kalplerini ve damarlarını kontrol edebilir hâle gelebilirler. Hatta bununla ilgili bir rivayete göre, bir yogi transa geçtiğinde, dudağının üzerine toprakla bir hardal tanesi bırakıldığında, tohum filizleninceye kadar hareketsiz kalabilir. Ayrıca belli süreler içinde toprağın altına gömülüp canlı çıkan

yogiler de vardır (Crow, 2002: 71-76). New York'ta yaşanan bir olayda Mısırlı Hamid Bey adındaki adam kataleptik trans hâline geçtiğinde kaskatı kesilmiş, kulak, burun ve ağız pamukla doldurulmuş, yaklaşık 1,5 metre (5 fit) toprağa gömülmesine rağmen 3 saat sonra sağ olarak dışarı çıkmıştır. Çıktığında nabızı ve kalp atışları mezara girerken ölçülen değerler ile aynıdır (The New York Times, 1927: 36). Bütün bunlara ilave olarak İngiliz psikiyatrist Cannon tarafından kaleme alınan, mistik olayların anlatıldığı *The Invisible Influence*'ta havasız durabilen, nabzını kontrol edebilen bilge/yogilerden bahsedilmektedir. Hatta onların mabedine gittiğinde yanlarına taştan bir lahit getirildiğini, lahidin üstü açıldığında içinde bir adamın ölü hâlde yattığını görür. Kendisine verilen izinle lahidin yanına giderek ayna testi yapar, nabız ve vücut sıcaklığını kontrol eder. Tüm bu tetkikler sonucunda bir hekim olan yazar, adamın nefes almadığını, nabzının atmadığını ve vücudunun taş kadar soğuk olduğunu anlatır. Ancak orada bulunan büyük Lhana adındaki yoginin dua benzeri anlamını bilmediği sözler etmesinden sonra lahitte bulunan adam gözlerini açarak dua edenin yanına kadar yürümüş ve eğilerek selam vermiştir. Sonra gözlerini büyük Lhana'nın ayırmadan tekrar lahide geri dönerek az önceki ölü hâline geri dönmüştür. Cannon bunun ölü mü yoksa transa geçmiş bir yogi mi olduğunun anlamadığını aktarır. Ayrıca bu yogilerin dokuz aya kadar aç kalabildiklerini, zihinlerinin, organlarına oldukça hâkim olduklarını anlatır (Cannon, 1934: 147-148). Daha çok Uzak Doğu din geleneğinde karşımıza çıkan bu durum diğer dinlerde de kendini göstermektedir. Dinlerin mistisizm ve metafizik âleme ait düşünceleri ve eylemleri yüzyıllardır var ola gelmiştir. Bu konuda ilk çağlardan itibaren Uzak Doğu din anlayışı içinde yerini almış birçok mistik olay karşımıza çıkmaktadır. Bu dinî düşüncenin temelinde her şeyde var olan biricik Tanrı ile bir olma fikri vardır. Bunun için insan önce kendini bilmeli, kendine hâkim olabilmelidir. Tüm bu bilgiler ışığında İbn Battûta'nın çağında şaşırdığı bu durumların ne kadar mümkün olduğu bir kez daha düşünülmelidir.

3.3.3.4. Kacerra

Perven'den yola çıkıp Kacerra (Hacuraho) şehrine ulaştıklarında içinde putların bulunduğu ancak Müslümanlar tarafından bu putların uzuvlarının kırıldığını ifade ettiği bir mabet bulunmaktadır. Aynı mekânda bulunan kulelerin altında bir grup yoginin oturduğunu, saçlarının neredeyse yere degecek kadar uzun olduğunu, yaptıkları perhiz sebebiyle yüzlerinin solmuş bir hâlde olduğunu anlatmaktadır. Müslümanların bir kısmının eğitim almak için bu yogileri ziyaret ettiğini aktarır.

Halkın sözlerine göre cüzzam ve sedef hastalığına yakalanan insanların burada meskûn olan yogilerin yanında kalarak iyi olduklarını ifade etmektedir (İbn Battûta, 2020).

İbn Battûta Kırka (Goga) adasına vardığında küçük bir adaya geldiklerini, bu arada bir yoginin dikkatini çektiğini ve hemen onun yanına gittiğini ifade ederek budehane ya da budhane (puthane, put evi) dediği bir yerin duvarına yaslanmış bir şekilde duran bir yogiden bahseder. Bu yogi, etrafında herhangi bir yiyecek bulunmayan ve asla konuşmayan bir kişidir. Ancak İbn Battûta onun yanındayken yüksek sesle bağırıp bir Hindistan cevizinin düşmesine sebep olmuş, Hindistan cevizini İbn Battûta ve yanındakilere vermiştir. İbn Battûta da elinde bulunan tespihi bu yogiye verdiğini anlatmaktadır. Bu tespih teslim edilince adamın tespihi öperek kibleye döndüğünü anlatan İbn Battûta, bu hadisede bahsi geçen yoginin Müslüman olduğunu ancak yöre halkından bunu gizlediğini anladığını ifade eder. Daha sonra bunu arkadaşlarına açıkladığında arkadaşlarının derhâl adamın yanına gittiğini ancak adamı bulamadıklarını ifade etmektedir (İbn Battûta, 2020).

SONUÇ

14. yüzyıl Orta Çağ dünyasında İbn Battûta yaklaşık yüz yirmi bin kilometrelik seyahatiyle çağının en büyük gezgini sayılabilir. Her ne kadar Avrupalı araştırmacılar onu Marco Polo ile karşılaştırırsa da bu adil bir karşılaştırma değildir. Nitekim İbn Battûta Endülüs'ten Çin'e kadar birçok farklı ülkeyi ve insanı görmüş ve fiziki dünyanın da ötesinde insanların dünyasına dair bilgileri aktarmayı bilmiştir. İnsana dair hiçbir ayrıntıyı atlamadan anlatmaya çalışan seyyah, hükümdarlardan tacirlere, mutasavvıflardan fakihlere birçok insan hakkında, bu insanların gelenek ve görenekleri ile giyim kuşamına dair birçok bilgi vermektedir. Zikrettiği isimlerin çoğu çağının önemli şahsiyetleridir. Bunun yanında insana dair verdiği bir başka önemli bilgi de inançlar ile alakalı olanlardır. İbn Battûta mesleği ve genel itibariyle dervişane bir hayat sürmesi sebebiyle gittiği her ülkede saygı görmüş, bu ülkelerde diplomatik görevler de üstlenmiştir. Tüm bunlara bakıldığında İbn Battûta elde ettiği itibar ve saygınlık ile Müslüman ülkelerde oldukça rahat seyahat etmiştir. Ziyaret ettiği ülkelerde meskûn bulunan gayrimüslimler ile karşılaşarak onlarla ilgili bilgiler de vermiştir. Yine bu hürmetin bir sonucu olarak Müslüman olmayan devletlerde de oldukça rahat bir şekilde gezmiş, bu devletler ve insanların din ve inançları hakkında gözlemler yapmıştır. İbn Battûta'nın katettiği mesafe günümüz şartları düşünüldüğünde bile katedilmesi neredeyse imkânsız görülmektedir. Bu sebeple onun bu geniş coğrafyada yer alan dinler hakkındaki görüşleri de oldukça önem arz etmektedir.

Çalışmamız İbn Battûta'nın çağdaşı olan ve karşılaştığı gayrimüslimler hakkında geniş bilgiler vermektedir. İbn Battûta ve ondan önce İslam coğrafyasında seyahat etmiş seyyahların, yaşadıkları çağ ile ilgili verdikleri bilgiler oldukça önemlidir. Bahsi geçen seyyahlar İslam'ın egemen olduğu topraklardaki gayrimüslim halklar hakkında da gözlemlerini aktarmaktadır. Bunun bir neticesi olarak bu toplumlarda yaşayan gayrimüslimlere karşı Müslüman seyyahların yaklaşımları dinler tarihi bilimi içerisinde incelenmelidir. Zira dinlerin birbirleri ile olan etkileşimi neticesinde birçok dinî ritüel ya da gelenek öteki din ve inançlara geçmektedir. İbn Battûta'nın seyahatlerinin büyük bir kısmı da Müslümanların hâkim olduğu ülkelere doğru bir seyir izlemiştir. Hâl böyle olunca biz İslam toplumunda yaşayan Orta çağ Yahudilerini, Hristiyanlarını, Hindu ve Budistlerini İbn Battûta'nın bakış açısı ile görmekteyiz. Bunun neticesi olarak zikredilen dinler ile onların inanç ve ibadetleri

hakkında verdiği bilgileri yeniden değerlendiriyoruz. İbn Battûta'dan üç asır önce yaşamış ve İslam'ın ilk seyyahları sayılabilecek İbn Fadlân ve el Mes'ûdî de İbn Battûta ile neredeyse aynı bilgileri bizlere sunmaktadır. İbn Fadlân İdil Bulgarlarına giden güzergâh üzerinde karşılaştığı gayrimüslimleri bir dine ya da kitaba bağlı olmadıkları için “Yolunu şaşırılmış eşekler gibi bir dine inanmıyor ve başvurmuyorlardı, akıllarına göre hareket ediyorlar”(İbn Fadlân, 2021: 10) şeklinde tanıtarak din olarak sadece başvuru kaynağı olarak kitap gönderilen inanç sistemlerini kabul ettiğini dolaylı olarak ifade etmektedir. El-Mes'ûdî de aynı coğrafyada yaşayan Hazarların Musevi yöneticiler tarafından yönetildiğini, buna rağmen halkın Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlardan oluştuğunu anlatmaktadır. Bu Musevi yöneticiler, Hazar devletinde yaşayan halkın inancına saygı duymuştur. Her dine ve mezhebe farklı kadı görevlendirerek her inananın kendi mahkemelerinde yargılanmasına destek çıkmıştır. El Mes'ûdî'ye göre Musevi Hazarların yeni Müslüman olmuş İdil Bulgarlarına karşı yaptıkları seferler dinî bir çatışmadan çok büyük bir devlet olan Hazarların yeni otlaklar bulma çabasını göstermektedir. Bu sebeple yapılan bu Hazar seferleri dinî olmaktan çok ekonomik, kültürel ve siyasi hedefler içermektedir (2004: 65-66). 12'nci asırda İslam coğrafyasında seyahat eden bir başka isim de İranlı şair, yazar ve seyyah Nasır-ı Hüsrev'dir. O da seyahat ettiği yerlerde birçok gayrimüslimle karşılaşmıştır. İbn Battûta'nın ziyaret ettiği Kudüs ve özelde Cehennem Vadisi'nin Yahudi ve Hristiyanlarca kutsallığını anlatmıştır. İbn Battûta'dan bir asır önce eleştirilere maruz kalacak kadar benzer bir güzergâh üzerinden seyahat etmiştir. Bu seyahatlerde İbn Battûta seyahat ettiği yerler dışında Sicilya yakınlarında karşılaştığı Hristiyanlar ile ilgili gözlemlerini aktarmaktadır. Örneğin bu bölgede yaşayan Hristiyan kadınların Müslümanlara yakın bir tesettür anlayışı olduğundan bahseder. İbn Battûta'nın bahsettiği Hz. İsa'nın (a.s.) geleceğine inanılan Ak Mescid'den de aynı şekilde bahsetmektedir (Nasır-ı Hüsrev, 1994).

İbn Battûta seyahatinin sadece birkaç yerinde Yahudiler ile karşılaşmıştır. Bu Yahudiler ile ilgili olarak aktardığı bilgilere bakıldığında İslam devletlerinin hâkimiyeti altında yaşayan Yahudilerin Müslüman halktan farklı kıyafetler giydiğini, farklı mahallelerde iskân ettirildiğini ve ticaret ile uğraştıklarını görüyoruz. İbn Battûta Anadolu topraklarında yaşayan Yahudilerin devlet kademelerinde saygın bir yere kadar yükselebildiğini Birgi sultanının huzuruna çıkan Yahudi doktor hikayesi ile göstermektedir. Yahudi doktorun Bey tarafından gördüğü saygı İbn Battûta'yı rahatsız

etmiş, bu duruma şiddetle karşı çıkarak Yahudi doktora tepki göstermiştir. İbn Battûta'ya göre bir Yahudi ya da başka bir gayrimüslim, Müslümanların yanında saygı duyulacak bir yerde değildir. Bu tepki Yahudi karşıtlığı olarak anlaşılmalıdır. Seyahatnamenin ilerleyen bölümlerinde bu sert tepkinin daha ılımlı bir hâl aldığı görülmektedir.

İbn Battûta Yahudilerde olduğu gibi Hristiyanların da Anadolu coğrafyasında farklı kıyafetlerle farklı mahallelerde iskân ettirildiğini aktarmaktadır. Anadolu, Hristiyanlığın yayılmaya başladığı ve ilk mabetlerini inşa ettiği ilk toprak parçasıdır. Bu sebeple Antalya, Antakya ve İzmir gibi şehirlerde Hristiyan sayısının oldukça çok olduğunu seyahatnameden anlamaktayız. İbn Battûta'nın Anadolu seyahatlerinde Anadolu'da beylikler dönemi yaşanmaktadır. Ege ve Marmara çevresinde bulunan Aydınoğulları ve Osmanlıların Hristiyan devletler ile olan mücadelesine İbn Battûta da şahit olmuştur. Aydınoğulları İzmir Beyi Umur Bey ile karşılaşan İbn Battûta onun haçlılarla savaştığını söyleyerek onun yaptığı cihattan kıvanç ile bahsetmektedir. Osmanlı beyi Orhan Gazi'nin babasının vasiyeti üzerine Bursa şehrini feth ettikten sonra beyaz kubbeli olduğu anlatılan İznik Ayasofya kilisesinin camiye çevrilmesinden de oldukça memnun olmuştur.

İbn Battûta daha önce Müslüman bir seyyahın ziyaret etmediği, Ortodoks Hristiyanların merkezi kabul edilen İstanbul şehrine de uğramıştır. Dönemin şartları düşünüldüğünde çok kolay olmayan bu iş, Altın Orda Devleti hükümdarı Özbek Han'ın hanımı, aynı zamanda Bizans Kralı 3. Andronikos'us kızı Beylun Hatun'un misafiri olarak şehre gitmesiyle mümkün hâle gelmiştir. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu, Müslüman olan seyyah ve tüccarların ülkesinde serbestçe dolaşmasına izin vermemektedir. Bu izin Altın Orda ve Bizans arasında kurulan siyasi bağlantılar neticesinde mümkün olmuştur. İbn Battûta İstanbul gezilerinde kendisine verilen tercüman ve rehber eşliğinde şehri gezmiştir. Şehri gezerken Orta Çağ dünyasının en büyük mabetlerinden biri olan Ayasofya Kilisesi'nden ve etrafındaki birçok kiliseden bahsetmektedir. İstanbul, İbn Battûta'nın ziyaret ettiği dönemde nüfus yoğunluğunun çoğunu ruhbanların oluşturduğu bir şehirdir. Bu ülkede görme engelliler için, aristokrat sınıfın çocukları için hatta yaşlı aristokrat sınıf için ayrı ayrı birçok kilise inşa edilmiştir. İbn Battûta yanındaki tercümanla ilerlerken karşısına çıkan ve kralın babası olarak tanıtılan bir adamla karşılaşır. Bu adam İbn Battûta'nın ziyaret ettiği yerleri duyunca elleri ile İbn Battûta'nın ayağına dokunarak yüzüne sürmüştür. Bunu

yapma sebebi ise Hristiyan inancında kutsal kabul edilen Kutsal Kabir Kilisesi ve Kudüs'e gitmesidir. İbn Battûta "büyük kilise" dediği Ayasofya'ya girmek istediğinde, giriş kapısının üstünde bulunan haç sembolüne secde ederek içeriye girebileceği aktarılmış, bunun üzerine İbn Battûta Ayasofya kilisesini dışını anlatmakla yetinmiş ve içeriye girmemiştir. Burada İbn Battûta'nın meraklı ve ilginç şeyleri seven bir karaktere sahip olduğunu düşündüğümüzde bunu yapması beklenebilirdi ancak kendisi dinî hassasiyetleri gereği böyle bir durumda merakının peşinden gitmemiştir.

Kırım şehrine ulaştığında Kefe diye anılan bir yerde kalan İbn Battûta ve arkadaşları misafir kaldıkları mescidin yanında bulunan kilisenin çan seslerini duyunca minareye çıkarak ezan okumuş, bu şekilde tepkisini göstermiştir. Ayrıca İstanbul'a doğru hareket ederken Müslüman adetlerini Bizans sınırına kadar sürdüren ancak Bizans sınırından itibaren Hristiyan adetlerine dönen Beylun hatun ile ilgili olarak da şaşkınlığını ifade etmektedir.

Hindistan ve Çin'e yaptığı seferlerde karşılaştığı, olağanüstü şeyler yapan Yogilerden/cukilerden bahsetmektedir. Bunlar günlerce aç kalabilen, hiçbir destek almadan yerden yükselebilen, büyü gibi doğaüstü güçleri olan insanlardır. Bugünkü anlamıyla Budist rahiplerinin anlatıldığını düşündüğümüz bu insanların durumlarını İbn Battûta şaşkınlıkla karşılayarak onların anlamlandırılmaz insanlar olduğunu aktarır. Tüm bu anlatılardan anlaşılacağı üzere İbn Battûta Müslümanlar ile ilgili haberleri aktarırken çok fazla ayrıntıya girerek insan ve mekânları tasvir etmiştir. Ancak gayrimüslimler ile ilgili bir durum olduğunda bunu çok kısa ve olduğu hâliyle anlatarak sadece bilgi aktarımı yapmıştır. Örneğin Çin gibi büyük bir ülkeye seyahatler gerçekleştiren İbn Battûta'nın hiçbir eser ya da insanı ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiği görülmemiştir. Seyahatnamenin Çin'i anlatan bölümü seyahatinin yalnızca yüzde altılık kısmına denk gelir. Hâlbuki Bağdat, Şam gibi İslam beldelerinde bulunan camilerin her ayrıntısını teker teker aktarmaktadır. Bu seyyahın dinî duruşunu üzerinden çıkarmadan bir aba gibi taşıdığını göstermektedir. Bu durumun çalışmamıza en büyük etkisi gayrimüslimler ile ilgili bilgileri olduğu hâliyle aktarmasıdır.

Biz bu çalışmamızla İbn Battûta gibi tüm dünyanın dikkatini üzerine çekmiş Müslüman bir seyyahın yirmi sekiz yıl süre ile seyahat ettiği ülkelerde gayrimüslimlerle ilgili verdiği bilgileri derlemeyi amaçladık. Dinler Tarihi disiplini açısından değerlendirildiğinde İslam medeniyetinin güç kazandığı ve dünyaya hâkim olduğu bir dönemde gayrimüslim olan halka İbn Battûta'nın gözüyle bakma gayretinde

olduk. Bunun neticesinde İslam topraklarında yaşayan gayrimüslimler özgür bir şekilde dinlerini yaşamış, Müslüman idareciler tarafından hoşgörü ve adalet ile yönetilmişlerdir. Müslüman devletlerin çoğunda gayrimüslimlerin kendilerine ait bir mahkemesi bulunmaktadır. Ayrıca gayrimüslimler kendilerine ait kilise, sinagog, mandir ve budehane gibi mekânlarda ibadetlerini özgürce yerine getirebilmişlerdir.

İbn Battûta seyahat ettiği dönemin şartlarında oldukça zor olan bir yolculuğu başarı ile tamamlamıştır. Bu yolculukta gördüğü birçok mekânı ve insanı nesnel bir şekilde ifade etmeye çalışmıştır. Seyahatnamesi hakkında birçok eleştiri gündeme getirilmesine rağmen çağının en önemli seyyahı olarak bilim dünyasına oldukça önemli katkılarda bulunmuştur. Tarihten ekonomiye, sosyolojiden dinler tarihine birçok bilim dalı için önemli bir kaynak mahiyeti taşımaktadır.

KAYNAKÇA

- Adji, M. (2002). *Kıpçaklar: Türklerin ve Büyük Bozkırın Kadim Tarihi* (Z. B. Özer, Çev.). Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- Ahincanov, S. M. (2010). *Kıpçaklar: Türk Halklarının Katalizör Boyu*. Ankara: Selenge Yayınları.
- Akalın, Ş. H. (2019). *Türkçe Sözlük* (11. bs). Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Akdes, P. (1936). *Çaka - İzmir ve Yakınındaki Adaların İlk Türk Hakimi*, (1. bs). İstanbul: Edirne ve Yöresi Eski Eserleri Sevenler Kurumu Yayınları.
- Akyol, Y. E. (2019). *19. Yüzyılın İkinci Yarısında Kudüs Kamame Kilisesi Üzerine Osmanlı Politikaları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Pamukkale Üniversitesi, Denizli.
- Aliev, S. M. (1999). İbn Fadlân. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.19). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Arslan, H. (2013). *Hint Dinlerinde Bir Arınma ve Aydınlanma Yolu Olarak Yoga*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü. İzmir
- Arslantaş, N. (2001). *Ortaçağ'da İki Yahudi Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri: Üç Kitada Sosyal, Siyasi, Ekonomik İlişkiler, Azınlıklar, Dini Kurumlar ve Haçlı Seferleri* (1.bs). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Avcı, C. (2004). Mes'ûdî. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.29). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Avi-Yonah, M. (2023). Bethlehem. *Encyclopaedia Judaica* <https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/bethlehem> [30 Mart 2023].
- Aydın, F. (2005). *Hint Dini Düşüncesinde İnsanın Özgürlük Arayışı*. İstanbul: Ataç Yayınları.
- Aydın, M. (1998). Hristiyanlık. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 17). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Aykut, A. S. (1999). İbn Battuta. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.19). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Azamat, N. (2006). Nâsır-ı Hüsrev. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 32). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Bahadır, S. (2017). İbn Fadlân'ın (Rihletu'bni Fadlân) Seyahatnamesinde Türklüğe Bakış Açısı. *Zfwt-Zeitschrift für die Welt der Türken Dergisi*, 9(3):127-136.
- Ballı, A. ve Gökçe, A. F. (2021). Yahudi Göçleri ve Yahudi Kimliğinin Oluşumu. *İletişim ve Diplomasi*, (5): 57-80.
- Baykara, T. (1974). *İzmir Şehri ve Tarihi*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- Benjamin of Tudela (1907). *The Itinerary of Benjamin of Tudela: Critical Text, Translation and Commentary*. M. N. Adler (Der.). Londra: Henry Frowde.
- Bergreen, L. (2021). *Marco Polo Venedik'ten Şang-Tu'ya* (M. Zeybekoğulları, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Besalal, Y. (2019, 2 Ekim). Selçuklu ve Osmanlı Devrinde Yahudiler. *Şalom Gazetesi*.
- (2001). Tefila. *Yahudilik Ansiklopedisi*. (C.1). İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş..
- Bîrûnî, Ebû Reyhân Muhammed b Ahmed. (2018). Tahkîku Mâ Li'l Hind Biruni Gözüyle Hindistan. Der. A. İ. Yitik, Çev. Kıvameddin Burslan, 2. Bs. Türk Tarih Kurumu Yayınları. Ankara
- Bozkurt, G. (1993). Osmanlı-Yahudi İlişkilerine Genel Bir Bakış. *Belleten*, 57: 539-564.
- Bréhier, L. (1911). Marco Polo. *Catholic Encyclopedia*. New York: Robert Appleton Company <https://www.newadvent.org/cathen/12217a.htm> [10 Nisan 2023].
- Brunton, P. (2003). *Karma* (S. Soner, Çev.). İstanbul: Ege Meta Yayınları.
- Buhari, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *el-Câmi 'u's-şâhih*. 1.bs Dimaşk-Beyrut: Dâr İbn Kesîr, 1423/2002.
- Büyük Dinler ve Mezhepler Ansiklopedisi (Kolektif)*. (1964). Hinduizm. (ss. 45-62). İstanbul: Tan Matbaası.
- Cannon, A. (1934). *The Invisible Influence*. Londra: Rider and Co..

- Crow, W. B. (2002). *Büyünün, Cadılığın ve Okültizmin Tarihi* (F. Yavuz, Çev.). İstanbul: Dharma Yayınları.
- Çağrı, M. (2009). İslam Kültüründe Seyahat. *Din ve Hayat Dergisi*, (7):4-17.
- Çetin, G. Y. (2020). Sosyal Bir Olgu Olarak Hıristiyanlık ve Hinduizmde Asketizm. *Mecmua Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(10): 370-394.
- Demirci, K. (1998). Hinduizm. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 18). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Dikmen, A. (1993). Kafdar-Keftar. *Türkiye'de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü* (2. bs., C. 8, ss. 2592-2593). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Diyanet İşleri Başkanlığı. (2017). *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsiri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Doğancı, K. (2017). I. Constantinus'un Hristiyanlığı Meselesi ve Ölümü Hakkındaki Tartışmalar. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(33): 493-517.
- Donin, H. H. (1972). *To Be a Jew: A Guide to Jewish Observance in Contemporary Life*. New York: Basic Books.
- Dosick, W. (1995). *Living Judaism: The Complete Guide to Jewish Belief, Tradition, and Practice*. San Francisco: Harper San Francisco.
- Dunn, R. E. (1986). *The Adventures of Ibn Battuta: A Muslim Traveler of the 14th Century*. Londra: Croom Helm.
- (2004). İbn Battuta'nın Dünyası (Y. Sezdirmez, Çev.). İstanbul: Klasik Yayınları.
- Ebu Zehre, M. (1978). *Hristiyanlık Üzerine Konferanslar* (A. Nuri, Çev.). İstanbul: Türk Dil Kurumu.
- el-Bîrûnî, Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed (2019). *Maziden Kalanlar* (2. bs; A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Emecen, F. (1991). Antalya. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 3). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Enverî. (1954). *Le Destân D'umûr Pacha (Düstürnâme-i Enveri)*. Irène Mélikoff-Sayar (Der.), Paris: Presses Universitaires De France, 112-117.

- Ephrath. (2023). Encyclopaedia Judaica
<https://www.encyclopedia.com/religion/encyclopedias-almanacs-transcripts-and-maps/ephrath>[30 Mart 2023].
- Erbaş, A. (2003). *Hıristiyanlıkta İbadet*. İstanbul: Ay Işığı Kitapları.
- Ernst, Carl W. (2016). Arapça ve Farsça Tarih ve Seyahat Metinlerinde Yogi Değerlendirmeleri. (M. Atalay Çev.). *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 337-360.
- Erten, S. F. (1922). *Antalya Livâsı Tarihi*. İstanbul: Matbaa-i Amire.
- Esgin, M. (2012). Hıristiyanlık'ta Noel Bayramının Ortaya Çıkışı ve Türkiye'deki Yansımaları. *Bozok Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 2(2): 85-96.
- Eşmeli, İ. (2018). Hinduizm'de Kâmil/Kurtulmuş İnsan. K. Göz ve M. Türkan (Der.), *Medeniyet İnsan ve Din*, Ankara: Fecr Yayınları, 237-258.
- Eş-Şeyhâlî, Sabâh Nâci. (2018). Yahudi İbadetleri Namaz: Çeşitleri, Vakitleri, Duaları ve Kılınış Şekilleri (M. Ölmez Çev.). *Marife Dini Araştırmalar Dergisi*, 18(2): 649-664.
- Firestone, R. (2022). Yahudiliği Anlamak - İbrahim'in / Avraam'ın Çocukları. (A. İbrahim Çev.). *The Harriet and Robert Heilbrunn Institute for International Interreligious Understanding of the American Jewish Committee*.
- (2014). Rituals: Similarities, Influences, and Processes of Differentiation. A. Meddeb ve B. Stora (Der.), *A History of Jewish-Muslim Relations: From the Origins to the Present Day*. Princeton: Princeton University Press, 701-712.
- Fischel, W. J., Shirley Berry Isenberg, ve Benjamin J. (2007). Bene Israel. *Encyclopaedia Judaica* C. 3, ss. 335-338. Keter Publishing House Ltd. Jerusalem
- Freeman, C. (2003). *Mısır, Yunan ve Roma Antik Akdeniz Uygarlıkları* (1. bs., S. K. Angı, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Gibb, H. A. R. (1992). *Travels in Asia and Africa, 1325-1354* (C. 2). New Delhi: Asian Educational Services.
- Gökenç Gülez, S. (2022). Geleneksel Değerler Üzerinden Çin Toplumundaki Aile Kavramına Bakış. *Şarkiyat Mecmuası*, 41: 387-402.

- Güler, G. S. (1997). *Dünya Kuruluşundan Bugüne Kadar Vahiysiz Yaşayan Dinler*. İstanbul: Can Yayınları.
- Günaltan, M. Ş. (2006). *Dinler Tarihi Yeryüzündeki İlk Dinler*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Gündüz, Ş. (2010). *Hinduizm. Yaşayan Dünya Dinleri*. Diyanet İşleri Başkanlığı. Ankara
- Gündüz, Ş. (2017). *Din ve İnanç Sözlüğü*. İstanbul: Vadi Yayınları.
- Güngören, İ. (1981). *Buda ve Öğretisi*. İstanbul: Onur Basımevi.
- Gürkan, S. L. (2010). *Yahudilik* (3. bs). İstanbul: İsam Yayınları.
- (2013). Yahudilik. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 187-197). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Harman, Ö. F. (2004). Meryem. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 29, ss. 236-242). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hatipoğlu, İ. (2008). Rihle. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C.35, ss. 106-108). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Hawary, M. (2013). Prayer in Judaism and Islam. A. Meddeb ve B. Stora (Der.), *A History of Jewish-Muslim Relations: From the Origins To the Present Day*, Princeton: Princeton University Press, 713-719.
- Heyd, W. (1973). *Yakın Doğu Ticaret Tarihi* (2. bs; Z. Karal, Çev.). Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hrbek, I. (2023). Ibn Battuta. *Encyclopedia Britannica*. <https://www.britannica.com/biography/ibn-battuta> [28 Mart 2023].
- İbn Battûta. (1956). *The Travels of Ibn Battuta 1325–1354* (2. bs, C. 1). H.A.R Gibb (Der.), Cambridge: Hakluyt Society.
- (2004). *İbn Battuta Seyahatnamesi* (2. bs, C. 1; A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- (2020). *İbn Battuta Seyahatnamesi* (10. bs; A. S. Aykut, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

- İbn Bibi, Nâsîrüddîn Hüseyin b. Muhammed b. Alî el-Ca'ferî er-Rugadî el-Münşî. (1996). el-Evâmîrü'l-'Alâ'iyye fi'l-umûri'l-'Alâ'iyye (*Selçuk Name*) (M. Öztürk, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Milli Kütüphane Başkanlığı Basımevi.
- İbn Cübeyr, Ebü'l-Hüseyin Muhammed b. Ahmed b. Cübeyr b. Muhammed b. Cübeyr el-Kinânî el-Belensî. (2020). *İbn Cübeyr Seyahatnamesi* (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn Fadlân, Ahmed b. Fadlân b. Abbâs b. Râşid b. Hammâd (2021). *İbn Fadlân Seyahatnamesi* (10. bs.). (R. Şeşen, Çev.). İstanbul: Yeditepe Yayınevi.
- İbn Haldun, Ebû Zeyd Veliyyüddîn Abdurrahmân b. Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Hasen el-Hadramî el-Mağribî et-Tûnisî (2021). *Mukaddime*. Süleyman Uludağ (Der.). İstanbul: Dergah Yayınları.
- İbn Hurdâzbih, Ebü'l-Kâsım Ubeydullâh b. Abdillâh b. Hurdâzbih. (2008). Yollar ve Ülkeler Kitabı Çev. Murat Ağarı. Kitabevi.
- Işım, M. A. (1976). *Upânişadlar 'Tanrının Sözü'*. İstanbul: Dergah Yayınları.
- Jacobs, J. ve Ezekiel, J. (2022). Cochin. *Jewish Encyclopedia* <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/4435-cochin> [28 Şubat 2023]
- (2022). Beni-Israel. *Jewish Encyclopedia* <https://www.jewishencyclopedia.com/articles/2944-beni-israel#anchor1> [28 Şubat 2023].
- Janicsek, S. (1929). Ibn Battûta's Journey to Bulghâr: Is It a Fabrication? *Source: The Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, (4): 791-800.
- Kafalı, M. (2007). Özbek Han. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 34, ss. 107-109). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karaarslan, N. Ü. (1999). İbn Cübeyr. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 19, ss. 400-402). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Karahaliloğlu, A. ve Kurak Açıcı, F. (2021). Türkiye'deki Ayasofya Yapıları: Küçük Ayasofya. *İnönü Üniversitesi Kültür ve Sanat Dergisi* 7(2): 1-24.
- Karatay, O. (2004). Doğu Avrupa Türk Tarihinin Anahatları Altın Orda Öncesi Dönem. *Karadeniz Araştırmaları*, 3(3): 1-70.

- Kâşgarlı Mahmud, Mahmûd bin Hüseyîn bin Muhammed el-Kâşgarî (1335). *Dîvânü lugâti't-Türk* (C. 3). İstanbul: Emrah Matbaası.
- Katar, M. (2001). Hıristiyan Bayramları Üzerine Bir Araştırma. *Dini Araştırmalar*, 3(9): 7-27.
- Kaya, K. (2001). *Hinduizm*. Ankara: Dost Kitapevi.
- Kıldıroğlu, M. (2013). *Kırgızlar ve Kıpçaklar*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Kılıç, S., ve İhsan, S. (2011). Osmanlı Arşiv Vesikalarına Göre Hıristiyan Cemaatlerin Kamame Kilisesi ile İlgili Tartışmaları. *History Studies International Journal of History*, 3(3): 225-244.
- Knott, K. (2000). *Hinduizm'in Abc'si* (1. bs.). (M. Yolal, Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Konukçu, E. (1994). Ekber Şah. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 10, ss. 542-544). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Korkmaz, A. (2019). *Kuman Kıpçaklar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Köyüstü, S. & Kırık, A. M. (2021). Yogaya Genel Bir Bakış ve Yoga-Sağlık İlişkisi . 21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum , 10 (28) , 123-139
- Kurt, G., ve İspir, A. (2014, Ekim). Dünyayı Arşınlayan Üç Seyyah: Evliya Çelebi, İbn Battûta, Marco Polo ve Seyahatnamelerine Karşılaştırmalı Bir Yaklaşım. V. *Uluslararası Karşılaştırmalı Edebiyat Bilimi Kongresi*, Mersin.
- Kitâb-ı Mukaddes*. 1. Krallar 9:26-28. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=1.+Krallar+9%3A26-28> [14 Ekim 2022].
- 1. Krallar 10:11-12 <https://kutsalkitap.info.tr/?q=1.+Krallar+10%3A11-12> [14 Ekim 2022].
- Luka. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=luk%202> [27 Ekim 2022].
- Zekeriya 14:4. <https://kutsalkitap.info.tr/?q=zek%2014:4> [03 Nisan 2023].
- Küçük, A. (1992). Beytülahm. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 86-88). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- (2022a). İbadet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.19, ss. 235-240). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Küçük, M. A. (2000). *Yahudilikte; Hristiyanlıkta ve İslamiyette Kutsal Kitap Anlayışı* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- (2016). İkonografiden İnanca “İsa Mesih’in Dirilişi/Paskalya” Süreci. *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8): 230-274.
- Lavrentyeva, E. (2019). The Architectural History of the Church of the Holy Sepulchre in Jerusalem: The Question of the Periodization of Melchior De Vogüé. *Proceedings of the 2019 International Conference on Architecture: Heritage, Traditions and Innovations (AHTI 2019)*. Paris: Atlantis Press.
- Levine, M. (2022). The History of the Jews of Turkey. <https://aish.com/the-history-of-the-jews-of-turkey/> [28 Aralık 2022].
- Lian, X. (2011). *Redeemed By Fire: The Rise of Popular Christianity in Modern China*, Londra: Yale Üniversitesi Yayınları.
- Maimonides. (T.Y.). Tefilah ve Birkat Kohanim. (E. Touger, Çev.). https://www.chabad.org/library/article_cdo/aid/920161/jewish/tefilah-and-birkatkohanim-chapter-one.htm [04 Temmuz 2022].
- Marco Polo. (1979). *Marco Polo Seyahatnamesi* (F. Dokuman, Çev.). İstanbul: Tercüman Gazetesi Yayınları.
- Mattock, J. N. (1981). Ibn Battūta’s Use of Ibn Jubayr’s Rihla. Rudolph Peters (Der.), *Proceedings of the 9th Congress of the Union Européenne des Arabisants et Islamisants*. Leiden: E.J.Brill. 209-218.
- May, T. (2021). *Moğol İmparatorluğu* (Ü. E. Uysal, Çev.). İstanbul: Kronik Yayıncılık.
- Meistermann, B. (1910). Jerusalem (Before A.D. 71). The Catholic Encyclopedia Website: <http://www.newadvent.org/cathen/08344a.htm> [01 Mart 2023].
- Mes‘ûdî, Ebü’l-Hasen Alî b. el-Hüseyn b. Alî el-Mes‘ûdî el-Hüzelî. (2004). *Mürûcü’z-zeheb* (D. A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.
- Müslim, Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *Sahihi Müslim*. Riyad: Dâr Taibe. 1427/2006.
- Nânâ, M. (2008). *Yahudi Tarihi* (A. Batur, Çev.). İstanbul: Selenge Yayınları.

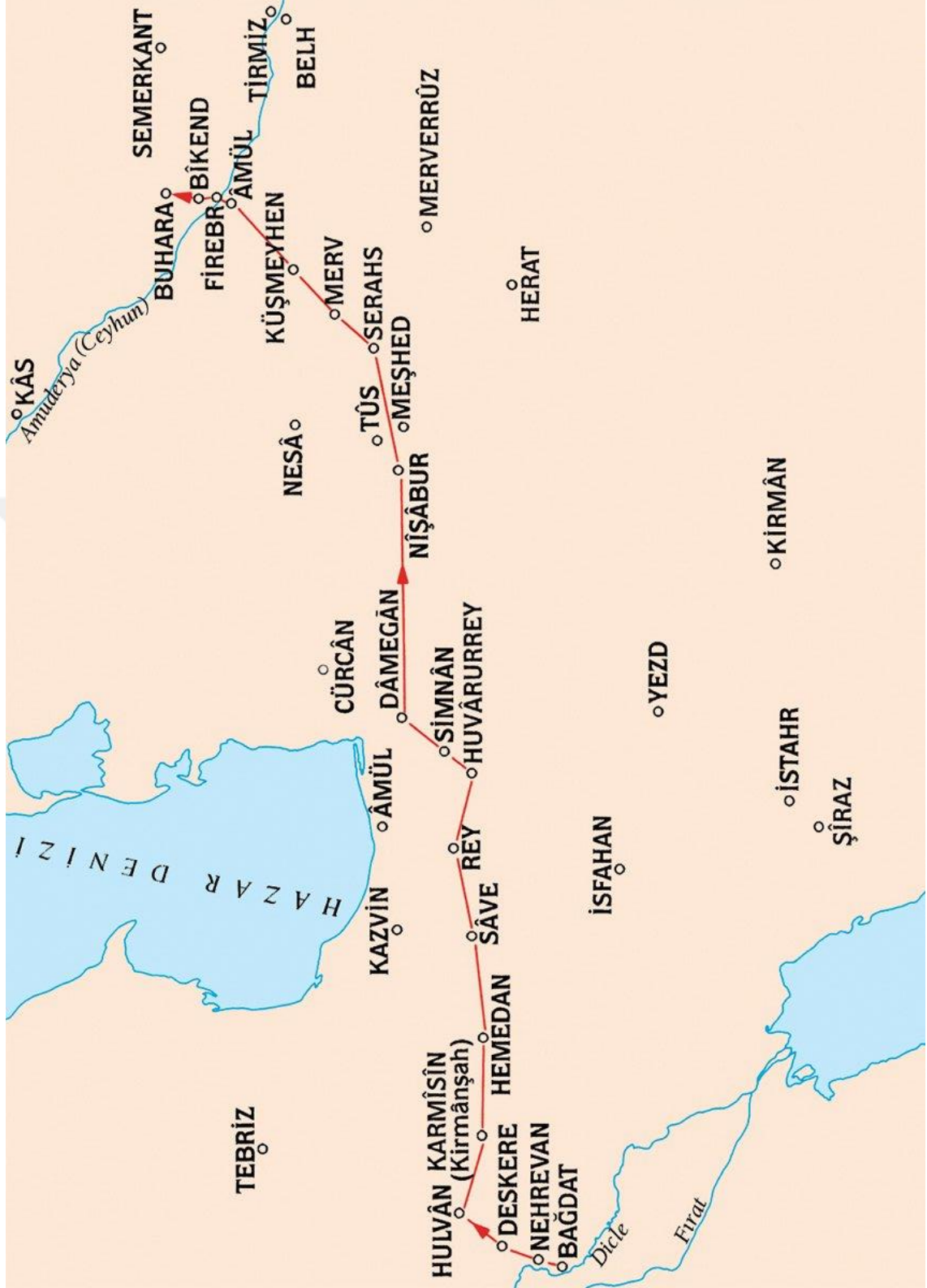
- Nasırı Hüsrev. (1994). *Sefernâme* (A. Tarzi, Çev.). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Netton, R. (1991). Basic Structures and Signs of Alienation in the “Rihla” of Ibn Jubayr. *Source: Journal of Arabic Literature*, 22(1): 21-37.
- Oral, M. (2011). Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati-I. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, (5): 125-140.
- (2011). Duvarlar Arasında Antalya Yahudi Cemaati-II. *Tarihin Peşinde Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırma Dergisi*, (5): 177-194.
- Öğreten, A. (2000). Türk Kültüründe “Yada Taşı” ve XVIII. Yüzyıl Sonu Osmanlı-Rus Savaşlarında Kullanılması. *Bellekten*, 64(241): 863-900.
- Öztürk, N. (2018). Hinduizmdeki Günlük İbadetlerden: Sandhyavandanam. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46: 15-36.
- Pamukkale Üniversitesi. (2023). Keftâr. *Farsça Sözlük*, Pamukkale Üniversitesi <https://pauctle.com/fatr/index.php> [13 Şubat 2023].
- Parfitt, T., ve Egorova, Y. (2005). Genetics, History, and Identity: The Case of the Bene Israel and the Lemba. *Culture, Medicine and Psychiatry*, 29(2): 193-224.
- Pellat, C. (2023). Ibn Djubayr. *Encyclopaedia of Islam* http://dx.doi.org/10.1163/1573-3912_islam_sim_3145 [28 Mart 2023].
- Polat, İ. (2019). Anlatılardan Seyahatnamelere Olağanüstü Bir Varlık: Keftar ya da Kaftarküski. *Türük Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (19): 399-408.
- Raju, P. T., Faruki, İ. R., Chan, W., ve Kitagawa, J. M. (2002). *Asya Dinleri* (A. Davudoğlu, Çev.). İstanbul: İnkılap Yayınları.
- Sagastrer, K. (2006). *Cengiz Han ve Mirasçıları Büyük Moğol İmparatorluğu* (S. Rifat, Çev.). İstanbul: Sakıp Sabancı Üniversitesi Sakıp Sabancı Müzesi.
- Salihoğlu, M. (2013). Zekat. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.44, ss. 207-209). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Shamsuddin, M. (2020). A Brief Historical Background of Sati Tradition in India. *Din ve Felsefe Araştırmaları*, 3(5): 44-63.

- Shangyang, S. (2017). Çin’de Hıristiyan Kültürünün Yayılması ve Gelişimi Hakkında Kısa Bir Tartışma. *Merkez Sosyalizm Akademisi Dergisi*. <https://www.zysy.org.cn/article/3m1govftodz> [06 Ocak 2023].
- Sharon, M. S. (1992). *Türkiye Yahudileri*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Sıbt İbnu’l-Cevzi, Ş. E. el-M. Y. bin Q. bin A. (2013). *Mir’âtü’z-zamân fi târîhi’l-a’yân*. Dar Al-Risala International.
- Sinanoğlu, M. (1999). İbadet. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. (C.19, ss. 233-235). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Sullivan, J. F. (1951). *The Externals of the Catholic Church*. New York: P. J. Kennedy and Sons.
- Şahin, H. H. (2017). Hindistan’da Dul Olmak “Sati Uğruna Diri Diri Yakılan Kadınlar”. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 9: 61-73.
- Şakiroğlu, H. M. (2003). Marco Polo. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 28, ss. 41-43). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Şarafullina, A. (2013). *Budizm’de ve Tibet Budizmi’nde İnanç Esasları*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Şimşek, A. (2016). Başka Ülkelerin Tarih Ders Kitaplarında Türk/Osmanlı İmajını Konu Eden Tez Araştırmaları Hakkında Bir İnceleme. *4. Uluslararası Tarih Eğitimi Sempozyumu*, 240-249. Muğla.
- Taberi. (2019). *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi* (C. 1). (Z. K. Ugan ve A. Temir, Çev.). İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları.
- Tarakçı, M. (2016). Yahudilikte Oruç. <https://ilsam.org.tr/yahudilikte-oruc-doc-dr-muhammet-tarakci/> [22 Temmuz 2022].
- Taşpınar, İ. (2004). Hindistan Yahudileri. *Divân İlmi Araştırmalar*, 16(1): 139-160.
- (2014). *Doğu Dinlerinde Hac İbadeti Hinduizm ve Budizm*. İstanbul: Bilge Kültür Sanat.
- (2017, Haziran 14). Hıristiyanların Vazgeçilmez Şehri: Kudüs. Lacivert <https://www.lacivertdergi.com/dosya/2017/06/14/hiristiyanlarin-vazgecilmez-sehri-kudus> [26 Ekim 2022].

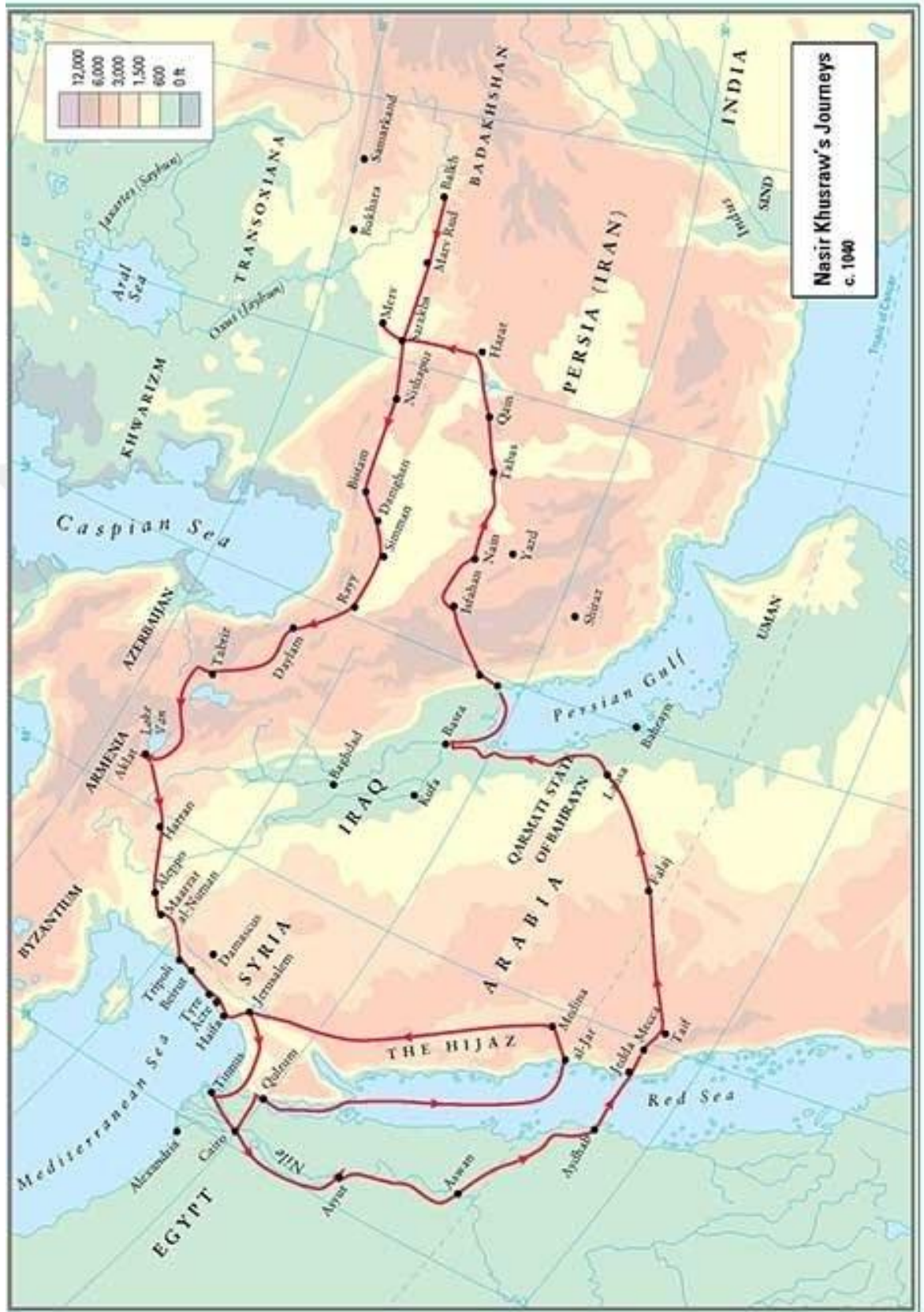
- The New York Times. (1927, Ocak 21). Fakir Buried Hours, Beats Houdini Time. *The New York Times*.
https://www.intervalmagic.com/houdini/articles/1927_01.21.html [15 Şubat 2023].
- Tudelalı Benjamin, & Ratisbon'lu Petachia. (2009). Ortaçağda İki Yahudi Seyyahın İslam Dünyası Gözlemleri İslam Dünyası Gözlemleri Çev. Nuh Arslantaş, bs.2, M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Turan, E. Z. (2004). *Budizm'de Manastır Hayatı*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Turan, O. (2009). *Selçuklular Târîhi ve Türk-İslam Medeniyeti* (9. bs). İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Tümer, G. (1992a). Brahmanizm. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 6, ss. 329-333). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- (1992b). Budizm. *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi* (C. 6, ss. 352-360). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Tümer, G., ve Küçük, A. (1988). *Dinler Tarihi*. Ankara: Ocak Yayınları.
- (1993). *Dinler Tarihi* (2. bs). Ankara: Ocak Yayınları.
- Upanishadlar*. (2008). (K. Kaya, Çev.). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Uyar, M. (2021). Moğol Hanlarının Müslümanlaşması. Cem Korkut ve Mürsel Doğrul (Der.). *Cengiz Han ve Mirası*. Ankara: Türkiye Bilimler Akademisi, 131-149.
- Waines, D. (2012). *İbn Battuta'nın Destansı Seyahati* (E. Kılıç, Çev.). İstanbul.
- Willem, R. (2010). *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255* (1. bs.) P. Jackson ve D. Morgan, (Der.). (Z. Kılıç, Çev.). İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Woodhead, L. (2006). *Hıristiyanlık* (1. bs). (S. Çalışkan, Çev.). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Wright, W. (1907). *The Travels of Ibn Jubayr*. Londra: Luzac ve Co..
- Yamamoto, T. (1936). *On Tawalisi As Described By Ibn Battuta* (C. 8.).
- Yavaş, D. (2007). Osman Gazi Türbesi. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 33, ss. 467-468). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.

- Yazıcı, H. (2009). Seyahatname. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 37, ss. 9-11). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yazıcı, T. (1995). Emeviyye Camii. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 9, ss. 108-109). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yıldız, M. (2012). *Erken Dönem Hıristiyanlık (MÖ.2-MS.2.yy)*. İstanbul: Seda Ozalit.
- Yitik, A. İ. (2005). *Hint Dinleri*. İzmir: İzmir İlahiyat Vakfı.
- (2007a). Budizm. Şinasi. Gündüz (Ed.), *Yaşayan Dünya Dinleri* (1. bs, ss. 307-321). Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı.
- (2007b). Oruç. *TDV İslâm Araştırmaları Merkezi* (C. 33, ss. 414-416). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- (2013). Yoga. *TDV İslâm Ansiklopedisi* (C. 43, ss. 558-559). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Yule, H., vd. (1914). *Cathay and the Way Thither: Being a Collection of Medieval Notices of China* (2. bs, C. 3). Londra: Hakluyt Society.
- Ziadeh, N. (1966). *Dimâşk fî 'asri Selâtin El-Memâlik*. Oklahoma: Oklahoma Üniversitesi Yayınları.

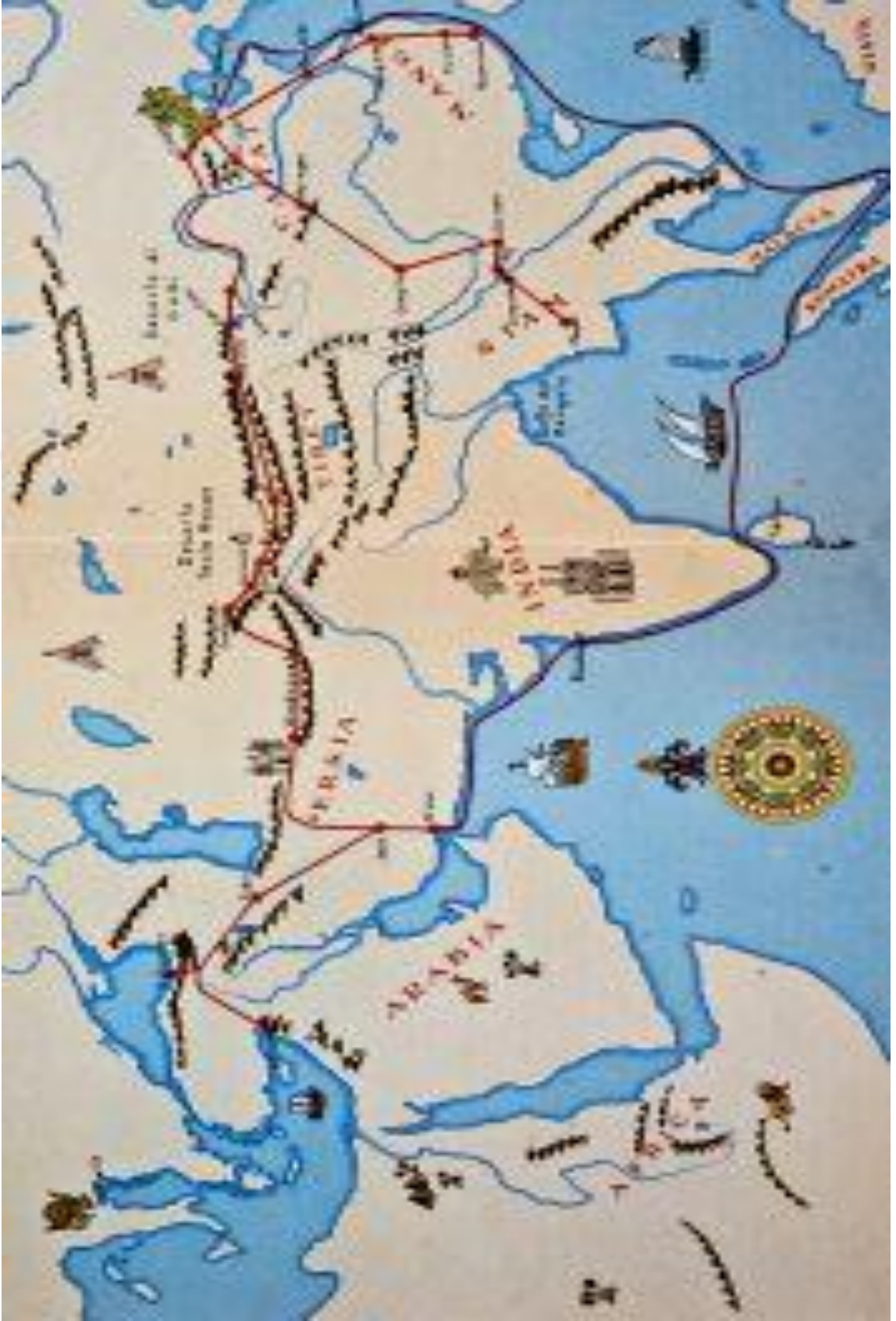
İbn Fadlân'ın Güzergâhı. Saleh Muhammedoğlu Aliev, "İbn Fadlân", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ibn-fadlan> (22.05.2023).

Nasır-1 Hüsrev'in Güzergâhı. (2018). Fikriyat Dergisi.

<https://www.fikriyat.com/tarih/2018/07/27/meshur-ortacag-seyyahlari> [11 Mart 2023]

Marco Polo'nun Güzergâhı. Mahut H. Şakiroğlu, "Marco Polo", TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/marco-polo> (22.05.2023).

ÖZGEÇMİŞ

Mesut AKGÜL

A. EĞİTİM

Lisans: Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, 2014, Sakarya.

B. MESLEKİ DENEYİM

2013-2015 Diyanet İşleri Başkanlığında İmam Hatip

2015-2023 Millî Eğitim Bakanlığında Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Öğretmenliği

C. YAYINLARI

- 1 İlim Yayma Vakfı Lisansüstü Öğrenci Sempozyumunda “İbn Fadlân Seyahatnamesinde Gayrimüslimler” Başlıklı Bildiri, 2023.
- 2 İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Lisansüstü Öğrenci Kongresi “İbn Battuta Seyahatnamesinde Gayrimüslimler” Başlıklı Bildiri, 2023.